Feridun Kandemir

MUHİT YAYINLARI

JÖN TÜRKLERİN ZİNDAN HATIRALARI

FERİDUN KANDEMİR

Jön Türklerin Zindan Hatıraları

MUHİT YAYINLARI

TÜRK AYDINININ KÜTÜPHANESİ 8

TARİH SERİSİ 2

Seriyi Yöneten Muhiddin Nalbandoğlu

Bu seride yayınlanacak ve (bütün yayın hakları, «Muhit» yayınlarına ait olan) diğer eserler:
Rauf Orbay'ın Hatıraları
Rıza Tevfik'in Hatıraları
Şehid Enver Paşa Türkistan'da
İzmir Suikasti Komplosu
İki Devrin Perdearkası
(Hüsamettin Ertürk - Semih Nafiz Tansu

Matbaa tashihlerini yapan M. Hanifi Uzunoğlu

Dizildiği Yer Şen - Al Matbaası
Basıldığı Yer İshak Matbaacılık

FERİDUN KANDEMİR

Jön Türklerin Zindan Hatıraları

1848 - 1903

Bir Devrin Siyasî Ve Fikrî Tarihi

2. Baskı

MUHİT YAYINLARI
UĞUR KİTABEVİ

Ankara Cad. 64/66, P. K. 20
İstanbul, 1975

Türk Oğuz begleri budun eşidin!
Üze tenri basmasar, asra yir telinmeser
Türk budun, ilinin törünün kim artatı... ökün!
Udaçı..ı Türk budun erte.z ökün!...

Ey Türk, Oğuz Beyleri; milleti, dinleyin:
Yukarıda Tanrı (= gök) basmasa,
aşağıda yer delinmese
Türk milleti ülkeni, töreni kim bozdu?
Ey Türk milleti... kendine dön!...
Ocağı tüten Türk milleti idiniz, düşün!...

BİLGE KAĞAN

(683-734)

Destanlar devrinden günümüze kadar gelen, asırlar boyunca Türk kültürünün bütün konularını içine alan eserler yayınlamak, millî kültürümüze ışık tutmak gayesiyle kurduğumuz «Türk Aydınının Kütüphanesi» serisinin hedefleri arasında, yurdumuzu saran yabancı ve yıkıcı ideolojiler karşısındaki fikir savaşında Türk kültürünü muzaffer kılmak sorumluluğu da vardır. Çağlar boyu gelişen ve zaman zaman büyük merhaleler kaydederek altın çağlarını yaşayan millî kültür eserlerimizden aydınlarımızı ve gençliğimizi haberdar etmek, onları çağımızın idrâkine kendi kültürüyle donanmış olarak hazırlamak, tarih şuuruna, dünya görüşüne, ilim zihniyetine ve Türk hayat felsefesine sahip olmalarını sağlamak bu eserlerin başlıca hedefidir.

Türk kültürünün ruh köküne inmek, ondan günümüzün kültür ve kıymet buhranı içinde yeniden kuvvet almak, heyecan kazanmak ve güçlenmek lâzımdır. Bunun için bu seride yer alacak eserler daha ziyade «kültür milliyetçiliği» üzerine yazılmış yorum eserleri olacaktır. Her biri cemiyetimizin bir meselesini işleyecek olan bu yayınlar aynı konunun muhtelif safhalarını bir bütünlük çerçevesinde açıklığa kavuşturacaktır.

Türk gibi duymak ve düşünmek için, millî şuur ve sezginin uyanmasındaki zarurî mânayı kavrayanlar, asgârî müştereklerde birleşerek, düşündüğümüz Türk millî kültürünü yeniden idrâke ihtiyacımız olduğunu da kabul etmelidirler. Bunun içindir ki, Türk kültürüne ağıt yazılmak istenen günümüzde, her türlü yabancı kültür emperyalizmine karşı çıkan bu yayınlarla tâkip edeceğimiz millî kültür anlayışı, tarihimizin bütün devirlerini içine almaktadır. Kezâ, bütün dünya Türklüğü bu kültür çerçevesi içinde bir bütün olarak düşünülmüş ve bu kaynaklar esas alınmıştır. Bütün bu konular etrafında millî kültürün meydana gelmesi için toplayıcı, düşündürücü, araştırıcı ve yayıcı bütün kıymetlerimizi değerlendireceğiz.

Müşterek kıymetler, duygular ve düşünceler içinde kaynaşmamıza büyük hizmeti olacağına inandığımız, bütün Türk aydınlarının üzerinde birleşecekleri kıymet hükümleri taşıyan bu seride, eserlerin adedi çoğaldıkça, bu eserlerin aynı zamanda millî birliğimizin temel taşlarından olacağına inanıyoruz.

Tâ ki Türk kültürünün altın çağı yeniden doğsun ve bu eserler Türk'ün gelecek çağının müjdecisi olsun.

Her şey Büyük Türkiye için.

Muhiddin NALBANDOĞLU

YAYINLAYANIN ÖNSÖZÜ

Büyük bir gizlilik perdesi arkasında bugüne kadar bir yasak bölge gözüyle bakılan yakın tarihimizin en karanlık devresi şüphe yok ki, son yüz yıllık zamandır. Bunun da otuz üç yılını Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yılları alır. Abdülhamid ve devrinin bugüne kadar tarafsız ve serin kanlılıkla tetkik edildiği söylenemez.

Şurası muhakkak ki Sultan II. Abdülhamid temsil ettiği zamanın, Osmanlı İmparatorluğu gerçekleri ve çağının dünya nizamı bakımından çok cepheli, oldukça çapraşık bir devrin tacidarıdır. Durum böyle olunca, ve bir ihtilâlle devrilmiş hükümdar olması hasebiyle, Abdülhamid; temsil ettiği devrin bütün hizmet ve seyieleriyle mahkûm edilmiş olması gibi büyük bir talihsizliği de temsil eder.

Bizim burada bir yayımcı olarak ve belli bir gaye gözeterek yayın alanına koyduğumuz «Türk Aydınının Kütüphanesi'nin ve özellikle «Tarih Serisi»nden gayemiz yakın mazinin çok objektif ve yapıcı bir araştırma sistemiyle aydınlığı kavuşmasıdır. Bu dizinin ilk eseri olan «Muhteşem İmparatorluğu Yukanlar» Abdülhamid'i hazırlayan tarih safhasının ve Abdülhamid'in tamamen objektif ölçülerle tahlilini öngörüyordu. Şimdi elinizde bulunan Jön Türklerin zindan hatıraları kitabı ise adından da anlaşılacağı gibi O'na karşı olanlar ve O'nu devirenlerin gözüyle anlatılmış bir eserdir.

Yazarının bir Jön - Türk çocuğu olması hesabiyle, aynı zamanda bir hatırat niteliği taşıyan bu belgesel eserin ilk nazarda seri'nin asıl felsefesine ters düştüğü zehabı belirebilir, işte, bu ihtimal varid saydığımız için bu yazıyı ilâve etmek gereğini duyduk. Kitaba bir giriş bölümü ekleyen Jön-Türkler'in büyük fikir adamlarından ve en kültürlülerinden biri olan rahmetli Yusuf Akçora'nın da belirttiği gibi, onların ne kadar hazırlıksız, yeteneksiz, tecrübesiz ve hatta bahtsız insanlar olduklarını ibretle okuyacaksınız. Bu eserin tarihin aydınlanmasına yardımcı olacağına inanıyoruz.

Osmanlı İmparatorluğunda tab'anın hürriyet ve meşrutiyet elde etmek için çalışmaları ve kavgaları geçen asrın ortalarına kadar çıkar. Türklerin ilk hürriyet taraftarlarından Şinasi, Parisin 1848 ihtilâllerine karışmıştı. O zamandan, yani hemen hemen bir asırdanberi, Osmanlı liberal ve hürriyetçilerinin hareketleri bazı fasılalara uğradı ise de, büsbütün kesilmedi. Nihayet XIX'uncu asrın son yarısı başlarında, bazı ayaklanmalardan ve iki padişahın hal'inden sonra iktidar mevkiine geçen Mithat paşa, ilk Osmanlı meşrutiyetini ikinci Abdülhamide ilân ettirebildi.

Sultan Abdülhamit II. hanedanının an'anesi, kendi talim ve terbiyesinin gerektirdiği müşavirlerinin kontrolsüz idareden istifadede devam arzuları, karışık unsurlardan mürekkep tab'anın biri diğerine muhalif gayeler takip etmekte olması ve o aralık devletin fasılasız harplere girmek zaruretinde kalması gibi türlü türlü sebeplerin tesiri altında meşrutiyeti unutturup müstakil idareyi devam ettirmeğe muvaffak oldu.

«Devri Hamidi» de, henüz Sultanın tab'ası bulunan Sırp, Bulgar, Rum ve saire gibi hıristiyan milletlerle, Araplar, Kürtler, gibi müslüman milletlerin bile bir kısmı, meşrutî bir Osmanlı devletının devamından ziyade, milli istiklâllerinin sağlanmasını isteyerek, bu maksada göre açık veya kapalı faaliyetlere girişmiş bulunuyorlardı. Ancak imparatorluğun belkemiğini teşkil eden Türklerle İslâm ve İslâm olmayan başka milletlerin bir kısmı, resmen ilga olunmayan anayasanın geçerli olmasını isteyerek, bir meşrutiyetçi parti kurulmasına ve Osmanlı devletinin 1877 taksiminden kalan parçasının bütünlüğünü, meşruti ve liberal bir imparatorluk halinde muhafazaya uğraştılar. Son Osmanlı Rus harbinin sıkıntı ve sersemliği eksildikten sonra faaliyete başlayan «İttihat ve Tarakki» fırkası, işte bu gayeyi güdüyordu.

«İttihat ve Tarakki» programının ne derecelerde tatbik kabiliyeti olduğunu nazarî münakaşaya kalkışmak, bu gün artık tatbiki bir kıymeti haiz değildir: Vakıalar bu programın Osmanlı İmparatorluğunda tatbik kabiliyeti olmadığını fiilen ispat etmiştir.

Abdülhamidin otoriter idaresi memlekete hakim iken ittihat ve Tarakki fırkasına girerek o idareye karşı koyanların, hiç olmazsa bir kısmı, samimi ve idealist Genç Türklerden meyda-

na geliyordu. Lâkin bu gençler, memleketin geçmiş ve gelecekteki durumuna, Avrupa'nın tutum ve gayelerine hakkile vakıf değildiler. Kendi memleketlerinde gördükleri sıkıntı ile pek az tanıdıkları garp memleketleri durumunu kabataslak kıyaslayarak, Garbın bütün başarılarını rejimlerinin şeklinden çıkmış inancına kapılıyorlar ve çok sevdikleri memleketlerine de aynı usulün tatbiki halinde refah ve saadete, itibar ve kudrete kavuşulacağına iman ediyorlardı.

Genç Türklerin mahdut bilgileri, şahsî siyaset sahasından pek ileri gidememişti: Ecnebi memleketlerinde çıkan Gençtürk neşriyatı mütalaa olunursa, bu fırkanın iktisadî millî ve kültürel meselelere ne kadar az yer ayırmış olduklarını ve bu mes'elelerde görüşlerinin ne derecelerde basit olduğunu hayretle müşahade olunur.

Bu böyle olmakla beraber, Gençtürklük hareketinin memleketimizde bir ileri hareket olduğuna şüphe edilemez. Gençtürklüğün nüvesini, Türklük fikrine tam şuurla veya yarım şuurla bağlı kimseler meydana getiriyordu. Fakat bunlar arasına imparatorluğun parçalanmadan devamında millî çıkarlarının daha çok saklı kalabileceğine inanan gayri türklerle, sırf muayyen bir tarihi merhalede Gençtürklerin yardımından faydalanmağı lüzumlu sayan Separatist (Separatiste) gayri Türkler de karışmamış değildi.

Gençtürklük hareketinin en faal devresi, Abdülhamit saltanatının sonlarına doğrudur. Yunan harbini (1897) hayli muvaffakiyetle idare edebilen saltanat, kazandığı itibara dayanarak, Gençtürkler aleyhine şiddetle yürümeğe başlamıştı. Şüpheli gördüğü adamları kafile kafile İstanbul'dan uzak vilâyetlere sürmeğe girişmişti. Bu sürgünlerden bir kısmı menfatlarından kaçarak, batı Avrupa'da muhalefet faaliyetine geçiyorlardı.

Okuyacağınız bu kitapta, meşrutiyetci Gençtürklerle müstebit saltanatın çatışmasından bazı parçalar göreceksiniz. Saltanat, bir çok asırların verdiği gelenek kuvvetile, hayli muntazam devlet teşkilatının bütün mekanizmasiyle tarafsız kalan halk ekseriyetinin çeşitli kaynaklarından her suretle yararlanmayı bilmesile hayli kudretli olduğu, halde, muhalifler, miktar, teşkilât, servet ve samimi muhalefet çekirdeğinin hakka ve terakkiye imanı vardı. Bu imana taparak, müşkilâta, mezahime, sefalete, açlığa, hattâ bazen ölüme göğüs gerebiliyordu.

Birbirinden çok farklı bu iki kuvvetin çatışması Osmanlı ta-

rihinin son devresinde ulvî ve feci bir tablodur.

Bu kitapta, bazen pek ciddi vesikalara dayanılarak, tasvir olunan bu tabloların önünde heyecana gelmemek, yüksek hisler duymamak kabil olamaz.

Osmanlı tarihinin son devresine ait bir çok vesikaları kapsayan ve muayyen bir hareketi derlitoplu göstermeğe çalışan bu kitap vesika arayan tarih meraklıları için faideli bir monografi, umumî okuyucular için, geçen neslin ideali uğrunda çalışıp çabalamalarını başarıyla anlatan heyecanlı bir romandır.

Birçok vesikaları toplayarak bu eseri vücuda getiren zat, aziz hatırasını asla unutamadığım bir sürgün arkadaşımın oğludur. Bu eserle babasının ruhunu şadettiğine eminim. Kendisini, başarısından dolayı tebrik ederim.

Ankara, 22 Kasım 1932

Yusuf AKÇURA

YAZARIN ÖNSÖZÜ

24 sene evvel bir Temmuz günü, başta meşrutiyetin ilk harbiye nazırı Recep paşa olmak üzere Jön Türklerle dolu (Selânik) vapurundan, karşılayıcıların salladıkları mendillerle bir papatya tarlasına dönmüş, muzikalarla, bin bir sesle inleyen Galata rıhtımına çıkanlar arasında ben de vardım.

Ben o vakit bir çocuktum..

Fakat hürriyeti, hürriyetin tadını, onsuzluğun acısını yıllarca duymuş, çekmiş, hürriyet havası içinde büyümüş bir çocuk...

Menfamız Trablusgarptan dönüyorduk.

İstanbul çılgın bir sevinç içinde çalkanıyordu. Biz senelerce hasretini çektiğimiz bu güzel yurda, böyle sevinç içinde kendinden geçmiş bir halde ayak atışımızdan ne kadar, ne kadar memnunduk..

Senelerle, hele ben kendimi bildim bileli yurdumun böyle bir gününü, böyle, bütün memleketin sevinebildiği bir günü hiç görmemiştim.

Menfamızda cülus, veladet günleri devair donanır, resmi geçitler yapılır, fakat biz evlerimizde matem tutardık.. Sağdan soldan ara sıra gelen ümid verici haberlerle biz aramızda bazen sevinirken, şehir, içimizden taşan sevinçten bihaber bir ölü soğukluğu ile uyur dururdu.. Oh, ne kadar, ne kadar böyle umumî bir coşgunluğa hasrettik!...

Ben o çocuk halimle bile bunu o kadar derinden hissediyordum ki...

Doğduğum gece evimizden sevgili iki dayımla babamı alıp götürmüşlerdi.

Zindanlar, işkenceler, istintaklar.. Nihayet menfa, ve yavrularının peşinden menfaya göç eden dağılmış yuvalar..

Babam menfasından kaçmış; Avrupa'ya, sonra Mısıra gitmişti. Şimdi biz Trablustan dönüyorduk.

Bir kaç gün sonra da babam Mısırdan geldi.

Onu da daha birçoklarını da müthiş bir kalabalık ortasında ağlaşanlar, haykıraşanlar, arasında karşıladık. Hürriyete kavuşmuş vatan toprağında beni, senelerle yüzünü göremediği evlâdını bağrına bastığı vakit, sar'aya tutulmuş gibi titreyen baba-

cığımın yüzümü ıslatan göz yaşlarını hâlâ yüzümde hissediyorum.

O günlerin kahramanlarını, mücahitlerini de biz, aralarında büyüdüğümüz için yakından biliriz.

Onların ne kadar fedakâr, ne kadar gaye ve maksat uğruna her şeylerini tereddüt etmeden feda etmiş, hürriyet yolunda canlarından vaz geçmiş insanlar olduklarını da biliriz.

Ve biz hürriyet çocukları çektiklerimizi, o günleri asla, asla unutamayız..

Fakat o günler yalnız bizim değildir. O günlerin bütün acısını evvelâ, doğrudan doğruya biz çekçikse, bütün millet, baştan başa bütün vatan da çekmiştir.

Fakat, hürriyet günü sevincinden hıçkıra hıçkıra ağlayanların çoğu kadar, ve daha çok bugünkü nesil, bugün bile halâ acısını çektiğimiz o meş'um devrin iç yüzünü bilmiyor.

Ben, o devrin bir çocuğu sıfatile (Zindan hatıraları) nı yazdım.

Yazdım, diyorum, bu belki doğru bir tabir değildir.

Daha doğrusu, bu eser, bu gün çoğu bu dünyaya gözlerini yummuş, ve bir kısmı benden kıymetli yardımlarını esirgememiş olan o günün kahramanlarının eseridir. Ben sadece bir nakilim.

Bu nakillik vazifemi yaparken hiç bir şeyi ihmal etmedim. Gidenlerin bıraktıkları notları, vesikaları, mektupları, resimleri, kalanların hatıralarını, şehadetlerini topladım..

Esefle kaydetmeliyim ki vatanda ne olursa olsun yeni bir devir açan 908 inkilâbına dair yazılmış eser pek azdır, hiç yok denecek kadar azdır. O kadar ki insan o inkilâbı bu millet geçirmemiştir zanneder.

Bu itibarla (Zindan hatıraları) bir boşluğu doldurmuş addedilmelidir.

(Akşam) da tefrika edildiği yedi ay zarfında tahriren ve şifahen dostların ve karilerimin vaki olan ikazlarını nazarı itibare alarak (Zindan hatıraları) nı kitap şekline koyarken icap eden bütün tashihatı da yaptım.

Böylece gücümün yettiği kadar vazifemi yaptığıma da kaniim. Ve bu kanaatla, bu eseri ortaya koyuyorum.

Feridun Kandemir

HÜRRİYETE DOĞRU

Osmanlı Sarayına karşı isyan ve Avrupada meşrutiyet ve hürriyet için mücadele, gazete neşri Abdülhamidin culusundan evvel başlar. Abdülhamidin zulmü ve istipdadı (!) dillere destan olduğu için zulüm ve istipdada isyanın da onun devrinde başladığı zannı adeta umumidir.

Vakıa tam manasıyla şiddetli ve ateşli mücadeleyi, hürriyet kavgasını yine ancak Abdülhamide karşı açılmış olan isyan bayraklarının altında buluruz. Fakat daha evvel, Abdülâziz zamanını hesaba katmamak, meşrutiyet tarihinin doğruluğuna halel getirir.

Görülecektir ki Abdülâziz devrindeki (Hürriyet)çiler, daha ağır başlı daha soğuk kanlı ve o nisbette, bittabi adet itibarile de daha azdırlar.

Böyle olmakla beraber mücadele vardır, bunu inkâr etmek te gayri kabildir.

Filhakika Süavi, evvela Istanbulda mücadelesine başlamıştı. Fakat orada fazla durmadı. Nazarı dikkati celbetti, çıkarmakta olduğu (Muhbir) gazetesini kapattılar.

Ruhundaki sönmiyen ateş, didişmek, uğraşmak, bağırmak ateşi ona rahat vermiyordu.

Istanbul'dan alâkasını kesti, ve kalktı Avrupaya gitti. (Muhbir) i orada, Londrada neşre başladı.

Suavî Avrupa'da yalnız değildi. Pariste Kemal bey de (Tasviri efkâr)ı çıkarıyordu.

Istanbul ile ve Osmanlı ülkesinin her tarafile muhabere nisbeten kolay ve bu suretle Avrupa'da çıkan gazetelerin, memleket içinde çıkıyormuş gibi yaymak da o ölçüde kabildi.

Çok geçmeden (Yeni osmanlılar) adı altında toplananlar, Londrada yeni bir gazete yayınına başladılar.

Bu, 1868 de haziranın 29'uncu günü meydana çıkan ve (Yeni

osmanlılar) ın malı olduğunu açıkça ifade eden, dört küçük sahifeden mürekkep (Hürriyet) gazetesi idi. Haftada bir çıkıyordu. Fakat herhalde Istanbul'un, sarayın gözünü yıldıracak yeni bir varlıkdı.

(Hürriyetin) mesul müdürü M. Reşat beydi.

İlk nüshasındaki baş yazısında (Yeni osmanlılar) ın ve (hürriyet) in mesleğini izah eden bir kaç satırı buraya aynen alıyorum.

«Bir zamandanberi hürriyet havaları mülkün her tarafına yayıldı. Halkın mizacını tashih eyledi. Bir taraftan da devletin bulunduğu hâli izmihlâl-i setr ve tevili kabil olamıyacak surette meydana çıktı. Herkes vatanperverlik vazifesini pişi nazara aldı cemiyetler teşekkül etti, gazeteler söylendi, nihayet Yeni osmanlılar fırkası meydana geldi, dairei maksat haddi hakikate vasıl olacak kadar tevessü etti.

Yeni Osmanlılar ki eski Osmanlı şanının tecdidine çalışanlardır. Zulmün ne kadar hasmı iseler, fitnenin de o kadar düşmanıdırlar. Sultan Süleyman zamanının feyz ve ikbalini isterler. Ama bunu asrın iktiza ettirdiği intizam ve medeniyet içinde ararlar. Buna çare adalettir. Adâlet ümmeti osmaniye efradının müsavatı hukukiyle hasıl olur. Müsavatı hukuki ise mütabakatı kamile ile mutabık olan usulü meşveret temin eder.

İşte bu ifadelerden anlaşıldı ki Yeni Osmanlıların kelimei vahdeti içtimaı ezeli olan adaleti meşruayı mülkümüzde usulü meşveret vasıtasile meydana çıkarmaktır.

Osmanlıların meftur oldukları vakar ve sekinet iktizasındandır ki adalet gibi bir maksadı mubareki bu günkü günde en mutedil tariklerle hasıl etmek isterler. İşte bunların biri de galebei efkârdır.

Gazete ise dünyada izharı efkârın birinci vasıtalarından addolunur. İşte bu hakikati tamamile idrak etmiş olan Ali Suavi efendi ki fazaili marufesi cihetile baisi iftihar olan erbabı hamiyet ve marifetin güzidelerindendir. İstanbulda doğruyu söylediği için zülmen kapatılmış olan (Muhbir)i Londrada çıkarmıştı.

Gerek onun halk içinde hasıl ettiği hüsnü tesirden ve gerek hükûmetin galeyanı efkârı teskin için hürriyeti ammeyi temin yolunda bilmecburiye ittihaz ettiği tedabirden mesaii vakıanın fevkalmemul semeratı nafıası görülmeğe başladı. Bu halde ise (Yeni Osmanlılar cemiyeti) bittabi bir taze gayret bularak teksiri vesait için bir gazetenin daha tesisine iptidar eyledi ve na-

mını tefeülen (Hürriyet) tesmiye etti.„

Hürriyet, yukarıda kaydettiğimiz vechile ağır başlı idi. Ve yeni Osmanlılar Abdülâzize, hükûmete çatıyorlardı.

Yeni Osmanlıların maksat ve gayelerini, İstanbul, Babıâli ve sarayla olan ihtilâflarının sebebini, kendi ağızlarından dinlemek en doğru yoldur. Bu sebeple (Hürriyet) in üçüncü nüshasındaki (yeni Osmanlılar ve Babıâli) ünvanlı makaleyi aynen buraya alıyorum:

«Yeni Osmanlılar ile Babıâli, politikaca iki muarızı müteşahhıs makamında olduklarından menşei ihtilâfları hakkında bazı mütaleat beyanına lüzum görülür. Hürriyetin esas hareketi şahsiyata taarruz zarfından beridir. Yazdığı şeyler üzerine efkârı umumiyedeki mahkemei adalettir, orada mizanı nasfetle temyizi hakkaniyet edilir. Şimdi evvel emirde Yeni Osmanlılara istintak edelim :

— Sizin derdiniz nedir ki bu kadar gürültüye bais oldunuz ve oluyorsunuz?

Bizim derdimiz, devlet ve vatanımız tehlike içinde olduğundan mümkün ise onu kurtarmaktır.

Siz halkın vekilimisiniz? Sizden başka hiç adam yok mu?

Devlet bir vücut farz olundukda biz dahi onun erkânı azasındanız. Hey'eti vücuda arız olan fenalıktan hissemizce biz dahi müteessir oluruz. Sair azada noksanı his bulunursa bizim onlara mütabakatımız lâzım gelmez. Bu süal, bir sefine su almağa başlasa da yolculardan bir kaçı halden haberdar oldukda bağrışsalar sair haberi olmıyanlar gibi, niçin sükût etmiyorsunuz, demek gibi bir haldir.

Sefine batarsa hep birden gark olmıyacaklar mı?

— Devlette tehlikeyi siz neden anladınız?

— Tehlike meydandadır, Sağlam çürük, üç milyon kese kadar varidatı olan bir devletin on altı milyon kişiden fazla faizli borcu olur, ve varidatın nısfı onun faizine gider, kendi kuvvetinin bir kaç kat ilerisinde olan bir hasmın matmaınazarı tamaı olup savri ve manevi ondan yevmiye bin cerihaya mazhar olmaktan vücudu grıbale döner, etibbası onun hastalığından istifade için yaranın nereden geldiğini ve vücudun ne suretle nazik ve müteessir olduğunu daima ketmederler ve o cihetle yanında bulunan dostları destgir olmak istedikçe bir faide veremezler, belki onlarda mingayri kast başka başka yaralar açarlar, o devlet tehlikede olmazda, seadetde mi olur?

Bir ümmetin terakkübü vücuduki efradındandır, bu efrat gerek hükümetin usul cariyesi, gerek kavaninin ademi kifayeti ve yahut memurinin ehliyetsizliği esbabı günagün ile günden güne zaaf ve tenezzüle yüz tutar ve her milletin menbaı serveti olan ziraat ve ticaret ve sanaat ve marifet mahvolmak derecesine tenezül eder, ve adlü insafki şeriatın, insaniyetin vazifei esasisi olarak hüküm ve tayin ettiği hasaili hükümettendir, mahkemelerde cari olmaz ve ehli dirayet ve sahibi malumat olanlar ayaklar altında muhakkar ve cahil ferumayeler mesanidi ikbalde muteber ve belki işe yaranmamak maarifden madut olursa böyle bir millet tehlikede değildirde refah ve terakkide midir?

Bu halât göz önünde dururken sairleri ses çıkarmıyor diye ağız kapamak mı lâzım gelir?

Sairleri esbabı mahsusaya mebni bir şey söylemiyorlarsa acaba içlerinden kan gitmiyor mu?

— Ya sizin bu ihtilaf üzre bulunuşunuz o devlet ve milletce daha muzur olmaz mı, hamiyet iktizası bumudur, düşmanlarda ancak sizin kadar söyleyebilir?

Evvelâ bizim muhalefetimiz muzurmudur, nahakmıdır, semeratı meşhudesinden sabit olur. Şu iki sene içinde devleti âliyenin idarei umumiyesince ne kadar tebeddülât vukua geldiğine nazar olunsun ve bunların sebebi sahihî düşünülsün, mes'ele malumdur.

Şimdi biz ne yapalım, (Rusya) idaremizin fenalığını söyliyor diye, biz biğayrihak iyiliğinden mi bahsedelim? Bu tarzilerden düşmanlar istifade ederse günahı sebep olanların boynuna!

Haksız ve münasebetsiz tatyibat ile Avrupa'yı susturmağa çalışacaklarına fenalığı ortadan kaldırsınlar arada ne düşmanlara vesilei istifade kalır, ne de bize baisi şikâyet..

Siz yalnız fenalıktan bahsediyorsunuz. Vuku bulan terakkiyatı hiç lisana aldığınız yok!

— Hangiterakkiyatı? Memleketin ticaret ve sanaat, ziraat ve marifeti ilerimi gitti, yirmi sene evvel devletin bir akça deyni haricisi yokken bu günde şu kadar düyuna müstağrîk olmak alâmeti terakkimidir? Yeryüzünde bir devlet varmıdır ki muvazenesini neşredip yüz bin kiseden ziyade fazla varidatı olduğunu beyan ettiği günlerde memurları, askeri ve sair vazifedaranı sekiz on ay maaş alamayup dilenmek halinde ola? Ya devletin varidatı nereye gidiyor? Kaç senelerdir muvazene defteri niçin yapılıp ilân olunmuyor, bu da terakki alâmetlerinden midir?

Belgrat kaleleri niçin terk olundu?

Acaba devletin ay yıldızlı sancağı Belgrat kalesinde çekiliyor mu?

Karadağda bunca masraflarla yaptırılan emniyet kaleleri sonra ne sebebe mebni yıkıldı?

Girit gailesinin bu kadar himmetler ve tedbirler ve fedakârlıklardan sonra halâ sürmekte olmasına bais nedir, bunlar dahi esbabı terakkiden mi sayılır?

Hasılı evrakı resmiye üzerinde pek çok islâhat görüldü, lâkin hiç fiiliyet görülmedi.

Şimdi şurayıdevlet ve divanı ahkamı adliye tanzim olundu. Eğer şurayıdevlet Avrupa devletlerinde olan (konseydeta) manasına ise hanı karşısında (şurayiümmet), bu da yapılacakmı, yoksa şurayıdevlet, şurayı ümmet yerine mi geçecek, eğer onun yerine kaim olacaksa hanı intihabı ehali?

Artık bunlara mukabele Babıâliye aittir!„

Abdülaziz istikrazlara başladı. Fakat gelen istikraz paraları, gelir gelmez yağmaya uğramış gibi kapanın elinde kalıyordu.

Yol yapacağız, hastahane açacağız, maarifi yürüteceğiz, aylıkları muntazam vereceğiz, orduyu teçhiz edeceğiz diye alınan paralar, hemen hemen bunlardan hiç birine yaramadan ihsan ve atiyelere gidiyordu.

Para bitiyor, yeni yeni istikrazlara teşebbüs olunuyordu.

Bilhassa maaşların üç dört ayda bir verilmesi umumi hoşnutsuzluğu arttıran sebeplerin büyüğü idı.

(Yeni Osmanlılar) hükûmetin bu zafına hücum ediyorlar, ve dahilde bu hususta kendilerine zahir büyük bir ekseriyetin vücudu ile kuvvetleniyorlardı. Yalnız bunlar işi nazariyat sahasından ayırmağı, icraata geçmeği asla düşünmüyorlardı.

Abdülâzizi, irşat ile, ikaz ile yola getireceklerinden adeta emin bulunuyorlardı. Ve bu sebeple Abdülaziz ve hükümetine karşı olan buğz ve gayzlarını bilhassa Ali ve Fuat paşalara tevcih ediyorlar, asıl onlara çatıyorlardı. Zaten o vakitki muhalefetin, bir «Ali ve Fuat paşalar düşmanlığı» şeklinde görünmesi de kabildir.

Abdülaziz hükümeti (Yeni Osmanlılar) ı elde etmek, dağıtmak, halk nazarında küçük düşürmek için elden geleni yapmıyor değildi. Bu hususta her vesileden istifade etmeği asla ihmal etmiyordu.

Mesela padişaha karşı bir suikast tertibatı meydana çıkmıştı. Bu şebekenin başında Rusya tabasından (Kondori) ile Yunan tebasından (Altuncı) isminde iki Rum vardı. Bunlar yakalanmışlardı.

Daha tahkikat ve istintak adam akıllı yapılmadan bunların (Yeni Osmanlılar) la müşterek oldukları şayiası ortaya çıkarıldı. Bunu çıkaran da (Saray) dı. Herkese (işte bakın, Ruslar ve Rumlarla bir oldular!) demek istiyorlardı. Bu iki şerir yakalandıktan sonra hapse tıkılmışlar, ve o vakit fazla ehemmiyet verilen Gülhane hattının, bu gibi işlerin muhakemesi alenî olacağı hakkındaki sarahatine rağmen gene iş (hafiyen) intaca çalışmışlardır.

Zaptiye nazırı Hüsnü paşanın ikametgâhı âdeta bir mahkeme halini almıştı. Maznunlar oraya götürülüyorlar, sessizce istintak ediliyorlardı. Bu celselere ekseriya hünkâr yaverlerinden biri de iştirak ediyordu.

Fakat Rus sefiri tebaasından olan (Kondori) yi istiyordu. Sadrazam Ali paşa ise bu adamı sefarete teslim etmemekte inat ediyordu.

Bunlardan başka (Yeni Osmanlılar) dan olduklarından şüphe edilen bazı münevverler de bu vesile ile tevkif edilmişlerdi. Yalnız bunların isimleri gizleniyor, kendileri saklanıyor, hele bu mesele etrafında en küçük bir haberin gazete sütunlarına geçmesine asla muvafakat edilmiyordu.

Kapitülâsyon meselesi yeniden tazelenmişti, fakat Ali paşa kulak asmadı. Hatta sefaretten kimsenin tahkikat esnasında hazır bulunmasını bile hoş görmüyordu.

Avrupa matbuatı ise bu mesele hakkında türlü türlü yorumda bulunuyor, her taraf kendi işine gelen tarzda meseleyi bambaşka bir şekle sokuyor, ve böylece Abdülazizi şaşırtıyorlardı.

Meselâ kimi bu işin bizzat sadrıâzam Ali paşa tarafından tertip edilmiş olduğunu, fakat hakiki maksadın lâyikile anlaşılmadığını bazıları vûkelâdan bir kısmının sadrazamdan habersiz bu işi hazırladıklarını, hatta Fuat paşanın bile bu işe dahil bulunduğunu, bir kısmı ise doğrudan doğruya (Yeni Osmanlılar)ı ittiham ederek, bunların artık sözden fiile geçdiklerini, tehlikeli olmağa başladıklarını yazıyorlardı.

Bir başka parti de şebekenin Rus işi olduğunu, Rusyanın artık tahammülü tükenerek böyle bir teşebbüse giriştiğini yaza-

rak Çarı ittiham ediyorlardı. Nihayet Avusturyayı, hatta Yunanistanı suçlu görenler de vardı. Bu devletleri kızdırmak veya memnun etmek için gizli bir elin rol oynadığını iddia edenler de yok değildi.

Rusya sefareti ise bütün dedikodulara dudak büküyor, yalnız (hakkına istinaden) (Kondori)nin kendisine teslimini musırrane istiyordu. O kadar ısrar ve sonunda tehdit ettiler ki, Babıâli fazla mukavemetin tehlikeli olacağını anladı, bir taraftan lâzım gelen tahkikatta ikmal edilmiş bulundu, Kondori'yi sefarete teslim etti.

Derken Yunan harbi dayandı.

Yeni Osmanlılar da derhal İstanbul ile bir nevi mütareke aktettiler. Fakat bu mütareke daha ziyade Sultan Aziz ile idi.

Babıâli yine af edilmiyor, her işte olduğu gibi bu işlerde de hataları sayıla sayıla bitirilemiyordu. Bir taraftan Namık Kemal bey:

«Evvelâ malûm bir şeydir ki bugünkü günde devlet zaif, parası yok, askeri az, donanması intizamsız fakat o zayıf devlet o parasız hazine o az asker o intizamsız donanma bir kaç bölük Yunan hırsızı ve bir kaç yüz balıkçı kayığı ile uğraşamayacak mertebede değildir.

Envaı eslihadan maada bugün lâakâl yüz elli bin Şaspo tüfengimiz, elli altmış cenk sefinemiz, Yunan hududu boyunda otuz bin kadar askerimiz var.

Bunlara karşıdan kim mukabele edecek?

Bihakkin sorulabilirdi:

Yunan mı?

Ne doğru dürüst bir ordusu, ne işe yarar donanması, ne parası ne başı, ne teşkilatı vardı. Çete, komite ve bir sürü yaygara!

O halde neye güveniyordu?

Namık Kemal bey yazısını şu satırlarla bitiriyordu:

(Zatı şahaneye şurası malûm olmalıdır ki eğer devletin kuvveyi askeriyesi hukukunu cebren almağa kâfi değilse vükâlâsının dirayeti idare ile istihsali hakta ondan bin kat zayıftır. Eğer iş bu derecelere geldikten sonra yine Ali paşanın tadabiri hakimanes tekâlifi vakıanın umumunu veya bazılarını lağvettirerek saltanatı saniyyeyi Yunan devletinin dahi madununa geçirebilirse yuf bize!)

Yunanistan devletler arasındaki ihtilâfa, nihayet Rusya'ya güveniyordu. Orada o kanatta idiler ki (Büyük Yunanistan) isteyen devletler Osmanlı devletini ezmek için fırsat kolluyorlar. İşte fırsat bu fırsattır. Ve bu sebepledir ki devletler araya girip te işi hal ve tasviye etmeği üzerlerine alınca, Yunanistan'da bariz bir memnuniyet hissedilmeğe başlandı.

Fakat hâlâ nümayişler, mitingler, gürültü patırdı devam ediyordu.

İşi izam etmek, ve Yunan milletinin-esarete katlanmaktansa hürriyet için ölüme hazır olduğunu.. bildirmek için!

— Vay, Türkler bizi tehdit ediyorlar ha!.. Ee haydi bakalım. diyorlar, ve sanki harp isteyen biz, tecavüz taarruz eden bizmişiz gibi onlar mazlum ve mağdur rolü oynıyorlar ve böylelikle Avrupa efkârı umumiyesini kendi taraflarına çekeceklerini hesap ediyorlardı.

Yunanistandan hep bu ses geliyordu:

— Hürriyet için, istiklâl için, derhal tecavüz, ilânı harp, hücüm!..

Ve bir yandan talebeler, gençler arasında gönüllü toplanıyor, iane defterleri açılıyor.

Bütün hayat durmuş, yalnız büyük ve seri bir harp hazırlığı vardı. Ya biz?

Biz sakindik. Vakıa yavaş yavaş redifleri topluyorduk, fakat telâş etmiyorduk.

Hattâ o sırada başka bir meselecilik bile bizi işgal etmişti:

Karadağ beyi Petersburga gidiyordu, hatta vasıl olmuştu bile.

Fakat bu seyahatini bizden habersiz yapıyordu.

— Vay, Devletialiye o toprağın sahibi ve zatışahane kendinin metbuu iken acaba müşarünileyh seyahatini tarafı hümayundan istizan etti mi, bir de gezdiği yerlerde sefareti seniyelere müracaatla mı kabul olunuyor?

Yoksa!...

Derhal hatırlanıyordu ki:

Reşit paşa zamanında Tunus valisi olan zat Parise gitmiş ve Osmanlı sefaretine müracaat etmeden Fransa hükümeti tarafından kabul olunmuştu. Aynile bu günkü hal. Fakat bu suretikabuldan dolayı Fransa hükümeti o zaman bize tarziye vermeğe mecbur olmuştu.

Yunanistanla aramızdaki ihtilâfı halledecek konferans Pa-

riste toplanıyordu.

Bizim murahhasımız, Paris sefirimiz Cemil paşa idi. Bu Cemil paşa hakkında Fransız gazeteleri şöyle diyorlardı: (Osmanlı murahhası ikinci defadır Parista sefir olan Cemil paşadır. İstanbulda, sarayda olan nüfuzu herkesçe malumdur. Müşarünileyh zevkine düşkün, yakışıklı bir zattır. Sefarette sık sık verdiği mükemmel ziyafetlerile meşhurdur. Çehresi pek halim ve mütefekkir görünür. Esasen Türkler umumiyetle düşünmeğe meyyaldirler.

İşte böyle, o halde uyuyan paşayı uyandırmamalı?)

Bu ne demekti, kim bilir?

Konferansta Yunan murahhası rey sahibi değildi. Bu hal Yunanlıları çok sinirlendirmiş, fakat düveli muazzamaya fartı itimatları hesabile gene coşturmamıştı.

Böyle olmakla beraber birinci celseden sonra Yunan murahhası içtimalarda hazır bulunmak istemedi.

Konferans da çok uzun sürmedi. Birkaç celse.. ve mesele zaten pek karışık bir halde değil, herkesin gözü önünde cereyan edip durmuş bir hal.

Ve karar, Yunanlıların memul ettiklerinin tamamile hilâfına olarak lehimize çıktı.

Bu bahse, o vakitki Osmanlı devletinin vaziyetini olduğu gibi görebilmek için bir kaç satır daha ilâve etmek zarureti vardır:

Konferans şu kararı vererek dağıldı:

1869 Kânunusanisinin on altıncı günü Pariste düveli muazzama süferasının Osmanlı-Yunan devletleri arasında tehaddüs eden nizam faslına dair imza etikleri ilânname Yunan devletine tebliğ olunmak üzere kont (Valfski)nin oğlu ile Atinaya gönderilmiştir.

Asıl ilânname matbuata verilmemişti. O vakit bu âdet yoktu, fakat Fransızca (Endepandans) gazetesi bu vesikayı ele geçirmiş ve derhal neşretmişti.

Vesikada ezcümle deniliyordu ki:

«1869 muahedenamesini vaz-ı imza eden devletler, Devleti aliye ile Yunan hükümetinin inkitaı münasebatından tevellüt edebilecek mehalikten bihakkin ihtiraz ederek devleteyni müşarünileyha beyninde zuhur eden ihtilâfın teskini hakkında ittifak etmiş ve bu bapta bir konferans akti için Fransa imperatoru nezdinde olan sefirlerine mezuniyet vermişlerdir.

Süferayi müşarinuleyhin devleteyn beyninde teati olunan

evraki dikkatle mütelâa eyledikten sonra Yunanistanın gayreti vataniyesi kendisini şaşırtacak bir takım saiklere ittiba ettirerek tarafı Babıâliden 11 kânunuevvel tarihile Yunan hariciye nezaretine tebliğ olunan ültimatomda mesrut şikâyetin vukuuna sebebiyet verdiğinden dolayı bilittifak ızharı teessüf eylediler.

Şurası muhakkaktır ki hukuku ümem kavaidi bir mücavir devlete hücum için hudut fırkaları teşkiline, limanlarda sefain techizine ruhsat vermemek hususuna sair devletler gibi Yunanistanı da icbar eder.

Bundan başka bu mütalâanın gerek düveli selâseyihamiyeye ve gerekse Paris muahedesini imza ettiren sair devletlere ilka ettiği efkârı Yunan kabinesinin takbih edemiyeceği dahi malum olduğunu konferans ilân eder, ki: Yunan devleti, Saltanatı seniye ile olan münasebatında müştereken her devlete ait olan usul ve muamelâta riayet etmek ve Devleti Aliyeyi istikbal için temin ile beraber maziden dolayı vukubulan şikâyet için dahi hoşnut eylemek hususlarile mükelleftir.»

Babıâlı, notasındaki çeteler, korsan gemileri ve muhaceret meselesi hakkındaki metalibinin terviç edildiği uzun uzadıya Yunanistana bildirilmekte ve bunların ifası Yunanistanın vazifesindendir, denilmektedir. Bu nota Yunanlıların başında bomba gibi patladı. Yine kıyametler koparmağa başladılar.

Fakat Sultan Aziz memnundu. Bilhassa muhaliflerini bu mesele ile işgal ettiği ve onların tasvibini kazandığı için daha çok memnundu. Bir zar atmıştı, ve tutturmuştu.

Londradaki (Hürriyet) gazetesi şöyle yazıyordu.

«Yaşasın Abdülâziz Han! Aferin Babıâli!»,,..

Bu serlâvhanın altındaki makale şöyle başlıyordu:

«Babıâliye aferin dediğimiz birdenbire acip görünürse de emri tabiîdir. Zira biz devletimizin saadetini o derece arzu ederiz ki onun menfaatine müteallik bir işte velev cüz-î velev savri olsun hizmet eden düşmanımıza dahi alkışhanı tahsin oluruz.

Girit belliyyesinin ziri zemini tahkire uğradığı gün Osmanlı namı şecaat ittisamı bugün dirildi, kalktı.»

Abdülâziz de, Babıâli de bu ifadeden pek memnun oluyorlardı, Çünkü (Hürriyet) gazetesi ağır başlılığı, temiz, nezih, muhalefeti ile dahilde ve hariçte az zamanda büyük bir mevkii tutmuştu. Bilhassa başta Namık Kemal beyin bulunuşu bu gazeteye ayrı bir kıymet veriyordu.

Yunanistan Babıâliye verdiği cevapta yine kaçamak yollara sapmış, binaenaleyh meseleyi (hall) yolundan uzaklaştırmıştı. Babıâli silâh altına aldığı seksen redif taburunu Rumelide lâzım geldiği veçhile yerleştiriyordu.

Ve böylece vaziyetin alacağı yeni şekillere emniyetle intizar ediyordu.

Muhaliflerin, bilhassa (Hürriyet) in Başındaki (Yeni Osmanlılar)ın hücum hedefleri Ali paşa idi. Ali paşa ve Fuat paşa... Onları asla affetmiyorlardı.

«Ağlamaz mı bakıp ahvali perişanımıza»
«Dili canile seven devletini, milletini»
«Nice zar olmayalım saltanatın haline kim»
«Ne zamandır çekiyor sadrı Fuat illetini»

Bazan sarayı, Babıâliyi tamamen unuturlar, fakat bu iki paşayı asla ellerinden bırakmazlardı. Fuat paşa Avrupa'da vefat edince, karşılarında yalnız Ali paşa kalmıştı. «Şimdiye kadar kuvvei müstakile saltanatıseniye Ali ve Fuat paşa beyninde müştereken istimal olunurken Fuat paşanın vefatı vuku ile münferiden ve munhasiren tahtı saltanatı istila eyledi.

Eğerçi tagallübte daha Damat İbrahim paşa mertebesine çıkamadıysa da dede Halit efendi raddesini fersah fersah geçti.

Devlet bu zatların eline düşmezden evvel bir akçe deyni haricisi yoktu. Şimdi yüz milyon lira kadar harici ve dahili borca girip varidatının hemen hemen nısfını bunların faiz ve resühmallerine veriyor.

Ulah ve Buğdan kaymakamları devletin emir ve intihabile nasp olunurken bu zatların himmetile iki memleket birleştirilip idaresi bir ecnebi prens eline verildi. Sırp ve Karadağ prensleri dahi idarei müstakille kespettiler. Velhasıl devletimizin şu üç kıta üzerinde olan hukuku yalnız lâfızda kalıp her biri Rusya devletinin politikasına girdiler. Bu zatlar Belgratta ve ona tabi kalelerde sakin islam familyalarına emlaklerini terk ile hicret ettirdiler. Ve bu emlâkin Şırplardan alıp eshabına verileceğini resmen taahhüt ettiler.

Alamadılar, veremediler.

Şam vakıasından Fuat paşanın ve Giritte de Ali paşanın gördükleri hizmetler ise herkesin malûmu olduğundan ve Cebeli Lübnan, Bulgaristan, Mısır ve Bağdat meseleleri dahi karmaka-

rışık olarak her birinin neticesi ileride ve az zamanda görüleceğinden tafsile hacet yoktur.

Millet için sebkat eden emeklerine gelince bunun adedi ihsasi kabul olamaz!..

⁂

Londradakiler Babıâlinin ve bilhassa sarayın israfatına ve bu yüzden yaptığı ağır şeraitli istikrazlara çok kızıyorlardı.

(Sosyete ceneral) dan yapılan (125) milyon franklık istikraz parası çoktan erimiş bitmişti. Halbuki taksitler ödenemeyordu. Daha da para lâzımdı, daha çok, pek çok para lâzımdı.

Abdülâziz bu taksit meselesini halletsin ve yeni bir istikraz yapsın diye Sadık efendi isminde birini Parise göndermişti. Sadık efendi Pariste müzakerelere daldı, uğraştı, fakat İstanbula gönderdiği haberler hiç te iyi değildi, para veriyorlar fakat şerait çok ağırdı. Keza eski taksitler meselesinde de uyuşmak istiyorlardı, gene şerait pek berbat.. Yenir yutulur şey değildi.

Abdülazizi ise gelecek paralara mahsuben Galata sarraflarından, bin kere beter şeraitle küçük küçük istikrazlar yapıyordu.

Bir taraftan nafıa nazırı Davut paşayı da Avrupaya göndermişti. O da istikraz yapacaktı. Rumeli hattının İstanbul-Belgırat kısmını yapmak için para bulacaktı.

Davut paşa Viyanada bir iş görmeyince, kalktı parise gitti. Sadık efendi ile elele vereceklerdi. Fakat tali Sadık efendiye güler yüz gösterdi ve Davut paşanın muavenetine hacet kalmadan (150) milyon franklık bir istikraz yapmağa muvaffak oldu. Abdülâziz bu haberi alınca geniş bir nefes aldı ve derhal Sadık efendiyi, rütbei bâlâ tevcih ederek, maliye nazırı nasbetti.

Yeni istikraz gene (sosyete ceneral) ile İstanbul sarraflarından Tobini'den yapılıyordu. Maliye hazinesi bu parayı beş seneden sonra dört taksitte verecek ve yüzde on iki buçuk faiz kabul edecekti.

Karşılık olarak da Tuna, Edirne, Selânik âşarı ile «ağnam rüsumu» kumpanyaya teslim olunacaktı.

Bu para beş sene sonra nasıl ödenecekti?

O kolay iş! Yeni bir istikraz, en kolay vol değil mi?

Çünkü yalnız Tuna, Edirne, Selânik âşarı mı var? Koskoca İmparatorluğun daha neleri neleri vardı. Şimdi para bulundu ya! Bu kâfi. Üst tarafı şimdi düşünülecek iş değil.

Londradakiler, (Yeni Osmalılar) bu vaziyet karşısında kıyametler koparıyorlardı.

Nihayet (Yeni Osmanlılar) hücumlarını, ithamlarını, şikâyetlerini şu şekilde hülâsa ediyorlardı:

«Bu gün devletin bulunduğu hali izmihâli inkâra hiç bir âkıl için mecal yoktur. Biz diyoruz ki, devleti zulüm harap ediyor. Hükûmet ise kendisinin ıslahata sayinden bahsederek muterizlerin ifadatını garaz ve ya muhalât ile uğraşmaya hamlediyor.

Güzel.. Fakat devletin mebdei ıslahat olarak umumun gözüne soktuğu şey (Vilâyetler nizamnamesi) ve onun mahasinince delili Tuna vilâyeti değil miydi? İcraatı mezkûre ise Mithat paşanın eseri idi. Mithat paşa bu nizamname olmasaydı bile gittiği yerde o şeyleri yapacaktı. Çünkü büyük adamdır.

Öyle olduğu halde bile Mithat paşayı neden Tunada bırakmadılar sonra tanzimi kavanin için şurayi devlet yapıldı. riyasete gene Mithat paşa getirildi. Fakat daha bir iş görmesine meydan bırakılmadan Bağdata kadar gönderildi.

Niçin?

Terakkiyatı asriye ve terbiyei umumiyeye bahişten bahsediliyor. Halbuki muarifimizin bu günkü bütçesi hafiyelerin, İstanbul zaptiyesinin tahsisatının bile dunundadır. Bu tahsisat ile mi maarif ıslah edilecek?

Vücudu memlekete arız olan ileli mühlikenin en âcili maliyenin halidir. Mülk rehin ederek ve sırf dolandırıcı kârı faizler komisyonlar vererek borç alıyoruz.

— Niçin?

İdarei hazıranın en büyük marifeti olmak üzere mülkümüzde mevcut olan akvam arasında müsavatı umumiyeyi tesis ettiğimizden bahsedip duruyoruz. Biz asker veriyoruz, hıristiyanlar vermiyorlar. Bu ne biçim müsavat?

İstanbul kodamanları, azamikiram hazaratı, maaşları tedahüle kalsa bile nihayet dört beş aylıkları kalıyor, fazlası yok, halbuki Giritte düşmana karşı göğüs veren askerin elli aylığı tedahülde kalıyor, elli aylık, bu elli aylık..

Niçin?

(Yeni Osmanlılar) Avrupadan saray ve Babıâliye ağır ağır, fakat bile fasıla oklarını atmakta devam ediyorlardı.

İstanbulda da aynı hedefe karşı sessiz, hesaplı bir faaliyet yok değildi.

Fakat saray kendi hava ve hevesinde idi; para ve paranın oluşturduğu zevk ve sefa.. Bu arada vatan ve hürriyet için u-

zak ve yakınlardan kopan feryatlar istipdat heyülâsının kulağına bile erişemiyor gibi idi.

GARİP BİR ZİHNİYET

İstanbulda ise o sırada (Kurye Doryan) gazetesi ile (Latürki) gazetesi arasında şiddetli bir münakaşa başlamıştı.

Münakaşanın mevzuu şu idi. Her iki tarafta usulü meşveret) tavsiye etmekte diğerinden evvel davrandığını iddia ediyordu.

İstanbulda birde (Jurnal da Konstantinol) isminde bir gazete vardı. Mösyö Deloue isminde biri İstanbula geldi ve bu gazetenin başına geçerek adını (Latürki) ve tahvil etti. Ve derhal kemali cesaretle (usulü meşveret) den bahseden ve bu usulü tavsiye eden hararetli makaleler yazmağa başladı.

(Kurye Doryan) gazetesi de bu bahse daldı, işte böylece (Ben daha evvel bundan bahsettim» münakaşası başladı.

Asıl garibi saray bu işe ses çıkarmıyordu, yahut çıkaramıyordu. Hattâ (Latürki) gazetesine Babıâlinin mürevviciefkârı nazarile bakanlar bile vardı. Belki de öyle idi.

Tuhaf değil mi ?

Türkçe bir gazete (Millet meclisi) (Meclisi mebusan) (Usulü meşveret) sözlerini hattâ ağzına alamazken, ve böyle şeylerden bahseden hariçteki gazeteler bile bir mikrop imiş gibi Türkiyeye sokulmazken, payitahtın göbeğinde çıkan fransızca gazeteler açıkça bu bahsı yapıyorlar ve memlekete (usulü meşveret) tavsiye ediyorlardı.

Sarayın, Babıâlinin âdeta tasvip eder gibi susuşu ise çok garip bir zihniyet ifade etmiyor mu idi?

Londra'da bu vaziyete seyirci olan (Yeni Osmanlılar) şaşırmış kalmışlardı. Kamal bey bu fransızca gazeteleri önüne koymuş, Pariste çıkan hürriyetperver bir gazetenin lisanından farksız hürriyet ve meşrutiyetten, hem de İstanbulda, böyle açıkça bahseden bu vesikalar karşısında şaşırmış kalmıştı. Bir hayli düşünmüş, düşünmüş ve demişti ki:

Burada ne duruyoruz artık, kalkıp İstanbula gidelim ve orada bir fransızca gazete neşredelim, en kestirme yol bu değil mi?

Gülüşmüşlerdi.

Bu gülüşte bir hayli de istihza mündemiç değil mi?

Koca saray, koca Babıâli...!

Daha o vakit her hangi bir ecnebinin, Türk yurdunda, hattâ hürriyet bahsında, bir öz Türke nazaran ne derece nisbetsiz, hudutsuz imtiyaz sahibi olduğunu gösteren bu küçük hadise bile bugünkü neslin ibret ve hayretle dikkat edeceği bir noktadır.

ABDÜLHAMİT İLE KARŞI KARŞIYA

Sultan Azizin nasıl tahtından uzaklaştırıldığı ve nihayet vefat ettiği kadar, sultan Murat devri de şimdiye kadar bütün teferrüatına kadar doğru, yanlış gazetelerde, kitaplarda, mecmualarda, bilhassa son bir kaç sene zarfında, günün modası şeklinde karie yorgunluk verecek tarzda uzatılmış durulmuştur.

Fakat asıl bu devirden sonradır ki, Abdülhamidin tahta çıkışı ile (devri istibdat) bütün azametile (!) başlar.

Abdülhamit tahta çıkıncı etrafına evvelâ damat Mahmut, küçük Sait ve İngiliz Sait paşaları aldı. En çok itimadı bu zevata idi.

Esasen daha vaziyete hâkim değildi. Veliahtliği zamanında, vakıa ahvali muntazaman takipten, günü gününe vaziyeti göz önünde bulundurmaktan uzak bulunmuyordu. Fakat, nede olsa böyle bu kadar çabuk muradına ereceğini pek kestirmediğinden pek hazırlıklı değildi, acemi idi de dinebilir, bu sebeple eldeki unsurlardan şöyle gelişi güzel istifade etmekten başka, yapacak bir şey bulunmadığına hükmetti.

Mithat paşa, Abdülhamit nazarında mimlenmişti. Fakat ne olursa olsun gene paşadan çekiniyordu, çünkü biliyordu ki, paşa yalnız değildir. Arkasında, etrafında (Mithat paşa fırkası) dedikleri münevver bir kütle vardır. Küçük henüz pek büyümemiş, fakat her halde münevver ve binaenaleyh tehlikeli bir kütle. Bu sebeple Mithat paşayı büsbütün uzaklaştırmak, yanından atmak işine gelmedi, bilâkis ona zahiri bir itimat ve muhabbet göstermeği tercih etti.

Bu düşünce ile hattıhümayunun tahririni Mithat paşaya havale etti. Mithat paşanın yazdığı hattıhümayun memleketin bütün ihtiyacatı nazarı dikkate alınarak hazırlanmıştı. Bittabi bu yazı ile idarei hükümetin tamamile bir idarei meşruta suretinde olacağı, vadolunuyordu. Onun bu vadi kuvvetli, sarih, her türlü şek ve şüpheyi bertaraf edebilecek, memleketteki ve hariçteki

bütün ahrarın beklediği vaitti. Abdülhamit hattı okudu, yanında alakoydu ve kim bilir ne kadar uykusu kaçarak, kaç defa tekrar tekrar okudu.

İşte Abdülhamit ile Mithat paşa arasındaki ilk ihtilaf sebebi bu hattır, böyle daha ilk temasta, ilk işte, ilk günlerde ihtilâf, hem de esaslı bir ihtilâf doğmuştu. Çünkü ne Abdülhamit usul ve idarei meşrutaya yanaşabilirdi, ne de Mithat paşa bundan vazgeçebilirdi.

Bir kenara atılan Mithat paşa (hattı) kimseye gösterilmedi. Yeni hattın tahriri, Ceydet paşaya havale edildi. Ve bu hatta yine bazı tadilât ile kabul edildi.

Culûsun on ikinci günü merasimle okunan ve ilân edilen bu hattıhümayunda icraat ve ıslahattan pek sathî bir surette bahsediliyor, ileride açılacağı vadedilen (meclis) hakkında ise esaslı hiç bir malumat verilmiyor, bir kelime ile (ahrarın) ağzına bir parmak bal çalınıyordu. Bittabi kimse bu oyuna aldanmadı. Umumî hoşnutsuzluk baş gösterdi.

Mithat paşa, zaten, Abdühamitten, fazla bir şey beklemiyordu. Biat günü onu görenler, renginin sararmış, çehresinin çatılmış, her halile ademi memnuniyetini izhar eden bir vaziyette olduğunu anlıyorlardı.

Bir müddet sonra vadedilen (kanunuesasi) nin tanzimi meselesi ortaya çıktı. Abdülhamit, ismi (1 anunu esasi), fakat muhteviyatı itibarile, onu, istediği gibi icrayı hükümette serbest tamamile serbest bırakacak bir şey istiyordu. Mithat paşanın yazdığı kanunu esasiyi beğenmedi, Ve paşaya (mektum) kalması kaydile ve kendi noktai nazarına göre (usul ve istidadı memlekete muvafık olmıyan şeylerin) islâh ve tâdili talebile kanunu şu mektupla iade eyledi:

Veziri Sadakatsemirim Mithat Paşa

Mingayri resm huzurumuza taktim ettiğiniz kanunu esasî lâyihası manzurumuz oldu. Bunun ahkâmı şamilesinde usul ve istidadı memlekete muvafık olmıyan şeyler görülmüştür. Efkârımız memleketin temini istikbaline kifayet edecek bir idarei sahiha vaz'ına masruf olduğundan bu bapta ibraz olunacak mesai baisi taktirimiz olur. Kaldı ki ittihaz olunacak tanzimatı cedidede tebamızın ihtiyacının hukuku hükümetle telifi dahi aazzı maksadımızdı, Benaberin lâyihai mezkure havassı vükelâmız beyninde bizzikir esası mezkûre göre tadil olunmak matlubum olduğunu tebliği selâmımla sadırazamımıza ifade ve işbu em-

rimizi dahi irae edesiniz. Her halde emir ve maksadımıza göre âsarı rüuyyetmendi ibraz eylemeniz hamiyet müslümenizden memul ve işbu emrimizin sadırazamımız beyninizde mektum kalması matlubumdur.

9 Zilkade 93 ABDÜLHAMİT

Mithat paşanın yazdığı kanunu esasi, bir hayli tadilâtla 12 kânunuevvel 1293 te Babıâlide büyük merasimle ilân olundu.

Mithat paşa bu eserini de karma karışık, bütün kuvvetini, asıl ruhunu ve canını kaybetmiş bir şekilde görünce kızdı. Abdülhamit paşanın ve paşa fırkasının hoşnutsuzluğunu gayet iyi anlıyordu. Fakat ne olursa olsun kuvvet kudretinden bir şey kaybetmek istemiyordu. Onun bütün arzusu imparatorluk tahtında keyfemayeşa hüküm sürmek idi. Yaradılış itibarile başka türlü düşünemez, başka türlü hareket edemezdi.

Etraftaki memnuniyetsizliği, dedikoduları görünce hafiyelik usulünü ihdas yeniden etti. Korku onu artık sarmıştı. Herkesi kendine düşman biliyordu. Bu korku onu Beşiktaş sarayından yıldıza sürükledi. Yıldız İstanbul ortasında ayrı bir memleket, ayrı ve mahfuz bir kale metruk bir ada gibi idi. Öyle olduğu halde, bir müddet sonra kendini orada bile kâfi derece tahtı emniyette göremedi.

Hafiyelik alıp yürümüştü, bu yüzden kolayca mevkî ve servet sahibi olanları gören bir çok düşkünler, hemen o yola sapmışlardı. Babasını jurnal eden evlâtlar, kardeşini ele veren kardeşler vardı, dost dostundan emin olamaz bir hale gelmişti.

Abdülhamit sağdan soldan yağan jurnalların bir çoğunun sırf göze girmek, bir şeyler koparmak için uydurulmuş olduklarını bildiği halde, vesvese ve vehimden kurtulamadığı için gene onlara bir ehemmiyet veriyordu.

Çok defa en yakınlarına:

— Ne yapayım, bu illetten kurtulamıyorum, istediğim halde elimde değil, bir türlü vehimden kendimi sıyıramıyorum, derdi.

Fakat bu itiraf, onu affettirmeğe kifayet edemez! Bir millet, otuz üç sene çektiği azabı, sebebi bir müstebedin vehim ve vesveseside olsa, asla affedemez!

MİTHAT PAŞA

Mithat paşa, o ayrı bir dertti! Abdülhamit vakıa mütereddittì, fakat bu tereddüt çok sürmedi, etrafın teşvik, âdeta tazyi-

ki, Abdülhamit te paşaya karşı zaten mevcut olan buğuz ve kini körüklemişti.

294 senesi kânunusanisinin yirmi dördüncü pazar ertesi günü sadırazam Mithat paşa sabahleyin birdenbire, alelacele saraya çağrıldı.

Mithat paşa kendisinden iş sorulacağı, iş isteneceğini zannederken, ona:

— Mührü sedareti derhal teslim ediniz, dediler.

Paşa mütehayyir, cebinden mühür kesesini çıkarıyor ve uzatıyor. «İzzettin» vapuru çoktan hazırlanmış, Dolmabahçe önünde bekliyor.

Mithat paşaya;

— Buyurunuz, diyorlar,

— Nereye?

Cevap yok,

Buyurunuz. Vapur hazır!

Paşa görüyor ki çare yok, kararları kat'î, gidiyor, fakat nereye götürüleceğini bile bilmiyor, söylemiyorlar;

— Bari diyor, bir kere evime uğrayayım, çoluk çocuğumla

— Hayır,

vedalaşayım.

— Onları buraya çağırınız, bir veda, yalnız bir veda..

— Olamaz..

Mithat paşa mütevekkil yürüyor, yanında yaverler muhafızlar.. o dakikaya kadar uykusunu, rahatını, huzurunu terkederek, devlet ve memleketin maruz kaldığı binbir tehlikeyi bertaraf etmek için didişen, uğraşan, çabalayan ve gayesine irişmek üzere olduğunu hissederek biraz müsterih ve mes'ut olan koca ihtiyar, şimdi bütün eserinin tarumar olduğunu, hazırladığı şeylerin kim bilir hangi naehillere bırakılacağını düşünerek ve yalnız bu düşünce ile müteellim.

Sarayda biraz evvel azlini haber vermeğe gelen mabeyin feriki Sait paşaya bu işlerin sebebini soruyor, bu nazik zamanda neden iş başından uzaklaştırıldığını anlamak istiyor.

Sait paaş Abdülhamide gidiyor ve ondan aldığı cevabı getiriyor: Kanunuesasinin 113 üncü maddesi mucibince suihalleri zaptiye nezaretinin tahkikatile tahakkuk edenlerin hariç memalike nefi ve teb'itlerine Padişahın kanunen hakkı vardır!.. Sait paşa zaptiye nazırı Ömer Fevzi paşanın mühürile mühürlenmiş iki jurnalı uzatıyor.

Mithat paşa jurnallara bakıyor. Bu jurnallar bir gün evvelki tarihi taşıyorlar. Biri Beyoğlunda bir gazinoda Tophane mülâzimlerinden birinin, bir arkadaşına Mithat paşanın diktatör olacağını söylerken işitmiş olduğunun hikâyesi, ötekide aşağı yukarı ayni şey, ve her biri ikişer üçer satırlık.. İşte bir sadırazam hemde Mithat paşa gibi bir baş böyle sudan iki jurnal ile tebit ediliyordu. Mithat paşa ses çıkarmamıştı.

Oradan çıkarken Sait paşa tekrar geliyor, ve padişahın selâmile beraber, yakında yine İstanbula getirileceği hakkında sadır olan iradei seniyeyi tebşir ediyor.

Mithat paşa artık dayanamıyor:

Teessüf ederim ki, diyor İstanbula avdetimde ne şevkatlü efendimizi bu saraylarda ve nede mülkü yerinde göremiyeceğim. Yapılan hataların o vakit derecesi anlaşılacaktır. Fakat telâfiimafat mümkün olmıyacaktır. Bunların aynile ve tamamile huzuru şahaneye arzını rica ederim.

Halkın Mithat paşaya muhabbeti çoktu. Bunun için saray bu teb'it işine başka bir renk vermek istiyor ve o günkü gazetelerde Mithat paşanın hiyanetine müteallik evrakı tutulmuş ve azil ve nefyi bunun üzerine vuku bulmuş olduğu ilân ediliyordu.

Halk bunun bir yalan olduğunu anlamıyor değil.

Fakat istibdattan gözü yılmaya başlamış olan halk hiç ses çıkaramamıştı.

İzzettin vapuru paşayı Brendizi'ye götürüyor. Paşa oradan Napoliye, bir müddet sonra İspanyaya gidiyor, ispanyada iki ay kadar eski sarayları, Endülüsü geziyor.

O sırada Rusya ilânıharp ediyor. Harp fena gidiyor. Meclisi mebusen, Abdülhamidin bir emrile dağıtılıyor.

Mithat paşa belki bir iş görebilirim diye Londraya gidiyor. Orada bir çok İngiliz ricalile temas ediyor. Babıâli lehine İngilizlerin muzaheretini temine çalışıyor. Parise, Paristan Viyanaya hareket ediyor. Ve oradan saraya şu telgrafı çekiyor.

«Londrada ikametim esnasında bütün kuvvei âcizanemi devletin menafii, hükûmeti metbuamın şan ve haysiyeti ile mütenasip bir sulhun aktı hususunda çalıştım. Bu bapta bazı netayici haseneye muvaffakiyetimden dolayı müftehirim. Şimdi Viyanada bulunduğum cihetle aynı hattuhareketi takip etmeği arzu ediyorum. Teşebbüsat ve icraatımın tasvibi âliî cenabı padişahiye mukarin bulunması bittabi elzem olmakla bu bapta zatı

hazreti padişahimin amali seniyeleri ve hükümetin takip ettiği hattu hareketin âcizlerince az çok malumiyeti husulü umure hâdim olacağından tebliğini arzu eder bulunduğumuz buhranı idare içinde tevdi olunacak her vazifenin vus'u iktidarım dahilinde ifasını maal'iftihar kabule mecbur olduğumu arzederim.

MİTHAT

Cevaba intizar ederken Viyanada teşebbüsatta bulunmuş, bir çok faideli işler görmüş ise de, ona selâhiyet veren müsbet bir cevap alamayınca her iş yüzüstü kalmıştır.

Fakat Mithat paşa gene boş durmuyor.

Mithat paşa Avrupa efkârıumumiyesini ve ricalini lehimize mıyor ama, kalkıyor, düşünüyor, Kışla hükümet konağının karşısındadır.

Pencereden bakıyor.

Hayret içinde, olduğu yerde kalıyor, Filhakika kışlada bir faaliyet var. Asker, zabitler, gidip geliyorlar, hazırlanıyorlar.

Paşa, nihayet bir suikast.. hükmünü veriyor.

Feci bir suikast. Belki de yalnız kendisine değil, bütün ailesine karşı bir suikast. Derhal giyiniyor ve arka kapıdan sokağa çıkıyor. Uyku sersemliği ile bir müddet sokakta öylece duruyor. Bu ânî hareket, bu baskın hiç düşünmediği, tasavvur etmediği bir şey!

Şimdi ne yapmak lâzım? Nereye, ne tarafa gidecek?

Birden silah sesleri başlıyor.

Kurşunlar yakınlara düşüyor.

Paşa sokakta, karanlık sokakta yapyalnız, mütereddit, henüz ne yapmak lâzım geldiğini tayin edememiş..

Nihayet bir arabaya atlıyor:

— Frenk mahallesine!

Araba İzmir'in iri taşlı kaldırımları üzerinde seke seke, sallana sallana ilerliyor.

Tam Fransız konsoloshanesinin önünden geçerken birdenbire, âni bir kararla:

— Dur, diyor.

Arabadan iniyor ve Fransız konsoloshanesine giriyor.

Ötede Kışlada toplanan askeı, bir kale muhasara eder gibi hükümet konağını sarıyor. Zaten planlar evelce hazırlanmış.

İstipdat adamları içeriye girip soruyorlar:

— Paşa nerede?

— Nerede vali paşa?

Gözler fırıl fırıl dönüyor. Fakat paşa yok!

Kadınlar, paşanın biraz evvel sokağa çıktığını söylüyorlar. Kim inanır?

Önde Hilmi paşa, arkasında Mithat paşanın yaveri Hüsnü bey odaları aramağa başlıyorlar.

Paşanın karyolasının altı, üstü odanın her tarafı kanepelerin altları, dolaplar, sandıklar, yükler, tavan araları, mutfak, kiler her taraf, her köşe, her delik aranıyor.

Paşa yok!

celp için Fransızca, İngilizce risaleler tap ve tevzi ettiriyor, mütemadiyen çalışıyor.

Saray bu faaliyetin farkındadır. Fakat bir iş görse, (Mithat paşa yaptı) diyecekler diye çekinivor. En nazik bir zamanda devlet menfaati bu derece ihmal edilebilir mi? Bu sualin cevabını tarih versin!

Bir gün, Londra sefiri Mosorus paşa, Mithat paşaya (Mazharı affı âli olduğunu) ve şimdilik ailesile birlikte Giritte, Hanyada oturması tensip edildiğini bildirmiştir. Abdülhamit, Mithat paşaya para da gönderivor, bir taraftan da ailesi İstanbuldan Giride müteveccihen yola çıkarılıyordu.

Mithat paşa Londradan Giride hareket ediyor, ailesi de oraya geliyor.

Şimdi paşanın düşündüğü, yeniden yuvasını kurduğu Han-' ya'da, sâkin asude bir hayat yaşamak, kitaplarile başbaşa son günlerini geçirmekti.

Bir müddet böyle oturuvor. Fakat bu, çok sürmüyor; iki ay sonra tepeden iner gibi bir irade ile Suriveve vali oluvor. Bu memuriveti kabul etmek istemiyen paşaya İstanbuldan saray mensubini mektuplar yazarak bu tayinin sırf padisahın bir eseri teveccühü olduğunu, zinhar reddetmemesini bildiriyorlar.

Pasa yeni bir mesele çıkarmamak için Suriyeye gidiyor. Orada da rahat yok, oradan Aydın valisi oluyor. İzmire hareket ediyor. Fakat İstanbul paşa aleyhinde çorap örmekte berdevamdır.

MİTHAT PAŞA NASIL YAKALANDI VE NASIL BOĞULDU?

1926 senesi mayısının dördüncü salı gecesi.. Mithat paşa İzmir hükümet konağındaki harem dairesinin yatak odasında uy-

kuda..

Paşayı uyandırıyorlar, ve zaten paşa aleyhinde bulunan yaveri Hüsnü beyin çıkıp kışlaya gittiğini, mabeyinden gelen telgraf üzerine kışlada bir tabur nizamiye ve iki tabur redif askerinin silah altına alınarak hükümet konağını saracaklarını ve paşayı tutacaklarını adamları haber veriyorlar.. Paşa evvelâ, inanmıyor. Hiç bir günahı yok, olsa bile çoluk çocuğu arasında uyuyan ihtiyar bir adamın tutulması için iki bin müsellâh askere ne lüzum var? Bu işi iki kişi, hatta bir kişi bile görebilir. İnan-

O vakit, bu, şikârını kaçırmış suratlara bir hüzün çöküyor, Deminki kahramanlar şimdi birer cellât gibi ev halkına saldırıyorlar. Tazyike başlıyorlar: Belki böylece paşanın izi bulunur. Bu da faide vermiyor.

Nihayet işi anlıyorlar.

— Paşa Fransız konsoloshanesinde imiş!

Gece bitiyor, sabah başlıyor.

İzmirde bütün konsoloslar Fransız konsoloshanesinde toplanıyorlar. Hepsi hayrettedirler. Dünyanın hiç bir tarafında buna benzer bir iş ne görmüşler, ne işitmişlerdir.

Mithat paşaya hürmetleri vardır, onun ne kıratta bir adam olduğunu biliyorlar.

Paşa ile uzun uzadıya görüşüyorlar ve gidiyorlar.

Kışlaya dönenler tabii vaziyeti olduğu gibi İstanbula yazıyor lar. Mithat paşa konsoloshanede işin alacağı şekli bekliyor ve beklerken İstanbuldan, adliye nazırı Cevdet paşadan bir telgraf alıyor. Cevdet paşa (tarafı şahaneden bir vilayet valisi bulunduğunuz halde mingayri memul hükümeti terk ederek Fransa konsoloshanesine iltica etmeniz mucibi taaccüp ve teessüf olmuştur.) Diye başlayan bu telgrafında (sultan Azizin katili meselesinden dolayı icap edenlerin istintak ve muhakemesi sırasında sizin dahi muhakemeniz lazım gelip sayei madelet vayei hazreti şahanede hiç kimse hakkında bilâsübüt ceza icra olunmak ihtimali olmadığından ve adliye teşkilat ve icraatının isabet ve hakkaniyeti Avrupa devletlerinin dahi musaddaki bulunduğundan hemen adliye memurlarına teslim olmanız lazım gelir) diyor.

Paşa, bu telgrafı okuyunca:

— Suphanallah, bu nasıl acaip davet ve ne garip kanunu adalettir, diyor.

Mithat paşa, İstanbul,a adliye nazırına cevap veriyor:

«Abdülazizin katli maddesi makamı resmiden henüz şimdi işittiğim bir söz olup her ne ise, madem ki böyle bir dâva varmış ve bize dahi taalluk etmiştir, davet ve muhakeme için bir kaidei umumiye varken asker sevkile bu derece bir muamele ve şiddet icrasına mecburiyet neydi? Bu işe dair bir sual vuku bulduda cevap mı vermedim, yoksa muhakemeye davet olundum da imtina mı eyledim?) dedikten sonra (muhakeme maddesi benim de istediğim şeydir. Fakat şu vukuat üzerine emniyetim kalmadığı cihetle hayat ve namusuma halel gelmemek ve edilecek muhakeme alenî olmak şartı temin olunur ise muhakemeye hazırım) diye bitiriyor.

Cevdet paşa, hususi bir vapurla İzmire bir heyeti istintakiye gönderildiğini yazıyor.

Mithat paşa iki gece kaldıktan sonra, perşembe günü konsoloshaneye gelen Hilmi paşa ile birlikte kışlaya gidiyor ve böylece tekrar istibdadın eline düşmüş oluyor. Paşayı, limanda bekliyen (İstanbul) vapuruna bindiriyorlar.

Abdülhamit Mithat paşayı getiren vapurun İstanbula gece yarısı gelmesini istiyor. Pazar gecesi Dolmabahçe önünde demir atan vapura iki yaver gelip paşayı Yıldıza götürüyorlar. Yıldıza Çadır köşkünde Mithat paşaya bir oda hazırlanmıştı.

Odanın kapısında dişinden tırnağına kadar müsellah boşnak ve arnavut nöbetçiler bekliyor.

Ertesi günü Sururi efendinin riyasetinde bir heyeti istintakiye toplanıyor. Paşayı yolda, vapurda da istintak etmişlerdir. Bütün mesele Abdülazizin katledildiği ve bu katlin sultan Murad'ın emrile vuku bulduğu ve o zamanki vükelanın bu işte rey ve dahli bulunduğu maddelerindedir.

Mithat paşa diyor ki:

— Bu işin iki ciheti var. Birisi Abdülaziz'in hal'i diğeri katli meselesidir. Hal meselesi mülk ve milletin ve devletin selâmeti icin umum halkın ittifakile icra olunmuştur. Bunu ispat için mühürlü kâğıdımız yoktur ve olamaz. Fakat asıl senet bu tebeddülü halkın kemali memnuniyetle kabul ve telâkki etmesidir.

Eğer meselenin bu cihetinde şüphe olunan bir yer varsa cülûs günü yalnız Babıseraskeriye biat için gelen vükelâ, ulema, vüzera vesair erkân ve memurini devletin ve gene o gün Babıseraskeri avlusu ile Beyazıt meydanında toplanan ve sedayı meserretleri âsümana çıkan halkın bir kere d aha celp ve davetile halli şüphe edilmek mümkündür. Bunun icrası tekellüfü ve müşkül

ise de külfet ve himmeti devlet hesabına yalan söylemekten ehvendir.

Mithat paşaya dik dik bakıyorlar, sanki (hâlâ o adam, hâlâ uslanmamış..) der gibi bakıyorlar.

O, devam ediyor.

«.. Katil meselesine gelince bunun asıl ve esası olmadığı bir tarafa kalsın. Bunda vükelânın yani hal işinde bulunan erkânı devletten birinin cüz'i ve külli methali olduğuna dair hiç bir kimse tarafından bir söz tefevvüh olunmamışken hal' hususunda bulunmalarından katil dahi etmiş olacaklarını istidlâl etmek pek yanlış ve fahiş bir suizan ve iftiradır..» Dedikten sonra bu hususta gayet kuvvetli, gayri kabili cerh delâil sayıyor.

İstipdat adamları, hepsini dinliyorlar ve cevap veriyorlar:

«Sultan Abdülazizin hal'edilmesi cihetile katil ve itlâf edilmiş olması ve bunun da hal'edenler tarafından vuku bulması tabiîdir. Zira, eslâfte dahi hal'edilen padişahlar katlolunmuştur. Ve bu fi'lin asıl âmiri Sultan Murat olup vükelanın rey ve hareketi onun emrinin infaz ve icrasından ibarettir!„

inat, inat değil Abdülhamitten alınan emri infaz!

Mithat paşa gene cevap veriyor, tarihten misaller getiriyor. Avcı Sultan Mehmedin de hal'edilmiş olduğunu, fakat hal'den sonra eceli gelinceye kadar yaşadığını ve nihayet işte sultan Muradın beş sene evvel hal'edildiği halde hâlâ hayatta olduğunu anlatıyor.

Sonra ne kendisinin ne Rüştü paşanın böyle bir cinayete alet olacak kadar akılsız olmadıklarını söyliyor. Fakat kim dinler?

Birden Mithat paşaya soruyorlar:

— Ya (Nisbetiye) meselesine ne dersiniz?

Nisbetiye meselesi, Nisbetiye.. Nisbetiye., Mithat paşa hiç böyle bir mesele hatırlamıyor.

İzah ediyorlar:

Sultan Murat tahta çıktıktan sonra, cülusun dördüncü günü kendi kardeşlerinden dördünü itlaf ettirmek için bunlara bir ziyafet tertip etmiştir. Bu ziyafet (Nisbetiye) kasrında hazırlanmıştı. Fakat Abdülhamit işte bir suikast olduğunu anlamış ne kendisi gitmiş ne de kardeşlerini göndermiştir, Bu işte o zamanki vükelânın da dahli vardır!

— Bu işe ne buyurulur?

Mithat paşa yeni işittiği bu oyunun manasını anlıyor

— Sultan Murat, diyor, biraderlerinden bazılarına bir ziya-

fet vermek istemiş ve davet etmiş. Bu, her vakit görülen şeylerdir. Bunun bir suikast niyetile olduğu acaba nereden bilinmiştir?

Mithat paşaya, bizzat Sultan Hamit teferrüs ve istidlal buyurdu. Hatta Nisbetiye Kasrı civarında bu iş için hazırlanmış olan bazı adamları dahi görmüş olduklarından bunun sıhhati vukuunda şüphe olmadığı.. söyleniyor.

Mithat paşa uydurma vak'aya şaşıyor:

— Ben, sultan Muradın, biraderlerini taltif ederek zamanı sabıkta çektikleri sui muamelât ve tazyikatın mükafatını göstermek ve daima kendilerile birlikte bulunmak niyet ve arzusunda bulunduğunu lisanından işittim.

Dedikten ve böyle bir davetten haberdar olmadığını, hatta (Nisbetiye) kasrının nerede olduğunu bile bilmediğini söyledikten sonra, böyle bir cinayet işlenmiş olsa idi bütün memleketin bu cinayeti kimin yaptığını derhal anlayarak telin edeceğini, ve böyle cinayetten maksat eğer saltanatı veliahtsız bırakmak ise, sultan Muradın dört biraderini itlâf ile gene veliahtsız kalmış olmıyacağını, çünkü arkada Muradın başka kardeşleri, Yusuf, İzzettin, Mehmet ve Çelaleddin ve Şevket efendilerin bulunduğunu anlatıyor, bu haberin pek mantıksız bir şey olduğunu izah ediyor.

Bu müdafaaya cevap veriyorlar:

Maksat hanedanı Osmaninin mahvıdır. Ondan sonra bir Cumhuriyet teşkil edilecek ve Sultan Azizin hal'ında bulunan vükeladan biri reisicumhur olacaktı!

Bununla açıktan açığa Mithat paşaya (bütün bu cinayetleri sen yapacaktın. Maksadın reisicumhur olmaktır) diyorlardı. Mithat paşa koca ihtiyar, onu mahvetmek isteyenlerin yorulmadan üşenmeden uydurdukları ve ona atfettikleri şeylere madde madde, birer birer kat'i cevaplarını veriyor. Günlerle, sabahtan akşamalara kadar istintaklar devam etmiştir. Sualler daima Abdülhamit tarafından verilirdi.

Abdülhamit istintak yapılan odanın yanındaki odada, kapı arkasından Mithat paşayı dinlerdi.

Hatta bir gün Mithat paşa aptest bozmak için dışarı çıktığı vakit yandaki odanın kapısı önünde Abdülhamidin adamlarının bekleştiklerini görmüştü.

***

Mithat paşanın muhakemesi hayli uzun sürmüştü. Bu mu-

hakeme notlarından bazı küçük parçalar alıyorum. Bu parçalar bu tarihi muhakemenin en karakteristik noktalarıdır:

Reis - ittiham mazbatasını okumuştursunuzdur. Ne dersiniz?

Mithat paşa - itiham mazbatasının yanlız iki mahalini doğru, sahih buldum: Birisi başındaki besmelesi diğeri nihayetindeki tarihidir.

Mithat paşa Merhumun (Abdülâzizin) diri diri defnolduğunu mazbatada yazıyorsunuz. Keşfeden, muayene eden etibba bunu anlıyamamışlar mı?

Deli Mustafa mıdır, pehlivan mıdır, bir herifin sözile ve iki harem ağası arabın lakırdısiile on bir nefer bicürün zevatı idam etmek mi istiyorsunuz?

Reis Mithat, senin bu söylediğin kelâmlar dahi senin için başkaca bir cinayettir.

Mithat paşa acaip, siz bizi idam cezasile hükmetmişsiniz. Şimdi fazla olarak bir kabahat ve cinayetimiz daha olursa ölümün üst tarafında başka cezaya mahal olmadığından onları da mezarlarımızın taşlarına yazabilirsiniz. Yoksa müdafaa için bizi söylemekten menedemezsiniz.

Müddeiumumî (ayağa kalkarak) Mithat paşa burada kanundan bahsediyor. Halbuki kendisini kavanini cadidenin hiç birisini kabul etmemiştir. Hattâ geçen gün bir adet usulü mahakeme kanunnamesi istetti, gönderdik. Kitabı yırtık sobaya atmış, yakmıştır.

Mithat paşa (Elindeki mevzuubahs kanunnameyi göstererek) Efendi, yakmış olduğumu beyan ettiğiniz kanunname bumudur, şu yalanı irtikâba neden mecbur oldunuz?

Müddeiumumî Evet budur, lâkin ben ne bileyim, bana öyle söylediler. Hâşa ben yalan kabul etmem.

Mithat paşa Yalan söyleyip, yalan olduğunu ikrar edip te yalanı kabul etmem demek başka bir yalandır. Ey reis efendi, bu da bizim mezar taşına yazılacak bir cinayet değil ise tevarihe yazılacak bir ibrettir.

Reis (Mithat paşaya) Cennetmekân Sultan Abdülâzizin şahadetinde sizin dahi rey ve methaliniz sabit olmuştur.

Mithat paşa Gerçek mi söylüyorsunuz. Öyleyse benim dediğim sözlerin hiç birisini dinlememişsiniz. Bu halde muhakemeye ve sual ve cevaba ne hacet vardı?

Reis Siz de diğerleri gibi amiri mücbir olmak sıfatile müttehemsiniz!

Mithat paşa - Hem kanunen amiri mücbir ne demektir?

Reis - Kanunen amiri mücbir tehdidini ikaa kadir olandır. Siz dahi o vaktin hükmünce tehdidinizi ikaa muktedir olduğunuzdan kanunen amiri mücbir addolunursunuz.

Mithat paşa - Bu dediğiniz nasıl kanundur?

Reis Ceza kanunnamesidir.

Mithat paşa - Tessûf olunur ki siz henüz kanunu bilmiyorsunuz, bu hal ile de bizi muhakemeye çalışıyorsunuz.

Reis Muhakeme hitam buldu. Müdafaa için diyeceğiniz var ise söylemelisiniz.

Mithat paşa - ne demek, muhakemeye henüz başlandı. Ne sordunuz ise cevaplarını verdim. Siz sükût ettiniz, demek ki kabul ettiniz. Şimdi müdafaa için ne diyeceksiniz demek nedir? Benim ittiham mazbatasına itiraz olarak hazırladığım sözlerin çoğu duruyor. Mazbatanın okunmasına intizar ediyorum. Bunlardan başka soracağım şeyler de var.

Reis - Ben size müdafa için daha sözünüz var mı diyorum. Zira muhakeme bitti, mahkeme kapanacaktır.

Mithat paşa - Verdiğim cevaplar beraeti zimmetim için hükme kâfi ise müdafa için diyeceğiniz var ise söyleyin demek ne saçma ve manasız lakırdıdır.

Mahkeme karar veriyor: «İcra olunan muhakemede sabit olan ahkâma göre müttehimlerden pehlivan Mustafa ve iki nefer refikile Fahri, Ali ve Necip beyler katili müteammit oldukları gibi Rüştü ve Mithat ve Mahmut ve Nuri paşaların dahi kanunun kırkbeşinci maddesi hükmünce faili müşterek olduklarına mahkeme hüküm ettiğinden ve bu gün akşam olduğundan cezaları yarın tebliğ olunacaktır.»

Ertesi gün çarşamba.. Öğle üzeri bütün müttehimler mahkemeye getirildi.

Yalnız Mithat paşa yoktu. Mithat paşa karakolda alıkonmuştu.

(... ve Mahmut, Nudri, Rüştü ve Mithat paşaların dahi kanunun kırkbeşinci maddesinde muharrer faili müşterek cezasıle kezalik idamlarına.. bilittifak karar verildi) tebliğ edildi.

Mithat paşaya gelince, reis Sürurî efendi, (her ne kadar kendisi bu kararın müzâkeresinde bulunmuş ve rey vermiş ise de Mithat paşa ile mukaddema Tuna vilâyetinde sebkat eden bir hadiseden dolayı beyinlerinde olan eczanın tebliği reisi saniye

havale olunduğunu) beyan ile çekilip gitmişti.

Husumeti şahsiyeti olduğunu itiraf ettiği bir adamı nasıl muhakeme etmiştir, nasıl karar ve hüküm vermiştir?

Cezaları tebliğ olunanlar, hemen sehpaya götürülyorlarmış gibi ve her birinin kolundan ve belinden ikişer kişi sıkı sıkı tutarak ve arkalarından sekizer onar nefer süngülü asker takibederek Yıldızın kapısına kadar ayrı ayrı götürülmüşlerdi. Bu manzarayı Abdülhamit bir kenarda, gizlice pençeresinden seyrediyordu. Fakat ondan ve onun bendegânından başkaları öteki seyirciler bu çirkin, bu zalim manzaranın karşısında tüylerinin ürperdiğini her halde hissetmişlerdi.

Onlar gittikten sonra mahkeme salonuna Mithat paşayı çıkardılar. Ona da ceza kanununun kırkbeşinci maddesi mucibince idama mahkum olduğu tebliğ edildi.

Mithat paşa koca mücahit büyük hürriyet perver bu hükmü zaten biliyordu. Hiç, fevkalade bir hadise karşısında kalmış hali yoktu. Sakin, mütevekkil, âdeta müsteriti.

Yalnız

— Altmış yaşından sonra bakiyei ömrün bundan ziyadesine tahammülü yoktur, dedi.

Mahkemeden çıkıyordu.

Kapının önünde onu son defa görmek üzere toplananlar vardı. Son defa ve bilhassa idama giden bu ak sakallı, hürriyet babası büyük adamın ne hal aldığını görmek için..

O, sakin kapının önüne çıktı.

Arabanın yanında bir kalabalık vardı. Kalabalığın arasında Cevdet paşa, mahkeme memurları, müddei umumî ve kurenayı şahaneden Ragıp bey de vardı.

Ragıp bey ki Mithat paşanın en yaman düşmanı onu ölüme sürükleyenlerin ele başılarından idi. Mithat paşa lâhza durdu, gülerek ona seslendi:

— Beyefendi, hayli çalıştınız, say ve emeğiniz boşa gitmedi. Millet ve Devlete büyük hizmet ettiniz. Eseri himmtiniz olarak idam cezasile mahkum olmuşuz.

Burada seyir ve temaşa buyurduğunuz gibi icra esnasında dahi bizzat bulunarak daha ziyade memnun olursunuz!

Arabaya bindi. Arabanın etrafında bir alay müsellâh asker vardı. Doğruca gene Çadır köşküne götürdüler.

Zulme doymayan kin ve gayze bakınız: Mithat paşa idama mahkum edilmişti. Bu büyük adam, büyüklüğüne Abdülhamidin

bile kani olduğu adam ölecekti. Hiç olmazsa, bu son bir iki gününde veya saatinde bir lahza rahat bırakılsın. Hayır ona bu da çok görülmüştü.

Bilâkis Mithat paşanın oturduğu Çadır köşkünde, odanın pencereleri altında geçe yarısından sonra sabahlara kadar muhafız askerler silâh talimi yapıyorlar, ellerinde tabanca mütemadiven ateş ediyorlardı.

Yıldız bahçesindeki bu hareket elbette, yalnız Abdülhamidin emrile olabilirdi.

Abdülhamit elbette şöyle düşünüyordu

— Uyumasın ve mütemadiyen azap çeksin !,

⁂

Mithat paşa Kur'andan, bazen de «Plotark» tan okuvor. Yıldızda içtimalar var. Vükelâ, eski vezirler, eski sadrazamlar toplanıyor. Fakat ne oluvor, ne yapmak istivorlar, bilen yok.

Mithat paşa bir kitabın kenarına mahkemei temyize vereceği istidavı hazırladı ve Abdülhamide gönderdi.

Abdülhamit tüfenkçibaşı Tahir ağa vasıtasile Mithat paşaya şu haberi gönderiyor: «Mahkeme her ne kadar kendilerinin idamlarına hükmetmişse de ben padişahım, af ve merhamet benim elimdedir, Mithat paşa keder etmesin.»

Mithat paşa da şu cevabı yolluyor: «Şevketli efendimizin hüsnüniyeti şahanelerine teşekkür ederim. Fakat benim bakiyei ömrümün tahlisi için, tarafışahaneden derece teap ve zahmet ihtiyarına değeri ve tahammülü yoktur. Benim dünyada hasbelbeseriye her nevi kusur ve hatiatla beraber en büyük sermayei iftiharım sözümün, özümün doğruluğudur. Beni vasıl olduğum mertebeye isal eden birşey var ise o da bu istikamettir. Vatan ve devlet ve milletin hisseme düşen hizmetini ifa için hal ve istitaatm derecesine göre kırk beş sene mütemadiyen çalıştım, hevesimi aldım. Benim için hayat ve memat müsavi iken şimdi şu sinnü şeyhutta âlemde misâli görülmiyen böyle bir vahşivane ve gaddarane muameleye uğradıktan sonra her şeyden istikrah ile mevti imtemenni ve tercih etmisimdir. Şu saatte başka emelim yoktur. Çünkü ölecek ve öldürülecek ben değilim, belki şu gördüğünüz cismidir ki et, yağ ve kandan ibaret olup o da ziyade eskiyip harap olduğundan bana lüzumu kalmamıştır. Dünyada mazlum olanlar zalimden haklarını almak için padişaha müracaat ederler. Padişahtan hakkını istiyenler için hakimi mutlak olan Allahı taalâdan başka merci yoktur.

Şürûrî efendinin reis olduğu mahkemenin dünyada istinafı ve mahalli temyizi yok ise mahkemei kübrayi ahiret hepsine kâfidir. Orada arnavut, boşnak ve çerkes gardiyanlar olmayıp, efendimiz dahi bizim gibi yalnız ve çıplak gelecektir. Orada hesabımız görülür , eğer kendileri burasını itikat ederlerse aleyhinde istinaf edeceğimiz davanın dahi nasıl kolay ve çabuk görüleceğini anlarlar. Lâkin mutekit olduklarını zannetmem. Zira ahreti ve adaleti ilâhiyeyi mutekit ve mute'rif olan bir adamın bu derece şeylere cesaret etmiyeceği ve Cenabıhaktan itiihaz edeceği derkârdır.»

Tahir ağa, zu sözleri doğru ve harfiharfine padişaha söylemişti.

Abdülhamit doğrudan doğruya cevap vermedi, birkaç gün sonra Mithat paşaya gönderdiği Nuri bey

— Şevketlü efendimiz umuru âhrete herkesten ziyade mütekit olduklârını size söylemek üzere bana zih ve irade buyurdular, dedi.

Mithat paşa idam hükmünden sonra üç hafta kadar Çadır köşkünde bekledi. Mahkemei temyiz ne karar verdi, bilmiyordu.

Bir gece gene Nuri bey geldi, onu gene Abdülhamit gönderiyordu.

Nuri bey, meclisiumumii vükelâda cezaların tahfif edildiğini, nefi suretile bir tarafa gönderileceğini, bir cariye ile haremini de beraber götürmesine müsaade edildiğini Mithat paşaya bildirdi ve getirdiği kalem kâğıdı vererek:

— İzmirdeki hareminize mektup yazıp, gönderilmek üzere bana vermeniz irade buyuruldu, dedi.

Mithat paşa sordu:

— Peki amma, nereye gideceğiz?

Nuri bey cevap vermedi.

Mithat paşa mektubu yazdı, Nuri beye verdi.

Hükmün tebliğinin otuzuncu günü Mithat paşaya:

— Bu gün hareket ediyorsunuz dediler,

(İzzettin) vapuru yola çıktı. Evvelâ Rodosa uğradı, sonra Portsait, Kanal, Süveyiş ve Cidde. Sıcak berbat idi. Mithat paşaya ancak bir saat kadar kamarasından çıkıp hava almak hakkı verilmişti. O da süngüler arasında. Kamarası da geminin en sıcak yerinde idi.

Bu kamaranın değiştirilmesini rica ettikçe

— Bâiradeiseniye bu kamara size tahsis edilmiştir. İrade olmadıkça değiştiremeyiz, diyorlardı.

Mithat paşa, sıcaktan terledikçe çamaşır değiştirmek istiyordu. Çamaşırlarını İstanbulda vermemişlerdi.

Rodostan biraz çamaşır almak istediği zaman

— İradeiseniye olmadıkça aldıramayız, dediler.

İradei seniye.. İradei seniye görün nerelere kadar cari!...

MENFADA

Ciddede hep vapurdan çıkarıldılar ve eşraftan (Ömer Nasif) in evine misafir edildiler. Ayrı ayrı odalarda oturuyorlardı, odaların kapularında da süngüler vardı.

Oradan Taife götürüldüler. Taifte Emir Şerif Abdülmuttalip paşa, Mithat paşayı ve diğer menfileri, bütün nişanlarını takmış, resmî elbisesi arkasında bir bando müzika ve selam duran askerle karşıladı.

Neden? Niçin?

Mithat paşa bile:

— İcra olunan bu kabul bir muamma olmasile halâ halledilemiyerek kalmıştır. diyor.

Mithat paşa Taifte üç seneden fazla kaldı ve bu müddet zarfında Taife geldikleri gün kendilerini resmi elbisesi, nişanları ile, müzika ve alayla istikbal eden Şerif Abdülmuttalip paşanın bir gece üç tabur askerle evinden alınarak süngüler arasında kışlanın bir odasına getirilip hapsedildiğini gördü.

İstipdadın cilveleri!

Şerif, isyan etmekle veya etmek istemekle itiham ediliyordu.

Üçüncü sene sonunda, Taifin bu pis ve murdar karanlık kışla odasında çilesini dolduran betbaht büyük adam, hastalandı.

Sağ küreğinde bir çiban çıkardı. Doktorlar buna (Şiripençe) dediler. (Doktorlar) denilen şey oradaki bir doktorla bir alaylı cerrah idi. Mekkeden nisbeten doktora benzeyen birini getirtmek istediler, bütün masrafını verdiler. Cevap bile alamadılar.

Yarayı kendi kendilerine tedavi ediyorlardı. Yara iyi oluyordu.. Fakat.

Fakat artık son günler yaklaşmıştı, Mithat paşayı öldüreceklerdi.

Evvelâ zehirlemek istediler. Bir okka zehirli süt verdiler, tencereler zehirlendi, farkına varıldı.

Su içtikleri destiye zehir attılar gene farkına varıldı.

Zehir, kuvvetli olsun diye taburağası İsmail ağa isminde dirayetli, (!) bir zat tarafından bilhassa sipariş edilerek itinâ ile Mısırdan getiriliyordu.

Nihayet bir gün taife yeni gelen ve yeni talimat ile, yeni işler görmeğe geldiği muhakkak olan miralay (Lütfi, Mithat paşanın ağası, Arif ağayı yanına çağırdı:

— Mithat paşayı zehirliyeceksin, dedi. Zehir hazırdır. Bu işi yaparsan istediğini vereceğim sana, yapmazsan ölümü göze almalısın, Mithat paşayı öldürürsen sana bin lira var!

Mahmut paşa için başka birini bulurum, istersen o işide sen gör, onun içinde altıyüz altın veririm.

Ve sakın ha, bu sözleri ağzından kaçırayım deme, hele başkalarının kulaklarına giderse.. işin haraptır. Arif ağa şimdiye kadar adam öldürmediği için bu işi beceremiyeceğini anlattı. Öteki mütemadiyen onu iknaya çalışıyordu.

Çünkü bu işi Arif ağadan başkası yapamıyacaktı. Paşaların kendi ağalarından başkalarına emniyetler kalmamıştı. Arif ağa ise her an onların her işlerile meşguldü. Onun için, bu iş beş dakikalık bir işti. Amma istemiyordu, yapamam diyordu.

Şimdi ne olacak?

Biraz daha ikna, bir parça daha tazyik..

Arif ağa da kendi kendine düşündü ki, bu işe biraz mütemayil görünmek lazımdır. Büsbütün reddetmek daha fena olacak.

Öyle göründü, ve kaleye geldiği vakit Mithat paşaya işi anlattı. Yeni gelen bu miralay bir kere olsun muhafazasına memur olduğu paşaları, insanları görmek istememişti. Buda şüpheyi arttıran bir başka sebepti. Kale etrafındaki muhafız askerde çoğaltılmıştı?

Sebep?

Bu gece, kale dışında fazla bir faaliyet var. Süngüler her gecekinden daha çok ve süngüler sanki daha çok parlak. Yatsı vakti. Miralay Lütfinin adamlarından yüzbaşı İbrahim ağa ile üç mülazim dairede, kendi odalarına, Mithat paşanın hizmetçisi Arif ağayı çağırdılar:

— Bu gece Mithat paşanın işini bitireceğiz. Sana zehir

verdik, almadın» sözünü tutmadın, sen geceleri paşanın yanında yatıyorsun, bu gece paşanın oda kapısını bize açacaksın. Eğer açmazsan hakkında pek fena olur!

Arif ağa bu müthiş tehdit karşısında asâbı bozulmuşa benziyor. Efendisini, bunca senelik velinimetini öldüreceklerini, bu hususta kendilerine yardım etmesini istiyorlar.

Canilere karşı.

— Ben böyle şey yapamam, diye bağırıyor, kapıyı açamam!

Caniler tehdide kalkıyorlar.

Paşalar ve diğer menfiler her akşam, müsaadei seniye üzerine yatsı namazını beraber kılıyorlar, ve namazdan sonra bir müddet birlikte oturuyorlardı. O akşam da namaz bitmiş, saat alaturka üçe gelmişti. Artık herkesin kendi odasına çekilmesi zamanı idi.

Mithat paşa odasına gitmek üzere merdivenleri iniyordu. Arif ağa efendisinin ayak sesini derhal anladı ve avazı çıktığı kadar bağırdı:

— Aman efendim inmeyiniz, sizi bu gece bitirecekler, hep beraber yukarıda oturunuz!.. Mithat paşa zaten son günlerin bütün tehlikelerine vakıf.

Derhal yukarı çıktı ve arkadaşlarına mülaki oldu. Onlar yukarıda ne yapacaklarını düşünürlerken bir zabit meseleyi miralay Lütfiye yetiştirmişti. Artık Arif ağa başka bir tarafa, kışlanın küçük bir odasına yap yalnız hapsedilmişti.

Şimdi yukarıdakileri teskin ve temin etmek lazımdı.

Mülâzim Muhsin ağa, yukarı, paşaların oturduğu odaya çıktı ve

— Miralay bey selâm etti. İhtilâttan memnunsunuz. Buyurun odalarınıza gideceksiniz, dedi.

Mithat paşa Mahmut paşa ile birlikte bağırdılar:

— Buradan bir yere gitmeyiz. Eğer süngü ile çıkarırsanız onu da siz bilirsiniz?

Mülazim muhsin sadece

— Böyle ifade edeyim mi? dedi.

— Evet böylece ifade et!

Çıkıp gitti. Yüzbaşı İbrahim geldi, arkadan binbaşı Bekir sökün etti. Paşalar asabi herşeye hazır, bir heykel gibi duruyorlardı.

Binbaşı Arif ağadan bahsediyordu:

— Bu çapkın diyordu, söylediği sözü bilmiyor, buradan kır

tulmak için şimdi de bu haltı yedi, ki deniz suyu temizlemez. Müsaade buyurun bunu bir müddet hapis ve terbiye edeyim!

Mithat paşa süt meselesini daha öteki delilleri saydı ve suikastin artık gizlenemiyecek bir şekil almış olduğunu anlattı.

Herif sıkılmadan:

— Şimdiki halde böyle bir emir yoktur, mamafi asker olan aldığı emri icrada mazurdur, dedikten sonra:

— Müsterih olunuz ve rahatınıza bakınız diyerek çekildi gitti.

Mithat paşanın ailesine yazdığı son mektup 24 nisan 1300 tarihlidir. O mektuptan şu parçaları alıyorum:

Bu mektubum ihtimalki son mektubumdur, Zira evvelki iki kıta mektupta tafsil olunduğu veçhile bizim taamalarımızı kesmekten ve mükatebeye ihtimal kalmamak için kâğıt ve kalemi bütün bütün kaldırıp tazyik altına koymaktan maksat cümlemizi birer birer tesmim ile öldürmek niyetinden münbais olduğu meydana çıktı. Teşebbüs de ettiler.

Bu kadar hücuma karşı artık tahaffuzum hiç medarı olmayıp behemehal bizim için böyle bir suifi'lin zuhuru eseri meczum bulunmuştur.

İhtimalki bu mektubum varmazdan evvel vefat haberimi alırsınız. Bundan dolayı ziyade keder ve teessüf abestir.

İnşallah cenabıhak günahlarımızın kefaretile mazharı af ve merhamet ederek bir de bu yolda naili şehadet buyurduğu halde bundan büyük nimet olamaz.

Sizin için tevdi ettiğim vasiyetnamenin hülasası odur ki vefat vukuundan sonra sizin İstanbula avdet etmenize müsaade buyurulur. (1)

Ve belki maaş dahi verilir. Pek rica ederim cümleniz konakta birleşip kardeş gibi hüsnü ünsiyet etmelisiniz,

Bakî cümlenizi hallâkı bakiye emanet ederim.

MİTHAT

Mahmut paşa da ailesine yazdığı mektupta artık şehit edileceklerinde şüphe kalmadığını kaydettikten sonra, canilerin isimlerini, künyelerini yazmış ve (bu hainlerden ahımı ve intikamımı almanızı vasiyet ederim) diye mektubunu bitirmişti.

---

(1) **Halbuki paşa vefat ettikten sonra da ailesi menfi olarak İzmirde alakonmuştur.**

Son iş olarak ta belki evlât ve ayaline bir fenalık ederlei diye mührünü parçalamıştı.

O gece Arif ağanın haber vermesilè öyle geçti. Fakat ertesi gece..

Miralay Lûtfi, binbaşı Bekir, başkaları ve birçok müsallâh asker toplanmış, kışlanın dışarısı gene iyice sarılmıştı. Gece alaturka saat altı buçuğa geliyordu.

Evvelâ Mahmut paşanın hizmetçisi Hacı Şükrü ağa uykudan uyandırılıp kışlada başka bir odaya kapatıldı. Her mahpusun oda kapısına iki süngülü kondu.

Mithat paşanın ağası yanından alındığı için Namık paşa zade Ali bey paşanın yanında yatıyordu.

Herkes uykuda, idi, ses yok, seda yoktu. Birden Mithat paşanın oda kapısı kırıldı ve bir hamlede Namık paşazade Ali bey dışarı çıkarıldı.

Mithat paşa uyandı, zaten pek derin uykuda değildi. her an ölüme muntazırdı. Kendisini öldürmeğe gelenlere hiç mukabele etmedi, sadece

Allahtan korkun, dedi.

Ve onlara yapmak istedikleri cinayetin büyüklüğünü günahını anlatmak istedi. Fakat bu sözleri kimse dinlemedi.

Bundan sonra tekrar Mahmut paşanın odasına girdiler, ellerindeki yağlı ve sabunla ipi paşanın boynuna takmak için pek çok uğraştılar. Bu esnada paşanın kolunu sopa ile kırdılar ve bu suretle Mahmut paşayı boğdular.

Uydurulan saçma bir raporla da Mithat paşanın (Şirpençe) den vefat ettiği ilân edildi.

Mahmut paşa, da; Mithat paşadan bir hafta sonra tifodan vefat ettiği,) denildi. Hattâ bu yalan, mezar taşlarına bile hâkkedildi.

İLK MECLİSİ MEBUSAN

Abdülhmit, böylece, büyük cinayetlerinden birini daha yaparak, o zamanın hürriyet babasından, büyük Mithat paşadan kurtulmuştu.

Şimdi, vaziyeti tetkik için gözlerimizi bir az geriye çevirelim.

Bir müstebidin, vehim ve vesvesesine kapılarak, keufi ve zevki için nerelere kadar gidebileceğini bir kerre daha göstermekten kendimi alamadığım için malûm olmakla beraber, yine

kaybettiğim bu büyük cinayet safha safha işlenirken memleket ne halde idi, İstanbulda neler oluyordu?

Sultan Hamit Mithat paşayı uzaklaştırdıktan sonra, umumî hoşnutsuzluğu gözden kaçırmadı. Hüsnüniyetini, bir Meşrutiyet padişahı olduğunu göstermek için 1877-1294 senesi martının yedisinde, pazartesi günü Beşiktaş sarayında merasimi mahsusa ve bir nutku hümayun ile meclisi mebusanı açtı. 19 mart tarihli Taymiş gazetesinin İstanbul muhabiri, bu tarihî sahneyi şöyle anlatıyor

«Dolmabahçe sarayı hümayununda dünyada misli gayri mesbuk bir temaşadan şimdi avdet ettim. Zati hazreti hilâfetpenahi Osmanlı parlamentosunu küşat etti. Avrupa gazeteleri muhbirlerinden bazıları ile beraber bende bugün Mabeynihümayuna fırsatyabı duhul olmuş idim. Galatadan arabaya atlayıp saraya gittiğim zaman vüzera ve ulema ve sair memurin de muvasalat etmekte idiler. Mabeyin başkâtibi Sait paşanın müsaedesile saraya girdim ve beraberimde matbuat dairesi memurlarından biri bulunduğu halde Mabeyin feriki Sait paşanın dairesine gittik.

Biraz sonra saltanat dairesine davet olunduk. Bu daire sarayın en büyük salonu ve şüphesiz benim Avrupada meşhudum olan bu misullu devairin en enfes ve âlâsı idi. Dairenin nefasetileberaber çiçekler ve sair tezyinatta mükemmel idi. Fakat hiçbir resim ve levha yoktu. Duvarlar, sütunlar ve kemerler kâmilen müzehhep olup yerde de nefis halılar serilmişti. Karşıya altın bir taht konmuş, kırma, gayet büyük ve zarif bir avize asılmıştı.

Davetliler bu daireye giriyorlardı. Tirdaran al esvapları ve tüylü külahlarıyle sıralanmışlardı.

Bir tarafta vüzera, diğer tarafta ulema, bunların başında Şeyhülislâm ve Nakibüleşraf, ve Şerif Hüseyin paşa, karşı tarafta da şurayıdevlet âzası bulunuyorlardı.

Sadırâzam ve vükelâ tahtı hümayuna yakın olup bunların arka tarafında gayri müslim ruhanî reisleri vardı.

Başta İran sefiri olmak üzere bütün sefirlerde orada hazırdılar.

Nihayet otuz kadar Ayan başlarında reisleri Server paşa, doksan kadar mebusan da reisleri Ahmet Refik efendinin peşinde geldiler. Müslüman ve hıristiyan âza karışık idi, ben onları ayrı ayrı görmek istiyordum. Bu fikrimi yanımda bulunan bir paşava açtım, paşa bana onları gösterecek yerde:

Bunlar kâmilen Osmanlıdırlar. Artık müslüman yahut rum

ve ermeni ayrı değildir.. dedi.

Güzel fikir, tebrik ederim.

Biraz sonra taht üzerindeki örtü kaldırıldı.

Abdülhamit, önünde teşrifat umumiye nazırı Kâmil bey bulunduğu halde içeri girdi. Ve hazır bulunanlara karşı bir müddet şöyle baktı. Geldi tahtın önünde durdu. Sol eli kılıncının kabzında sağ elinde ise okuyacağı nutku tutuyordu.

İçeri girerken, dışarıdaki hademe (şevketinle çok yaşa padişahım) diye bağırıyorlardı.

Padişahın yanında biraderleri velihat Mehmet Reşat, Vahdettin, Celâlettin efendiler vardı, bir tarafta da damat Mahmut paşa ve mabeyin feriki Sait paşa bulunuyordu.

Sultan Abdülhamit elindeki nutku evvelâ sadırâzama uzattı, o da aldı yanında bulunan mabeyin başkatibi Sait paşaya verdi. Ve nutuk Şait paşa tarafından okundu.

Bu nutuk avrupanın her tarafında neşredildiğinden tekrara lüzüm görmiyorum.

Nutkun okunması bitince Sultan, hazır bulunanlara bir kerre daha adeta mültefitane baktıktan sonra, hademelerin «çok yaşa!» nidaları arasında salonu terketti.

Meclisi umumînin resmi küşadı da bu veçhile tamam olmuş oldu, Padişah sivah elbise giymiş, ellerine beyaz eldiven geçirmiş, alâmeti farika olarak ta murassâ Osmani nişanını takmış idi. Kılıncının kabzası altındı.

Top gürültüleri, muzika sesleri, ortasında kimse aslını faslını adam akıllı bilmeden bu büyük hadiseden bahsediyordu. Hava çok güzeldi, nefis, lâtif bir İstanbul baharı havası içinde güzel bir gün geçirdik.

Birkaç gün sonra ise (Levant-Heralt) gazetesinde şu satırlar vardı. (*).

(Persembe günü meclisin nizamnamei dahilisi müzakeratı münasebetile bir mebus birinci defa olarak yirmi dakikadan ziyade gayet müdekkikane ve mahirane bir nutuk irat edip beyanıefkar etmistir. Natıkı mumailevh Kudüsüserif mebusu Yusuf Ziya efendi idi. Genc ve parlamento havatına dair tecrübesi olmamakla beraber söylediği sözler mebusluk sıfatını kemalile haiz bulunduğu isbat etmiştir. Yusuf Ziya efendinin efkarı ule-

---

(*) İngiltere sefaretinin İstanbulda çıkan gazetesi idi. Harbiumuminin bidayetine kadar intişar eti.

madan Bursa mebusu Bahaettin efendi tarafından da müdafaa olunmuş ve her ne kadar Bahaettin efendi kürsüye çıkmamış ise de oturduğu yerde güzel söylemiştir. Bu iki zatın gösterdiği meharet baisi şükrandır.)

Görülüyor ki ecnebiler meclis müzakeratını dikkatle takip ediyorlar.

Aynı gazete başka bir nüshasında Osmanlı mebuslarına hitap ederek;

(Bir takım memleketler vardır ki vatanımızı tehdit eden muhataratın daha büyüklerini geçirdiler. Siz eğer vazifenizi hakitikat ediniz.) diyordu.

(Vakit) gazetesi ise, meclisin küşadı münasebetile (meşrutiyet)i şöyle tarif ve tavsif ediyordu:

«... Meşrutiyet idaresi bir nazenini dilrübadır ki bir yolda tezyinata ve nakabili tağyir eda ve naza inhisarı kendine zül ve meskenet bilip her vâkit ve zer zaman tezyinatı cedide ve etvarı demşuvarı naşenide ile arzı endam eyler. Ol şahidi münevver kurunu sabıkadaki gülgûnei ruhsariyle on dokuzuncu asırda arzı didar eder.»

Güzel değil mi?!

Meclis, sarayda merasimle resmi küşadı yapıldıktan sonra (dairei mebusan) ittihaz edilen nafıa nezareti divanhanesinde içtimalara başladı. Ve riyasete padişahın emrile Ahmet Vefik efendi tayin edildi. Fakat o da, bütün meclis de bittabi acemi idi.

Halk merakla (meclis)i takip ediyor. (Acaba!...) (Belki..) (Bakalım..) diyordu.

Bu acemiliğin fevkinde ise sarayın mütemadi müdahalesi, her işe, küçüğünden en büyüğüne kadar her hususa müdahalesi vardır. Meclis yavaş yavaş sarayın bir oyuncağı haline geliyordu.

Salâhiyet yoktu, âzâ fikrini söyliyemiyordu, içlerinde hakikaten vazifesini müdrik olanlar bile şaşırmış kalmışlardı. Ve nihayet iş anlaşılmıştı. Bir müddet bu keşmekeş devam etti. Abdülhamit (işte istediğiniz meclisi mebusan!) diyordu. Ve kendi kendine, Vaziyetin böyle devamından bir dereceye kadar memnundu..

Tam bu sırada birbiri peşinden Bosna-Hersek, Karadağ, Sırp, Bulgar iğtişaşları çıktı. Çok geçmeden ise Rusya ilanı harp etti.

Vaziyet bir lahza göz önüne getirilirse, görülür ki Ağustosta tahta çıkan Abdülhamit Nisana kadar bir çok esaslı ve mühim

vakalarla karşılaşmıştır. Daha bir sene olmadan büyük vakalar birbirini takip etmiştir.

Fakat onun bütün derdi düşüncesi memleketin başında hâkimi mutlak vaziyetinde bulunmak idi. Bu gaileler, harici dertler, herşey hiçti. Esas, işin başı, şahsı, kendisi idi.

Binaenaleyh bu gailelerden de istifade etmeği asla ihmal etmedi. Ve efkârıumumiye bütün düşüncesini, bütün endişesini Rus harbine vermişken, o da meclisimebusanı dağıttı.

Meclis âzalarını vapurlara bindirerek ne olur ne olmaz İstanbulda kalmaları tehlikelidir diye memleketlerine iade etti.

Mebuslardan biri vapura binerken

— Sanki askerliğimizi yapmağa gelmişiz, tezkere verdiler, memlekete dönüyoruz. Demişti ki, bu belki en doğru sözdür.

Harp başlamış, devam ediyordu. Fakat Abdülhamit ona da burnunu sokmuştu ve harbi saray idare ediyordu, Askerin her işine - aklı ermediği halde - müdahale ediyordu. Saray bir (erkânı harbiyei umumiye) olmuştu. Kumandanlar arasına yoktan soğukluklar, ihtilaflar sokuluyor, halk nazarından düşürülmek istenenler, bu fırsattan istifade edilerek muvaffakiyetsizliklere sürükleniyorlardı. Arada zavallı ordu, zavallı, zavallı memleket yanıyordu.

Ruslara, mağlup olmuştuk. Çabucak, kaşla göz arasında fena halde, çok berbat bir vaziyette yenilmiştik. Arkasından Ayastafanos muahedesi ise bu mağlubiyetin tepesine dikilmiş bir tüy idi.

Bosna - Hersek sözde muvakkaten Avusturyaya geçiyor, Sırp muhtariyeti krallık oluyor, Bulgar ve Karadağ emaretleri teşekkül ediyor, Romanya Tuna boyunca arazi alarak adam akıllı büyüyor, Anadolu tarafından Rusyaya bir çok arazi geçiyor, Tesalya Yunanistana veriliyor. İngiltere Kıbrısı işgal ediyor.. Ve nihayet Avrupalıların Türkiye umuru dahiliyesine müdahaleleri kabul ediliyordu. Daha ne isterlerdi?

Fakat İngiltere, arada çöplenmekle beraber bu muahededen pek memnun olmamıştı, bilhassa bize (hami) gibi görünmek için uğraştı, çalıştı, ve hazırladığı Berlin kongresi, bu şeraiti biraz tahfif etti.

SUAVİ VAK'ASI

Ali Suavi vak'ası Abdülhamidi büsbütün çileden çıkaran hadiselerden biridir. Suavinin, Abdülhamidin culusundan çok ev-

vel Avrupada faaliyette ve neşriyatta bulunduğunu yazmıştım. Kanunuesasi ilân edilince İstanbula avdet eden Suavi evvelâ kütüphanei hümayüna hafızıkütüp, sonra Mektebisultaniye müdür oldu.

Fakat Suavi kabına sığmayan bir inkilâpçı idi. İstanbulda, bir müddet, oda Abdülhamidin memlekete hürriyet bahşedeceğine inandı, fakat bu (bir müddet) çok uzun sürmedi, nihayet o da gördü ki Abdülhamit yaman, yolundan dönmez, bir müstebittir.

Bunun üzerine harekete geçmek kararını verdi. İşte, ismini alan, fakat hayatına mal olan vak'a bunun üzerine hadis olmuştur.

(Ali Suavi vakası)nı Suavi'nin dostlarından Basiret gazetesi sahibi Ali bey şöyle anlatıyor:

1924 senesi Mayısının 20 inci cumartesi günü aksam üzeri Ali Suavi efendiden hizmetkârı vasıtası ile bir varaka aldım. Mezkûr varada aynen şu sözler muharrer idi.

(Devleti aliyenin harici politikası şu sırada bir takım müşkülâta tesadüf etmiş ise de bunun hüsnü suretle tesviyesi çaresi imkânsız değildir. Pazartesi günü gazetenizle neşredeceğim makalenin mütalaasını evliyayi umura ve umum ahaliye tavsiye ederim.

Ali Suavi

İşbu varakayı mumaileyhin ricası veçhile aynen Basiretee derceyledim. Umum halk pazartesi günü Ali Suavi efendinin mühim siyasi bir makalesine intizar ediyordu.

Mayısın 23 üncü pazar günü Filbe, Hasköy ve sair Rumeli ahalisinden beş, altı yüz, bir rivayete göre bin kadar muhacir ile beraber Ali Suavi Çırağan sarayına hücum ile sultan Muradı oradan alarak (padişahım çok yaşa) nidalarını ayuka çıkararak Babıseraskeriye götürüp iclâs teşebbüsünde bulundular ise de Ali Suavinin tertibi veçhile bu işte hizmet etmek üzere ihzar edilmiş olan Tâşkışla taburları muhacirinin biraz evvel hücum ve işe mübaşeret etmiş olmadıklarından dolayı muavenet yerine mukabeleye mecbur olduklarından ve o zaman Beşiktaş zabıtasına memur ve bilahare müsir olan Hasan (paşa) beraberindeki zaptiyeler'e yetiştiğinden, iki yüzden ziyade muhacirler katil ve itlâf edildiği gibi saraya girmiş ve düçar oldukları nagihani hücum üzerine pencereden atlamakta bulunmuş olan Ali Suaviyi

bizzat Hasan paşa sopa ile başına vurarak biruh yere sermiş, bu iş orada böylece bastırılmıştır.

Bu hadise üzerine İstanbulda ne kadar sultan Murat taraftarı ve mensubini varsa hep tevkif olunmuştur.

Ertesi gün matbaada otururken iki hafiye geldi

Seni saraydan istiyorlar dediler, ve beni alıp götürdüler.

Sarayda, meşhur nedimihassı padişahî Sansar Mahmudun odasına aldılar. O gece orada kanepeler üzerinde yattım. Ertesi günü yaman müstantiklerden Fındıklılılı Cehennemî Mehmet efendinin eline düştüm. O zamanın âdeti, mühim adamları geceleri istintak ederlerdi. Beni de gece sabaha kadar sorguya çektiler.

Ayni odanın diğer bir köşesinde de Ali Suavinin adamlarından ele geçen bir muhaciri istintak ediyorlardı. Muhacire edilen işkence yürekler acısı idi. Adamcağız cıyak cıyak haykırıyor, ağlıyordu.

Beni, Ali Suavinin mektubunu neşrettiğimden dolayı mesul tutuyorlardı. Bu yüzden aylarla mahpus kaldım.

Fakat içlerinde en bahtiyar gene bendim. Bu mesele yüzünden nice insanlar mezara girmiş, niceleri de menfalara, zindanlara atılarak son nefeslerini oralarda vermişlerdir.

Ali Suavi çok zeki ve inkilâpçı idi. İstanbullu değildir. Anadoludan İstanbula gelmiş medreselerde okumuş on sekiz yaşında mezun olmuştu. Hicaza gitmiş, orada ders ve vaız vermişti.

Ve tek başına ulûm-u diniyeden sonra tarih ve edebiyata da merak etmiş, ondan sonra Fransızca ve İngilizce öğrenmişti.

(Muhbir) gazetesinde yazmağa başlayınca nazarı dikkati celbetmiş. Mustafa Fazıl paşa Avrupaya çekildiği zaman Ali Suavi de Fransaya, sonra İngiltereye gitmişti. Yazdığı makalelerle milliyet, vatan, hürriyet hislerini uyandırmağa çalışırdı.

Sultan Hamidin bilhassa Ali Suavi vakasından sonra vehim ve vesvesesi o kadar artmıştı ki, artık gölgesinden şüphe edecek bir hale gelmişti. Onun bu halini gören etrafındakilerin çoğu ve bunların İstanbulun dörtbir tarafına dağılmış bendegânı bütün kuvvetlerini Abdülhamidin bu vehim ve vesvesesini körüklemeğe, tahrike, büyütmeğe çalıştılar.

Koca imparatorluğun milyonlarla halkını kendine düşman, biaman düşman bilen ve sakalını bir kaç haris ve cahil paşanın eline kaptıran Sultan Hamit artık ne yapacağını şaşırmıştı.

Bu şaşkınlık devrinin memleketi ne hale getirdiğini anlayabilmek için hazin olduğu kadar gülünç ve memleket hesabına o derece feci olan şu satırları okumak kâfidir.

BİR KAÇ HAFİYE VESİKASI

«Bu günlerde Avrupadan bir hayli eczalı ve elvanı muhtelifede uçurtma vürut ederek Nişantaşı ve Şişli taraftarile mabeyni hümayuna kurbiyeti olan mevakii mürtefiadan sinleri epeyce müterakki gençler tarafından uçurulmakta ve bu uçurtmaların iki safhası bulunmasından, safhateyn arasında mevaddı müşteile olması da müsteh'at bulunmamakta olduğundan tevlidi mazarrat eylemesi her ân melhuz olan mahut uçurtmaların İstanbula men'i duhulü esbabının istikmaline himemi aliyeleri hususunda..»

«Kadıköyünde Kuşdili çayırında bazı İngiliz gençleri tarafından önümüzdeki pazar günü büyük (top) futbol müsabakaları icra edilecek ve bu müsabakaya bizim gençlerin de iştirak eyleyeceği haber alınmış olduğundan bu gibi muhilli asayiş müsabakaların meni icrası hususunda..»

«Üsküdarda (Yalnız servis) de bir nefer ailesile ikamet edip (Muzır hambara) imal eylediği haber verilen Ali ustanın hanesine memurini lâzımeyi bil'istishap bu gece saat üç raddelerinde gidilerek tahkikattan evvel bermantuku fermanı hümayun mezkûr hanenin her tarafında ve hattâ teeddüben arzederim ki fare deliğine varıncaya kadar taharriyatı müşikâfane icra edilerek hiç bir muzır hambara elde edilmemiş ve yalnız çocukların para vaz'ına mahsus kumbaralardan hanenin zemin katındaki odada bir miktar zuhur etmiş olduğundan fermani celili şehriyarîleri mücerret yerine getirilmiş olmak için para kumbaralarından da imal ve furuht etmemesi merkum Ali ustaya eskiden tenbih ve ihtar edilmiş ve şu kadar var ki maişetini temin etmek ve sadakai maali eseri hazreti şehiryarî olmak üzere kendisine münasip miktar para verilerek isticlâbı dâavatı hayriyeye muvaffakiyet hasıl olmuş olduğu..»

İstanbul vapuruna yeni bir elektrik projektörü konmuştu. Bunun provalarını yapmak lâzımdı. Geminin suvarisi müsaade istedi:

«Rükûbu şevket mashubu hazretişehiryarîye mahsus mahsus İstanbul vapuru hümayununa vazedilen elektrik projektörünün leylen tecrübelerinin icrasına müsaade buyurulmak ba-

bında emrü ferman..»

Bunu haber alan bir hafiye hemen jurnalı bastırıyor:

«İstanbul vapuru hümayununa müceddeden vazedilen elektrik projektörünün leylen iştialile tecrübeleri hakkında süvarisi Şükrü paşa hazretleri tarafından mabeyin başkitabetine takdim kılınan tezkere üzerine mezkûr projektörün leylen iştialine müsaedei saniyei hazreti şehriyarî şerefsadır olmuş ise de istihbaratı hususiyeme göre projektor iştialinin mücerret vükelâ ve rical beyninde teatii muhaberat maksadına mübteni bulunduğunu hasbel'ubudiye arzeylerim ferman..»

Bu jurnal üzerine de mabeyin başkitabetinden geminin suvarisine gelen tezkere şudur:

«İstanbul vapuru elektrik fenerinin iş'ali hakkında dün akşam savbı saadetlerine bir iradeiseniye tebliğ edilmiş ise de şimdilik zahirî ve açık tecrübelerden sarfınazar edilerek harice katiyen ziya neşredilmemek üzere tecarübü lâzımanın hemen vapuru hümayun içinde ve projektörün etrafı mestur bulunduğu halde icrasına iradei saniyei cenabı padişahı şerefsudur buyrulmuştur.»

Beğendiniz mi?

Bir Fransız muharriri, gördüklerini, başına gelenleri anlatıyor.

«Selânik civarında bir köylü karısını boşamış, fakat nasılsa bu talâk muamelesi yapılırken, bir Büyük cinayette irtikâp edilmiştir.

Köylünün adı tesadüfen (Hamit) tir. Evrakta, Hamit ağanın, refikası Zeynebi (Hal,) ettiği yazılmış.

(Hamit) ismile (hal') kelimesinin ayni kâğıtta ayni satırda bulunması.. İşte en büyük ve affedilmez cinayet.

Abdülhamide bu haber hafiyeleri vasıtasile derhal jurnal edilince, şeyhülislâm sorguya çekilmiş ve günlerle tahkikattan sonra bir çok alâkadar memurların azli ve tecziyesile iş kapatılmıştır.

Hazinei hassa nazırı Ağop paşa, uzun seneler padişahların hizmetinde bulunmuştu.

Onun sarayın bütün esrarına vakıf olduğunu söylerlerdi.

Vefat ettiği vakit ailesi, bıraktığı evrakı itina ile sakladı Fakat bir gün bu evrakta sultan Hamidin serveti hakkında bazı malûmat bulunduğu ve mevcut nakit parasının yedi milyon iki yüz bin altın olduğu söylendi.

Abdülhamit bunu duyunca kıyametler koparmış ve bir çoklarını tazyik ederek bu şayianın önüne geçilmesini temin etmişti. Acaba, filhakika serveti bu mu idi, doğrusunu bilen kimse çıkmadı.

İSTANBUL SEYAHATI

Katar Cesrimustafapaşaya gece yarısı vardı. Ben o vakit uykuda idim. Birisi beni yavaşça tatlı uykudan uyandırdı. Gözlerimi açtım, kendimi fesli bir adamın karşısında buldum. Bu adam bana hitaben

—Gümrük resmine tabi eşyanız var mı?

Dedi, Anladım ki Cesrimustafapaşaya, Türk gümrüğüne gelmiştik.

Gümrük muayenesi çok uzun sürmedi. Memur çantalarımıza bir göz gezdirmekle iktifa etti ve özürler dileyerek arka arka yürüyüp çıkmak üzere idi ki birdenbire durdu. Gözleri vagonun raflarından birisi üzerine koymuş olduğum büyük hacımli bir kitap üzerine ilişti kaldı.

Bir saniye sonra kitabı elile göstererek scordu

Bu nedir?

Bu bir kamustur, Blez nam müellifîn (Pratik yaşama) kamusu.

Fesli efendi kitabı almak için elini uzattı, ben de kendisine yardım ettim. Kocaman kitabı yakaladı. Böyle manevralarla alışkın olduğunu gösteren bir hareket ile kamusu cabucak açtı doğru (T) harfini buldu. Bir lâhza içinde bir kâç kâğıt koparıp cebine attı. Bu işini bitirdikten sonra kitabı bana uzattı ve vagondan çıktı gitti.

Kitabı actım, bir de ne görevim?

Herif (Türkiye) ye ait sahifeleri koparıp götürmüş?

Bu hal tuhafıma gitti ve merakla bakalım öte taraflarda ne var ne yok diye yerimden kalktım, diğer vagonlara gittim.

Zannımda yanılmamışım,

Bir Alman bası ucundaki gümrük memuruna Türkçe bilmediği icin, işaretle bir şeyler anlatmak istivordu. Gümrük muamelesi bitmis valnız almanın yanı başında içinde vol nevalesi yiyecek öteberi bulunan bir yemek sepeti var, gümrük memuru bir anda elini şiddetle sepete daldırdı ve bağlanmış eski bir gazeteve sarılı bir paket çıkardı. Memur Almana şüpheli bir nazar fırlatarak bağırdı.

Bunda ne var?

Alman Türkçe bilmediği halde memurun ne demek istediğini halinden, tavrından anlamıştı.

Bu mu? bir tavuktur.

Memur paketi açtı, tavuğu sahibine uzattıktan sonra yağlı gazete parçasını gözden geçirmeğe başladı. Bir iki saniye sonra gözleri fal taşı gibi açılmıştı. Ve Almana dik dik bakarak.

Bir gazete ha! bilmiyormusun ki Osmanlı memalikine gazete sokmak yasaktır.. Dedi.

Alman şaşkın şaşkın, bir elinde bacağından tuttuğu tavuk, memurun yüzüne bakıyordu!..

SANSÜR!

Sansürün mercii sözde maarif nezareti idi. Fakat her taraf işine geldikçe oraya müdahale ederdi. Ve bilhassa saray, tam manasile merci idi. Sarayın ne istediği, neleri men, nelere cevaz vermek istediği katiyetle malûm değildi.

— Elinden geldiği kadar makamı saltanatın menafii âliyesini muhafaza etmeğe sayetmelisin!

Bu ne demektir? ?

Bu, Yıldızın Maarif nazarına verdiği emirdir. Fakat manası nedir?

Ve işte Maarif nezareti (elinden geldiği) kadar bir şeyler yapmak istiyor, amma, yapılacak işin hududu, mahiyeti malûm değil. Binaenalevh (vur abalıya)!

Mümkün olduğu kadar fazla şiddet, her şeyden, her sözden her satır yazıdan şüphelenmek ve böylece muhtemel her tehlikenin önünü almak.

Amma böyle yapılırsa memlekette ne gazete, ne kitap kalacakmış.. kimin umurunda!

Sansür vazifesini gören memurların çoğu da cahil, vaziyeti kavrıyamamış, işinin ehli olmıyan insanlardı.

Sansür işlerinin bozuk yürüyüşü dolayısile gazetecilerin ve kitap tabettirmek isteyenlerin şikâyetleri bitip tükenmezdi. Fakat sansür idaresi, kös dinlemiş, bildiğinden şaşmazdı, şaşamazdı.

Hazırladığı bir kitabın tab'ı için müsaade almak üzere kitabını maarif nezaretine tevdi etmiş olan bir muharrir, başından geçeni şöyle anlatıyor

— Onlardan aldığım vaat üzerine kitabı, basılmak üzere

matbaacıya o gün teslim edeceğimi söylemiştim. Nezarete gittim, Rifat bey yok, üç saat bekledim, nihayet Fıfat bey göründü. Ve beni görür görmez meyusane bir eda ile :

— Ah azizim, sizin kitabın muamelesi bitti. Lâkin şu benim şaşkınlığıma bakınız. Maateessüf kitabı evde unuttum. Artık bu gün de geçti.. demesi üzerine

— Ne zararı olabilir yarın alırım.

— Yarın mı, yoo onu geçiniz, yarın Ramazanı şerifin ilk günüdür.. Mübarek Ramazanda iş görecek değiliz ya!

Rıfat beye sordum

— O halde ne yapayım?

— Bekleyiniz, otuz gün bir şey mi?

— Bir ay mı, bir ay bekliyeceğim ha!

— Eh ne yapalım, Allahın emri.. Ramazan bu!

Ramazan geçti, ruhsatnameyi verdiler. Lâkin daha başıma gelecekler varmış.

Kitap tabedilince koştum Rifat beye altı nüsha verdim, çünkü kanunen böyle yapılması lâzımdır. Bu altı nüshadan beşi nezarete ait oluyor. Altıncı son defa olarak sansürün, mühürile mühürlenerek sahibine iade edilirse ancak bu son muameleden sonradır ki kitap matbaadan alınır ve kitapçılara, müvezzilere teslim edilebilirmiş.

Kitabın citlenmesi, hazırlanması ise aşağı yukarı bir hafta tutacaktı.

Bir hafta sonra nezarete gidip mühürlü altıncı nüshayı Rıfat beyden istedim: Kitap her nedense mühürlenmemiş.

— Başka bir gün geç, dediler.

Bir hafta sonra tekrar uğradım.

Yine bir iş görmek kabil olmadı.

Çünkü mühürü yanında alakoyan matbuat müdürü hastalanmış, evinde yatıyormuş.

Bir ay sonra bir gün, Rıfat bey bana meyusane bir çehre ile dedi ki:

Azizim ne yapalım, sizin getirmiş olduğunoz altı kitabı masanın üzerine koymuştum oradan çalmışlar, bilmiyorum kim aldı.

Tekrar altı nüsha gönderdim ve tekrar haftalar, aylar bekledi..

Bir başka seferde başka bir kitap için müsaade almağa gittim. Kitabın el yazısı ile aslını bıraktım, dedikleri gün, daha

sonra, daha çok sonra gittim, bin belâ ile nihayet kitabı elime uzattılar.

Satırların ekserisi kurşun kalemile karmakarışık edilmişti. Bir alay silinmiş kelime cümle, satır vardı fena halde canım sıkıldı ve o hal ile dedim ki:

Kuzum Rifat bey, yazılması memnu olan şeyleri bana bildirseniz.

Biraz dargın söylediğim bu söz, sansürün galibe bir parça gücüne gitti, dalgın dalgın yüzüme baktıktan sonra:

İstediğiniz söylemekten sizi kim menediyor. Herşeyi yazabilirsiniz.

Nasıl her şeyi?

— Evet her şeyi yazabilirsiniz, yalnız padişahlardan, krallardan hükümâtı ecnebiyeden, nihilistlikten, (iştirakilikten, isyandan, istiptaddan, anarşistlikten, hürriyetten, ümem ve akvamın hususiyetlerinden, harici politikadan, dinden, din adamlarından, kiliselerden, camilerden, Mehmetten, İsadan, Musadan, peygamberlerden, dinsizlikten, hükümet memurlarından, kadınlıktan, ha remden, vatandan, kur'andan, hukukubeyneldüvelden, cümhuriyetten, parlamentodan, âyandan, meşrutiyetten, dinamitten, bom badan, Mithat paşadan, Kemal beyden, Sultan Murattan, hilâlden, haçtan, Makedonyadan, ıslahatta, oğustos böceğinden ve bu gibi bazı şeylerden gayrı..

Yazacak başka ne kaldı ki?

Niçin kalmasın, Ağustos ayında olmamak üzere güzel havadan, köpeklerden, yemişlerden, renklerden, ihsan ve in'amdan ve bu ihsan ve in'amı medih ve tafsil ederek zati hazreti padişahiden memurların seyyiatına fenalıklarına dair olmamak şartlie hükümetten. ve daha birçok şeylerden..

Şimdi eminim şu suali soracaksınız..

— Hepsi ne ise amma şu Ağustos böceğinden bahsetmek neden memnu oluyor. Bunun hikmeti ne?

Anlatayım: Vilâyet şairlerinden birisi bir gün, (Lafonten) in hikâyelerini türkçeye tercüme eder. Sansür bu kitabın tabı ve neşrine izin vermez. Ayrıca zavallı şair de bir güzel tekdir edilir. Karınca ile Ağustos böceğinin hikâyesini tabı ve neşretmek ha! Bu ne cesaret!

Halâ anlayamadınız değil mi?

Canım, Abdülhamit Ağustos ayında doğmuş değil midir, o halde (Ağustos böceği) deyince padişahı ima ediyorsunuz de-

mektir!..

Bu meseleden sonra (Ağustos) dan, bu ayda yağmurdan, güneşten havaların iyi veya fenalığından bahsetmekte menedildi. Türkiye'de ağustos ayı kalmadı vesselâm. Bunun gibi daha neler vardır.

Meselâ o zaman kimse (Mithat) ismini ağzına almazdı. Sebebi, Mithat paşanın hatırası.. Mithat paşa Taife gönderildiği zamanlar, Türkiye'de Mithat ismini taşıyanların çoğu atlarını (Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin)e çevirdiler.

(Murat) ismi de böyledir.

Gazete çıkarmak, yeni bir gazete imtiyazı almakta çok müşkül bir işti. Değil siyasi bir gazete, haftalık bir mecmua, hatta bir çocuk mecmuası çıkarmak bile mesele idi.

Eğer saraya sırtınızı vermiş birine dayanıyorsanız iş başka, yook, yalnızsanız işiniz yoksa bekleyiniz.

Birkaç ermeni, haftalık bir mecmua çıkarmak için on seneden fazla uğraştıkları halde bir türlü imtiyaz alamamışlardı. Onlar gibi Babıâli koridorlarında aylarla, senelerle gidip gelen nice gazete heveskârları vardı. Bu meselede liyakat dirayet, malumat aranmaz, lazım olan; onlara azami emniyet telkin etmekti..

Gazetelerde bilmece, muamma neşri hoş görülmezdi. Hanım isimlerine de cevaz yoktu. Meselâ, Hatice hanım, İsmet Hanım denemezdi. Ahmet beyin hanımı, Haluk beyin anası, Mehmet beyin hemşiresi demeli idi.

Bir gazete (idrojen) istihsali tecrübesinden bâhis bir makale hazırlamıştı. Sansür okurken şu cümlede durur:

(Su buharının oksijeni demirle imtizaç eder, oksijen hür kalır.)

Sansür hemen hür kelimesini çizer. Gazeteci bu kelimenin yerine kelimeler bulursa da sansür onları da kabul etmez ve nihayet gazeteciye der ki:

— Ne yapacağımızı ben de bilemiyorum, fakat idrojen hür kalacak diye ben başımı derde sokamam.

Zavallı muharri makaleden vaz geçmeğe mecbur kalır.

Avrupadaki sefarethanelerde de bir takım memurlar, bulundukları yerlerde çıkan gazetelerin sansür vazifesini görürlerdi. Meselâ Pariste çıkan gazeteleri iyice gözden geçirirler, şayet, padişah, saltanat, istibdat aleyhinde bir şey görürlerse derhal Yıldıza telgrafı çekerlerdi.

Bunun üzerine o gazetenin haber verilen nushası müsadere

olunmak üzere her tarafa telgrafla emirler verilir, sansürler gözlerini açarlar, hafiyeler, polisler, aramadık taramadık kahvehane, birahane, postacı, berber salonu bırakmazlardı, hele birisinde bu gazete bulunsun. Vay başına geleceklere.

Bir kitapçı dükkânına girdiğiniz vakit ekseriya

— ...İstiyorum, diyecek olsanız, varsa bile kitapçı

Ben öyle kitaplar satmam, cevabını verirdi.

Kitapçının istediğiniz kitabı verebilmesi için sizi tanımış olması lâzımdı.

Sansürün menettiği kitaplar, bilhassa aranan, revaçta olan kitaplardı. Sansürün bunları menetmesi bu kitaplar lehine en büyük propaganda ve reklam olurdu. Avrupadan getirilen kitaplar da daima ecnebi postaları vasıtasile getirilirdi. Fakat bunları posta paketi olarak getirmek lâzımdı. Çünkü kolipostal getirirlerse gümrüğe giderdi ki o vakit iş haraptı. Bazıları da kitaplarını ecnebi sefaret ve konsoloshanelerindeki bildikleri, tanıdıkları vasıtasile getirirlerdi. Bu, daha emin bir yoldu.

Hattâ İstanbuldaki ecnebi mektepleri ve sair ecnebiler de hep böyle konsoloshane ve sefarethaneler vasıtasile getirtilirlerdi.

Denilebilir ki bu memlekete kapitülasyonların pek küçük küçücük bir faidesi oldu ise o da istibdat devrindeki bu gibi hizmetleridir. Vâkıa bu hizmeti fahriyen yapmazlardı, amma yine faideli bir işti. Jöntürkler bundan çok istifade etmişlerdir.

⁂

Gazete ve kitaplarda kat'iyen kullanılması memnu birçok kelimeler ve elfaz vardı. Bunları herkes bilmezdi, ve bilmediği içindir ki sehven bunlardan birini kullanarak başını belâya sokanlar az değildi.

Bu kelimelerden birazını şuraya dizelim de görünüz:

Millet, hürriyet, Murat, Reşat, hırs, tama', vatan, felâket, isyan, zalim, gaddar, ihtilâl, facia, anarşi, içtima, cemiyet, diyanet, suikast, ittihat, hal, meşveret, mazlum, firar, hafiye, hunhar, mel'ûn, şeytan, müfsit, hain, mahkûm, salp, barbar, dinamit, bomba, konferans, meting, hamiyeti, mizan, müsavat, mücahit, hafi, adalet, asî, zindan, avene, çete, istiklâl, içtihat, cümhuriyet, jontürk, buhran, sukut, şakâvet, tuzak, devir, tebeddül, meşum, serseri, esaret, yağma, nef, veliaht, Hamit, kıyam, istikbal, namert, kısas, kıtal, barut, namzet, gasp, esrar, tecavüz...

Buna mukabil makbul kelimeler de vardı ki bunları bol kullanmak daima mucibi mahzuziyet ve memnuniyetti. Muharriri

göze girer, taktir ve taltif olunurdu, meselâ ubudiyet, sadâkat, dua, atiye, ihsan, atıfet, bende, şehriyari, hilâfetpenahi, kul, şükran, velinimet, ulüvvücenap..

İşte, o devirde yazı yazmak bir mesele idi. Kellesini koltuğuna almıyan babayiğit biraz imalı birkaç sahife değil, birkaç satır, birkaç cümle değil, hatta tek bir kelime bile kullanamazdı.

Sansür kılı kırka yaran bir ejderha idi, farzımuhal birkaç satır onun gözünden kaçırılsa bile sonra, neşredildikten sonra, yine hayır sahiplerinden biri tarafından jurnal edilmek çok uzak bir ihtimal değildi.

Böyle hayır sahipleri ise asla az değildi.

Bir ahbabın aylarla süründükten sonra nihayet sansürün elinden kurtulabilmiş olan bir mektep kitabında bakınız neler var:

(Ben fakirim) cümlesi silinmiş yerine (ben minnettarım) denmiş, (biz memnun değiliz) silinmiş yerine biz her şeyden mahrum değiliz) yazılmış ,sen genç değilsin) çizilmiş (sen bir çocuk değilsin) olmuş, (biraderi zekidir) cümlesindeki birader kelimesi yerine hemşire kelimesi konmuş bir (Amcazade) birdenbire (halazade) olmuş, (Kıbrıs şarabı) ve (Girit sabunu) lafızları büsbütün silinmiş.

(Ali beyin biraderi), (Nuri beyin biraderi) gibi biraderler kalkmış.

(Birader) kelimesi sansürün hiç hoşuna gitmezdi.

Neden mi?

Malûm, hemen akla Abdülhamidin biraderleri gelirde ondan.

Abdülhamidin biraderleri demek, veliahtlik meselesi demektir, velihttan bahsedince saltanat meselesi mevzuubahis oluyor demektir, saltanat meselesinde Abdülhamidin hal'i teşebbüsü veya niyeti.. İlh, uzatın uzatabildiğiniz kadar!..

(Vazife) kelimesi de fenadır, onun yerine (ders) denir. (ah) kelimesi büsbütün yok edilmiş, hiç Türkiyede cahil var mı?!

Birahane, timarhane kelimelerinin de silinmesi icap etmiş.

Sebep?

Kim bilir, onu belki sansür de bilmiyor. Tehlikeli kelimelerdir, işte o kadar.

(Frank) kelimesi çeyrek, olmuş, (birihtiyar),(bir efendi) olmuş.

İhtiyarlık zati akdesi hümayuna kondurulmak istenmeyen bir sıfat.. onun kitaplarda sık sık zikri katiyen doğru değildir. Zatışahane daima genç, daima terütaze bir delikanlıdır anladınız mı?

(Birkaç lisana vakıf olanlar kendilerine kemali sühuletle bir iş bulurlar) cümlesi tamamen silinmiş. Gençleri lisan öğrenmeğe teşvik etmek ne demektir? Bundan büyük günah mı olur? Lisan öğrenecekler, peki ya sonra?

İşte memleket bu halde idi, ve bu hal münevverleri, gençleri dilhum ediyordu.

Haricî tehlikeler o kadar çoktu, ve o kadar büyük, korkunçtu ki, bu tehlikelere karşı duracak hükümette o derece aciz, zaif ve kudretsizdi ki, memleketini seven bir insanın çırpınıp titrememesi mümkün değildi.

Saray ve hükümet, herkes görüyordu ki, bütün tehlikeleri unutmuş gibi, bu tehlikelere karşı tedbirler alacak yerede, münevverlerle, hüriyetperverlerle, derslere çare aramak isteyenlerle, bir kelime ile milletle mücadele ediyordu.

Memleketini idare eden hükümete itimadı olmayan bir halkın iztırabı, iztirapların en büyüğüdür.

Bu büyük iztirabı ta içinde duyan, o günün gençliği, yalnız muztarip olmakta hiç bir iş görülemiyeceğini pek yi anlamıştı. Ve işte bu anlayıştır ki Abdülhamide ve istipdada karşı yeni bir cephe teşekkülüne hizmet etmiştir.

İTTİHAT ve TERAKKİ NASIL DOĞDU?

Evvelâ şunu söylemek lâzımdır ki, (İttihat ve terakki) ismi meşrutiyetten sonra alâmeti farika senedi elden ele gezen bir mal gibi, kimin, neyin nesi olduğu anlaşılamaz bir halde, fakat yalnız sevilen, çok sevilmiş bir isim halinde yaşamıştır.

Onu, evvelden, ilk günlerden tanıyıp bilenler İstanbula gelince, daha haftası olmadan tanıyamaz oldular ve ondan sonra artık deviri büsbütün bam başka hallere ve şekillere girmiş gördüler.

Çok iyi hatırlarım, Mısırda ki İttihatçılardan birkaçı ağustos iptidalarında İstanbul'a geldikleri vakit şaşırmışlar:

Yahu, meğer ne kadar çokmuşuz da haberimiz yokmuş.. demişlerdi.

Filhakika meşrutiyet ilân edilince herkes yakasına allı beyazlı rozet, diline bir (yaşasın hürriyet, adalet, musavat, uhuvet)

terranesi taktı ve bir yolunu bulup İttihat ve terakkiye âzâ kaydolundu.

İttihat ve terakkinin zaman zaman bocalayışı, meşrutiyetin ilk günlerindeki bu anarşi ile başlar.

«O, başka bahis» diyeceksiniz. Doğru.. Biz de zaten meşrutiyet tarihini münakaşa edecek değiliz. Burada (İttihat ve terakki) nin nasıl doğduğunu gözden geçireceğiz.

***

1293 te tahta çıkan Abdülhamit, yukarılarda kaydettiğimiz veçhile bir müddet, vaziyette lâyıkile hâkim oluncaya kadar, şaşkın bir devre geçirdi.

Bu, birazda birden bire şedit görünerek halkı bilhassa ahrarı ürkütmemek içindi.

Meclisi açtı, kapadı, Mithat paşa ile uğraştı, onu ortadan kaldırdı, biraz geniş nefes aldı.

Fakat gördü ki Mithat paşayı yok etmekle onunla aynı fikirde olan insanları, bir alay münevver genci istediklerinden vaz geçirmek mümkün olamıyor. Bunların istedikleri de tıpkı Mithat paşanın istediği!... Abdülhamide aleyhtar olanlar hep mekâtibi âliye talebesi idi, hep dersek, yüzde sekseni böyle idi.

Bu talebe arasında, bilhassa tıbbiyeliler ilk safta idiler. Tıbbiyeliler, aralarında grup grup dertleşirler memleketin yuvarlanmakta olduğu uçurumun dehşeti ve felâketin azameti karşısında üzerlerine düşen gençlik vazifesinin ne olabileceğini hesap ederlerdi.

1304 de bu guruplar arasından beş talebe ayrı bir grup halinde, yürüyecekleri yolu daha emniyetle tayin etmek lüzumunu anlamış bir vaziyette, sık sık toplanarak hedefe yürümek için bir cemiyet teşkil etmek lüzumunu hissetmiş bulunuyorlardı.

Ve nihayet bu beş efendi 1305 senesi mayısının 21 inci günü gruptan biraz sonra mektebi tıbbiyenin hamamı önündeki odun yığınları üzerinde içtima ederek, ılık bir bahar havası ile lâtif bir mehtap ışığı altında, birkaç sene sonra (İttihat ve terakki) ismini alacak olan (İttihadı Osmanî) cemiyetinin ilk temelini atmış idiler.

O gece, belki de attıkları adımın, verdikleri kararın umduklarından çok daha büyük neticeler doğuracağını düşünememişlerdi, düşünmemekte, hesap edememekte haksızda değillerdi.

Bu beş genç, Osmanlı meşrutiyet tarihinin temeline o gün

en iri taşı atmış bulunuyorlardı.

Konyalı Hikmet Emin, Diyarıbekirli İshak Sükûtî, Ohrili İbrahim Etem, Arapkirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit.. İşte o beş genç bunlardı.

Bu cemiyet, (İttihadı Osmanî) gizli ve beş kişi arasında idi. Fakat bir iki gün sonra (Cemiyet) in kök dal budak salması lâzım geldiği anlaşıldı.

Etraflarını irşat etmek, devletin takip ettiği yanlış yolu herkese göstermek, vatan ve milleti içinde bulunduğu müşkü attan kurtarmak hususnda hiç bir fedakarlıktan kaçınmamak cemiyetin maksat ve efkarını son derece hatta ölüm ve işkence tehdidi altında, bile hafi tutmak üzre yemin ettiler.

Bu suretle cemiyetin efradı çoğaldı. Cemiyete ilk intisap edenler arasında tıbbiyeli Şerafettin Magmumi, Asaf Derviş, Giritli Muharrem Ali beyler vardı.

Sonra yavaş yavaş, İzmirli Ali Şefik bey Nevyork esbak başşehpenderi - Übeydullah efendi, Giritli Şefik, Ali, Yenişehirli Ahmet Bahtiyar, Rodoslu Süleyman, Tıbbiyeli Sabri, Nazmi (1), Naki Celalettin, Abdülkerim Sebatî (2), İsmail Şükrü beyler (3), Giritli Naim paşa, Batumlu Mustafa Raha bey, Boşnak Mehmet Ali Paşa, Tıbbiyeli Süleyman Emin bey (4), İsmail Safa Bey, Naci bey (5), Hamit Zafir bey, Muhiddin bey (6), Haydar Rifat bey ve diğer birçok münevver gençler vardı.

Az zamanda aza adedi yüzü geçti. O zaman hatsiz hesapsız hafiyeler ortasında bu kadar gencin birleşebilmeleri bir mesele idi.

Cemiyetin ilk haftasını Abdullah Cevdet bey hazırlamıştı. Bu, ayetli hadisli milleti uyanmağa davet eden beyannameler pek iptidai vasıtalarla teksir ediliyor ve sağa sola dağıtılıyordu.

Aza adedi artınca İbrahim Etem (1) beyin teklifi üzerine Edirne kapısı haricindeki Arnavut Aluş ağanın tahtı isticarın-

---

(1) Şimdi Eskişehir Sıhhiye müdürü
(2) Şimdi Darülfünün müderrislerinden
(3) Şimdi doktor ve Kahire'de
(4) Şimdi Şûrayı Devlet azasından Doktor Süleyman Emin paşa
(5) Sabık Kahire elçimiz, şimdi meb'us Muhittin Paşa
(6) Şimdi meb'us Naci Paşa
(1) Doktor İbrahim Temo bey, şimdi Romanyadadır.

daki Mithat paşa bağında dokuz kişilik bir içtima yapıldı.

Bu içtimada Reşit, İshak Şükûti, Ali Rüştü, Şerfettin Magmumi, Asaf Derviş, Muharrem Ali, Abdullah Cevdet, Besim Mehmet eyler vardı. Şerfettin Magmumi bey kâtiplik vazifesini görüyordu.

Gayyur ve faal bir genç olan Hikmet Emin bey veremden yakasını kurtaramamıştı.

Muntazaman ve fakat muhtelif mahallerde biliçtima müzakere etmek, mükemmel bir nizamnamei dahili kaleme alınmak üzere bir heyeti idare teşekkül etti.

İanelerin muntazaman cem'i, azanın mensup olduğu şube ile şubedeki sıra numarasını göstermek üzere deftere kaydi, her bir azaya bir numara verilmesi de karar altına alındı.

Etraf birbirini tanımıyordu. Her fert yalnız kendisini cemiyete sokan mürşidini ve kendisinin soktuğu telmizini tanıyordu.

Tıbbiye mektebi talebesi arasında cemiyete dahil olmıyanlar pek az kalmış ve dört sene sonra hariçteki aza ile beraber cemiyetin mevcudu dokuz yüzü bulmuştu.

Tıbbiye mektebi Genç Türkler için mükemmel bir yuva olmuştu. Fakat bir gün kulaktan kulağa bir haber çalkandı, ve nihayet bu şayia tahakkuk eti. Mekatibi askeriye nazırı olmuştu.

Doktor Saip paşa gibi, serbest fikirli, temiz bir nazırın elinde dershaneleri birer hürriyet ve irfan yuvası halini alan koca müessese birden, derin bir hüzne gömüldü. Talebe arasında az çok, bir kaç kişi de olsa hafiye ve jurnalcı yok değildi. Bunlardan üç fasit içlerinden birinin ağabeyi vasıtasile; (mektebi tıbbiye talebesi hükümet aleyhinde efkâr besliyorlar, bunları ifsat eden dokuzuncu sınıftan bazı şakirdandır. Mektep asarı memnua ile dolu, yakında bir fesat çıkaracaklar) meelinde mabeyne bir jurnal vermişler, zaten tetikte, ve bilhassa yüksek mekteplerden korkusu büyük olan padişahda Zeki paşayı tıbbiyeye nazır tayin etmişti. Zeki paşanın ise mekâtibi askeriyedeki mezalim ve tazyikatı malum ve meşhur idi.

Bu şöhretine halel getirmemek için Zeki paşa tıbbiyeye gelir gelmez dokuzuncu sınıfa mahsus odaları bastı, bulduğu evrakı topladı, derhal bir divanı harp teşkil etti ve maznun dokuz talebeyi istintaka başladı. Ferik Avni paşanın riyaseti altında toplanan divanıharp mevkuf talebenin tardına ve kalebentliğine

hüküm verdi (*) fakat henüz toplu bir halde nefi ve tağribe alışmamış olan saray ve hükümeti bu hükmü yerine getirmedi ve birkaç ay hapisten sonra genç tıbbiyelileri serbest bıraktı. Tıbbiyeli gençler, asıl 1310'dan itibaren büyük bir faaliyete girdiler. O sırada Avrupada da (Jontürk) hareketi başlamıştı. Ayrı ayrı çalışmaktan ise hariçle dahilin birleşmesi, anlaşması muvafık görüldü, bu sebeple Ahmet Verdaei sonra doktor Nazım ve Ali Zühtü beyler Avrupaya kaçırıldı. Nazım bey orada saraya ve Babıâliye ıslahat lâyıhaları yazmakla meşgul olan Ahmet Rıza beyle uzun uzadıya görüştü, cemiyetin maksat ve gayesini izah etti, nihayet Ahmet Rıza bey de genç tıbbiyelilerle teşriki mesaiye muvafakat etti ve onun teklifi üzerine cemiyetin ismi (Osmanlı İttihat ve terakki cemiyeti) oldu.

BÜYÜK MÜCADELE NASIL BAŞLAMIŞTI?

İstanbulda teşekkül eden bu cemyetin, bunca hafiye ve teşkilât ortasında istediği gibi çalışamayacağı muhakkaktı. Sokaklara yapıştırılan yaftalar Abdülhamidin uykusunu kaçırmakla kalmıyor, hiddet ve şiddetini de artırıyordu.

O' mücadeleyi sonuna kadar götürmeğe azmetmişti. İki taraf da öyle idi, ancak sarayın kuvvet ve kudreti karşısında genç türklerin yalnız azim ve imanları vardı. Bir taraf (paşa) lar, hafiyeler, silah, para, ve bunlardan müteşekkil bir kuvvet ve şiddetle, saldırırken ötekiler bu saldırışa hürriyet ve memleket aşkile yanan sinelerini siper ediyorlardı.

Hürriyet ve istiklâl için can veren Türkün o zamanki bu büyük mücadelesini de iyice bilmek lâzımdır.

İlk cemiyet teessüs ettikten sonra uğradığı müşkülatı dosdoğru anlatabilmek için, o günün genç kahramanlarından elyevm Çapa kız muallim mektebi muallimlerinden - doktor Sabri beyin, 1912 de, şimdiki Fransız başvekili mösyö Heryo'ya yazdığı mektupları, kıymettar bir vesika olarak buraya aynen alıyorum.

Sabri bey muhakkak ki o günlerden bahsetmek selâhiyetini en çok haiz olanlardandır.

(*) Rıza Servet, Ahmet Bahtiyar, Mehmet Reşit, Şefik Ali, Abdullah Cevdet, Şerafettin Magmumi, Naki Celâleddin, Mikael, Tekirdağlı Mehmet beğler.

BİRİNCİ MEKTUP

Kavala, 18 Teşrinisani 1912

Azizim efendim,

Fransız dostlarımdan biri, Paris şehiremaneti memurlarından Mösyö Marko bana 20 Teşrinievvel 1912 tarihli «Löjurnal» gazetesini gönderdi.

Parisin bu mühim gazetesinde sizin «Fransa ve Türkiye» sernamesi altında yazmış olduğunuz baş makaleyi dikkat ve alaka ile okudum.

Türküm, hemde hakiki bir Türk; fakat terbiyem Fransız edebiyatile ve Fransız fununu ile meşbudur.

Fransayı çok severim. Fransada yaşadım ve refikam da Fransızdır.

Makaleniz beni pek müteessir ve pek alakar etti. Halihazırda vatanımı alt üst eden vakaları, bu sahifelerde samimiyetle tahlil ve teşhir etmeği deneyeceğim.

Fakat daha ileri gitmeden, burada, size, hayatımın fedakarlıklarla dolu hazin tarihini pek kısa bir tarzda anlatmama müsaade lütfunda bulunmanızı rica ederim.

1892 senesinde idi. Hayatımı umumi bir maksada hürriyet maksadına hasretmiştim. O sıralarda henüz gençtim ve tıp tahsil ediyordum «İttihat ve terakki» komitesi daha evvel teşekkül etmiş bulunuyordu. Teşekkülünden bir iki sene sonra bu komitede benim de payım var. Biz müteaddit arkadaşlardık ve istipdatla mücadele etmek gayesini haiz gizli komitanın teşekkklüne yardım etmiştik. İşte bu arkadaşlardan birkaçının adı: İshak Sükuti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Şerafettin Magmumi, Osman Cevdet, Verdani (Mısırlı Ahmet,) Rufat, Kerimi, İzzet ve Radoslu Süleyman ilâ, ilâ (1).

Kimi doktor ve kimi de Tıp tahsil eden bu genç adamlar, hürrendiş idiler ve teşebbüs ettikleri işte tek endişeleri başlangıçta, sadece hürrendişlikten ibaretti (2). Fenne istinat ediyorlardı. Raspay, «ileride gelecek din, fendir» demişti ve fennin bir vatanı, bir milleti yoktur, filhakika fen her kese aittir; fakat onu elde etmek lazımdır.

---

(1) Bu arkadaşlardan ilk dördü, komutanın ilk müessisleridir.

(2) Materyalizme istinat eden bu bahis, mösyö Heryoya pek kısa yazılmış.

İşte, hülasaten, iptidai teşebbüsü alan nazım komitanın saf prensipi!

Samimi fakat tecrübesizdik; hele hakikaten güç ve alçak olan politika mefhumunu bilmiyorduk. Bu, belki tek fakat en esaslı kusurumuzdu.

İçimizden dördümüz (komiteyi ilk tesis edenler), kısa bir program vücuda getirmişlerdi. Eğer iyi hatırımda kaldıysa bu programda ancak yirmi madde vardı.

Bu programı, evvelâ, İstanbul mekteplerine dağıttık; sonra da vilâyetlere gönderdik. Hiçbir teşebbüs bu kadar muvaffakiyetle neticelenmemeşti. Diğer mekteplerdeki arkadaşlarımız, bize, sadece iltihak etmediler; fakat kendilerile beraber akrabalarını da getirdiler. Halk içinde serbest fikirlerin sür'atla yayılması bundan. Bütün ırklara şamil olan bu «kurtuluş fikri», yalnız bir sene içinde çok ilerledi; bir haldeki kadınlar ve erkekler, zabitler, memurlar, gazeteciler ve ülema ile eski nazırlardan damat Mahmut paşa, eski sefirlerden Necip paşa, müşir Fuat paşa, şeyh Abdülkadir efendi (bu son ikisi şimdi Ayan meclisinde azadır(ve müşir Kâzım paşa, gibi devlet adamları yardımımıza gelmek için birbirlerile ittifak ve ittihat ediyorlardı.

HÜRRİYET PERİSİ FÜSÜNKAR TESİRİNİ YAPMIŞTI!

Pariste de bazı arkadaşlarımız ve dostlarımız vardı.

Bu büyüyen komite, halkı davet eden bir beyanname neşretti. Bir fotoğrafı cihazile tabedilen bu beyannameler, şehrin hemen bütün sokaklarına yapıştırıldı; fakat bunlar, hükümetin, de nazırı dikkatini celbetti ve Abdülhamit kendi sırasında, kendi adamların teşkil etti. Rivayete göre bunların adedi 4.000 imiş! Filhakika bu mukabil gizli teşkilat meş'um tesirini göstermekte gecikmedi: Yalnız iki sene, hükümete bütün komitayı hemen kamilen ortadan kaldırmağa kifayet etti; ve rüyası içine gömülüp kalmış bulunan ben, o vakit, bu dağılan betbaht teşkilâtın merkezinde, birkaç arkadaşımla, tek başıma kaldım (1).

Öyle iken komitanın, o tarihte ecnebi memleketlerde intişar eden iki gazetesi vardı: Bunlardan biri; «Meşveret», Pariste Ahmet Riza bey ve Anbekyan efendinin ihtimamlarile intişar ediyor ve diğeri de, «Mizan; Mısırda müverrih Murat bey tarafından neşrediliyordu.

---

(1) Doktor Kerimi doktor Eşref, merhum İzzet, ilâ.

Edirne, Bursa, Rados ve Beyrut gibi teşkilâtımız bulunan büyük şehirlerde ve bilhassa İstanbulda merkezi bir heyetin varlığına inanılıyordu. Hattâ «Bu heyetin azası, milletin en müteneffiz ricalindendir» deniyordu; Fakat, heyhat! Hükümetin gizli teşkilatının her türlü takibatından kurtulan ben, sade bir mektepli bu ehemmiyet verilen teşkilatın merkezinde birkaç arkadaşımla başbaşa kalmıştım! İşte böyle bir sırada idi ki birgün, Askeri Tıbbiye mektebi talebesinden Seracettin efendi, beni, pederile görüşmeye davet etti ve gizlice kulağıma;

— Pederim heyeti merkeziye azasile tanışmayı arzu ediyor dedi.

Ne Saracettin efendiyi ve ne de pederini tanıyordum; Öyle iken bu âdi olmıyan ve belki de tehlikeli bulunan davete icabet ettim. Bu zat, Üsküdarın eski bir mahallesinde oturuyordu. Beni, bililtizam ayırmış bir oda içinde büyük bir ihtiyatla tek başına kabul etti.

— Gel oğlum, dedi.

Ve beni elimden tutarak yanına oturttu.

Elli, elli beş yaşlarında, kır sakallı, uzun boylu, sevimli yüzlü bir zattı. Gözlerindeki saffet ve sözlerindeki açık samimiyet bana, derhal itimat ilka etti, Öyle iken «Eski bir Türk» (1) ile karşı karşıya bulunuyordum; Zira huzurunda bulunduğum adam, «İhtiyar bir dindar»dı; Fakat daha iyi değil mi? Zira bu muhterem ihtiyar, bizzat vicdanının sedasile kendi reisidinisini, halifeyi ittiham ediyordu.

Bana temkinli ve ağır bir sesle:

— Burada yalnızız, dedi; kimse bizi işitemez! Oğlum Saracettin, size, bu davetin sebebini söylemiştir. Gizli komitanın âzasını bilmeniz lâzım; zira teşkilâtta eliniz var.

— Evet, dedim.

— Pek âlâ, bana çakıça cevap vermenizi istiyorum, dedi: Bu adamlarda vazifelerini cesaretle yapmak kabiliyeti var mı? Maksatlarında samimimidirler? Onlara itimat edilebilir mi?

Ne cevap verebilirdim? Hakikatı söylemek? Yalan söylemek? Öyle iken hakikatle yalandan birini hiç tereddüt etmeden tercih etmek icap ediyordu.

Peki, efendim; İkincisini tercih ettim; zira hakikatı olduğu gibi, çırçıplak söylesem hürriyet için takip edilen gayenin iflâsı-

---

(1) «Yeni Türk Jeune turc» mukabili.

nı ilân etmiş olacaktım!

Cesaretle:

— Onları şahsan tanımıyorum, dedim; Fakat onlara itimadım var. Milletin kurtuluşu için hepsi, her fedakarlığa ve hattâ hayatlarını bile fedaya hazırdırlar.

Dikkat edilirse bu sözler yalan değil, bilakis doğru idi; zira bizzat kendimden bahsediyordum. Onun görüşmek istediği adamlar, bendim ve hürriyet için, o fettan mabude için beslediğim aşk, o genç yaşımda, damarlarımı yakıyordu. Nefsime itimadım büyüktü.

Böyle cevap verirken muhatabımın yüzünü dikkatle muayen e ettim. Casaretimin tesirini elde etmiştim zira derinden derine müteessir olarak karşımda ayağa kalktı ve elimi elleri arasına alarak şiddetle sıktı ve:

— Öyle ise sizden çok rica ederim, dedi; bu efendileri görmenin bana çaresini söyleyin; zira yerine getirilecek gizli bir vazifem var!

Mümkün değil; dedim zira mücahademizin zaruri ilcaatına göre, onlar, kimseye görünmemeğe mecburdurlar; fakat madem ki bana, yerine getirilecek gizli bir vazifeden bahsediyorsunuz; o halde sizi onlarla münasebete getirecek kolaylığı yapabilirim.

Bu cevap seri bir tesir husule getirmedi; zira, evvelâ cevap vermek istemedi fakat derin bir düşünceden sonra sanki kendi kendine söyleniyormuş gibi:

— Demek yapacak birşey yok! dedi; Vazifem daha ileriye gitmemektir.

— Haksızsınız, diye seslendim: Zira bizzat maksadımızın menfaati icabından komitanın azasını kimse görmemelidir. İyi düşününüz!

— Fakat oğlum, vazifem ağırdır, dedi; Çok ağır! Siz, daha onu size tevdi edemiyecek kadar gençsiniz!

— Bana itimat ediniz ve onu bana söyleyiniz! dedim.

Cevap vereceğine yalnız omuzlarını kaldırdı. Bana «Mümkün değil!» demek istiyordu (1).

---

(1) Bu muhaverenin aslı uzun ve biraz farklı. Bu mektubu mösyö Heryoya yazarken asıl muhaverenin müsveddesi elimin altında değildi, bundan başka mektubu da pek kısa yazmak mecburiyeti vardı. Muhaverenin bu şekli, takriben on altı sene sonra, zihnen hatırladığım şekildir; öyle iken esas itibarile her iki muhavere aynı meelde.

Acaba bu kadar ağır ve gizli olan vazife ne olabilir? Onu daha ileride göreceğiz.

Ben Merkezi Heyetin teşkilini temine daima çalıştığım için o tarihte milletin babası gibi telâkki edilen ve hür fikirleri pek ziyade kıymetli tutulan birtakım adamların kapılarını beyhude yere çaldım. Hepsi beni kapı dışarı etti! Ve günün birinde Hacı Ahmet efendi (Saraceddinin pederi) (1), mahremiesrarı dostlarından birinin huzurunda beni birçok suallerle sıkıştırdı. Artık cevap veremiyordum.

Haleti ruhiyem öyle gergin bir derecey gelmişti ki artık kendimi öldürmekten başka bir şey düşünemiyordum; O kadar derin bir yese kapılmıştım! Nihayet kirpiklerimi ıslatmaya başlayan yaşlara mukavemet edemedim ve onların serbestçe akmasına yol verdim. Yalnız bir mendil ile yüzümü saklıyordum. Biran için ziya bana, muzlim gibi geldi! Mubalâğa etmiyorum; Zira artık her şey kaybolmuştu.

Sıkıntılı bir andan sonra titrek ve heyecanlı bir sesin, bana ağlatıcı bir rikkat ve teessürle:

— Bırak göz yaşlarını serbestçe aksın! Onlar sana hacalet vermiyor. Bilâkis mendilini kaldır ve kollarımın arasına gel! dediğini işittim.

Bu davete mukavemet edemedim ve kendimi o büyük adamın kolları arasına bıraktım.

Bu esnada yüzümün üzerine sıcak bir takım göz yaşlarının döküldüğünü hissediyordum. O da, ak saçları içinde, tıpkı bir çocuk gibi ağlıyordu: Bu, hakikaten yüksek ve azametli bir lahze idi!

«Gel oğlum, kollarımın arasına gel!».. Bu Sözleri, ömrüm oldukça kulaklarımda işiteceğim; zira hacı Ahmet efendi artık dünyada değil, O birçok seneler evvel, Afrikada ateşin çöllerin kumlarına gömüldü: Adını burada, hürmet ve minnetle yad ederim.

O vakitten itibaren biz, hacı Ahmet bey ve ben, teşkilatın hezimetini tamir etmek için birleştik. Bu hususta evvela Akkaya gitmek ve orada komutanın ihanete uğramış menfi bir uzviyetini görmek icap etti. Şefik bey tesmiye edilen bu zat, se-

---

(1) İnkılâptan evvel menfiyen Afrikada ölen bu büyük mücahit o tarihte, harbiye nezareti dördüncü hesap şubesi müdürü idi. (1311-1313).

rasker yaveri bir kaymakamdı. Sonra Beyrut ve Rados önlerinden geçerken de oralarda menfi bulunan ve bizzat komitanın teşkiline iştirak etmiş olan bazı azayı görmek lâzımdı; filhakika bu seyyahata çıkınca, bize, teşkilatımızı yeniden vücuda getirmek için lâzım olan malumatı elde ettim: İstanbula avdetimden yalnız bir kaç hafta sonra idi ki yeni komite teşekkül etmiş bulunuyordu. Müşir Fuat paşa şeyh Abdülkadir efendi, müşir Kâzım paşa(o tarihte (1) İstanbul merkez kumandanı), şeyh Naili efendi ve kardeşi Hakkı bey (o tarihte Şuraidevlet azası), Nadir bey «Numunei Tarakkî mektebi müdürü) ve Nadir beyin samimi dostu, Hüseyin bey (aynı mektepte muallim ve her ikisi eski bahriye zabiti), Necip paşa (eski sefir), Esat bey (nafia muhasebecisi, İhsan ve Seydi beyler (ikiside muallim ve muharrir), ilâ bu komitanın azasından idi. (2).

İstanbul merkez kumandanını bu suretle elinde tutan merkezi hey'et, askerce kuvvetlendirilmiş bulunuyor ve artık harekete amade duruyordu.

Hacı Ahmet bey bu heyetin reisi ve Nadir bey de kâtibi idi.

Bu heyet, veliaht Mehmet Reşat efendi ile bir mükâleme vasıtası elde eddi (1), prens insanî bir tavur ve kat'i bir azm ile milletin istediği meşrutiyeti idareyi kabul etmekte tereddüt etmedi (1897),

Çan, hürriyet saatini çalmıştı. Askeri kuvvetten başka hacı Ahmet bey, çoktanberi bir takım silahşörları emri altında bulunduruyordu ki bu adamlar hürriyet yolunda kendilerini feda etmeğek arar vermişlerdi: Hacı Ahmet beyin bana bir türlü tevdi edemediği sır, işte bu idi ve eğer bu hailevi teşebbüste pek şayanı dikkat bir şey var idiyse oda, işte bu silahşorların, sarayda, padişahın hayatını muhafazaya memur olmaları idi!

Burda bu silahsörlerin deruhte ettikleri vazifeyi biraz tasrifedelim: Abdülhamit, Suavi vak'asından sonra, sarayını(Arnavut ve Arap taburlarından müteşekkil bir takım askerlere muhafaza ettirmek ihtiyatını ele almıştı. Bu taburların efradı ile

---

(1) 1312 de.

(2) Komitanın bir senedenberi teşkiline çalıştığı hey'eti merkeziyesi, Hacı Ahmet efendinin riyaseti altında Hüseyin Avni beğle benden müteşekkildi.

(1) Eğer hatıramda aldanmıyor isem bu zat, o vakit bana denildiğine göre, Beyoğlu mevlevihanesi şeyhi idi. Adını bilmiyorum.

zabitlerine iyi para veriyor ve bunlar iyi besleniyordu. Bundan başka bu muhafız taburlara muhtelif bahanelerle, zaman zaman mükâfatlar dağıtılıyordu, Hakikati halde bu mükâfatlar onu kendileri de biliyorlardı onların sadece sadakatlerini temin etmek maksadile veriliyordu.

Bu taburlar müstakil idi ve onları bizzat padişahın intihap ettiği kumandanlar idare ediyordu. O halde komite, efendilerine sadık bulunan bu binlerce askerden mürekkep hususi kuvvei askeriyeyi nazarı dikkata almağa mecburdu. Bundan başka padişah, yukarıda da dediğimiz gibi bizzat muhitinde bir takım silahşörleri de bulunduruyordu ki bu adamlar, hinihacette, kendisinin hayatını muhafaza etmeğe memur idiler.

Demekki Abdülhamit, bize gizlice bağlı bulunan askeri kuvvete rağmen, herhangi bir maceraya karşı duracak ehemmiyette bir kuvvete malikti: Hususi menfaatlerine sadık bulunan bu muhafız askerler, sırası gelince, komitaya bağlı bulunan milli askerlere silah atacak ve sarayı müdafaa edeceklerdi. Bu suretle de masum bir kan, beyhude yere, İstanbul sokaklarını ıslatabilecekti. İşte komitaya sadık bulunan silahşörlerin vazifesi mukarrer bir saatta «hükümdarı mutlak»ı ortadan kaldırmaktı.

Öyle iken şu da bilinmeli ki bu adamlar, hailevi saat esnasında, Abdülhamit mukavemet etmedikçe kendisen ilişmiyeceklerdi: Heyeti merkeziye, Abdülhamidi, ancak iradei milliyeye ademi itaati halinde bilittifak idama, mahkum etmişti (-).

İhtiyatî bütün tedbirlerin alındığı ve her şeyin artık tam yolunda gittiği bir sırada bizi tevkif ettiler. Bir gün evel bir mühim, komitanın kâtibi Nadir, bizi saraya ihbar etmişti!

Merkezi komitanın bu ikinci hezmeti 1897 de vukua geldi ve 1908 de Resneli Niyazi beyle silâh arkadaşları Resnede kıyam edinceye kadar devam etti.

Osmanlı ihtilâlı, her yerde malum olduğu gibi, büyük bir müsalemet içinde muvaffak oldu.

---

(1) Pariste Ahmet Rıza beyle rüfekası, Fransa bizi hududları haricine atar korkusile hey'eti merkeziyenin bu kararına iştirak etmemiş ve cemiyetten çıkarılmıştı.

İKİNCİ MEKTUP

Kavala 23 Teşrinisani 1912

Aziz Efendim,

Ayın on sekizinde göndermiş olduğum birinci mektubumun alt tarafına bugün devam ediyorum.

Fakat biraz geriye dönelim. Osmanlı milletinin istihale ve tekâmülüne ait hazin tarih hakkında bir fikir edinebilmek için şayanı dikkat bazı vak'alar üzerinde durmaya mecburuz.

Evvela söylenmesi icap eder ki sakit hükümdar, saltanatın ilk seneleri içinde, Maarifi Umumiye nezaretini tensik etti ve idari bazı islahat vücuda getirdi. Bunlar meyanında Abdülhamit Fransada Napoleonun da beyhude tecrübe etmiş olduğu veçhile, hükümet müesseselerini idareye kabiliyetli bir takım gençler yetiştirmeye çalıştı ve bu maksatla, İstanbulda, hususi bir mektep açtırdı. Bu mektebin, o sırada, belki bazı faideleri olmuştur. «Mülkiye Mektebi» denilen bu müessese el'an mevcuttur.

Gene o sırada Abdülhamit, Maarif nazırına, asri terbiye için lâzım olan ıslahatı tedrisat proğramına ithal etmesine müsade etti ve aynı zamanda iptidai tedrisatı mecburi bir şekle koymasına da mezuniyet verdi, İmparatorluğun yirmi beş seneden beri vücuda gelen iptidaî ve tali mekteplerinin menşei işte bu mezuniyettir. Bu yeni mekteplerden bir kaçını ziyaret etmiş bulunan «Elize Reklü-Elisee Reclus» onları, bütün dünyanın bildiği muhallet umumî soğrafyasında bilihtiyar zikretmektedir.

Terbiyei içtimaiye noktai nazarından bu mekteplerin hiç bir kıymeti yoktur, bu doğru; zira bu mektepler «hayatta muvaffakiyetsizliğe mahkum-Rate» bir takım gençlerden başka bir şey yetiştiremez; fakat yine bu mektepler, bu mühim kifayetsizliklerine rağmen, hiç olmazsa ilcaatın tesiri altında yeni fikirlerin intişarına bir âmil oldular; Bu; kazanılmış bir tarakkidir ve memleketin tekâmülünde bir kıymeti var.

Bundan başka Abdülhamit, bir takım gençleri avrupanın en meşhur mektep veya Darülfünunlarından tahsil etmeğe göndermenin faideli olacağını düşündü. Tahsillerini Avrupada ve bilhassa Fransada bitiren bu kıymetli gençlerin bir çoğu, birkaç senedenberi, kendi memleketlerinde bulunuyor, mekteplerimizin en mühim kürsülerini işgal ediyor ve bu suretle memleketimizin içtimaî inkişafına pek büyük hizmetler ediyorlar.

Ne'kadar teessüf edilecek şeydir ki içtimaî inkişaflar, büyük bir betaetle vukua gelir ve zaman ister. Bizzat bir ışık memleketi olan Fransada bile bu inkişafı, takriben, iki asırda vucuda getirebildi: Bir taraftan Fransız vatandaşlarının, bugün el'an bu inkişafı daha ilerletmeyi nasıl bir israrla istediklerini göz önüne getirmek ve bir taraftan da Latin dünyanın bu noktai nazardan, Anglo-Sakson aleminden ne kadar geride kalmış bulunduğu cüret ve samimiyetle söylemek lâzımdır! O halde zaten pek geride kalmış bulunan Türkiye, bir atlayışta, Avrupa'nın içtimai seviyesine yükselemezdi; fakat artık yeniden hayatını tazelemesine lazım olan unsurları haizdi.

Burada satırları yazarken siyaseti nazarı dikkate almadım. Siyaset maksadının haricindedir ve nazarı dikkatimi celbedecek hiç bir mhiyeti haiz değildir.

Bugün 72 yaşında bulunan valdem, beni, dinî bir ihtimamla terbiye etmişti. Çocukluğumu mukaddes bir şehirde, Mekkede geçirdim. Ancak 14 yaşıma geldikten sonradır ki beni, İstanbulda, tali bir mektebe, Darüşşafakaya getirdiler.

Terbiye ve talimimin ilk ihtimamlarını valdeme borçluyum. Bana okumayı, yazmayı ve ilk rakkamları öğreten odur. On-

Padişah, İzzet paşa Holo ile Kâmil beyi (Hersekli) ve sureti hususiyede saraya davet edilmiş bulunan müstantik Feyzi efendiyi tahkikata memur etmişti.

Pek ağır bir töhmet altında idik ; zira padişahın yalnız hal'i değil, fakat idama mahkumiyeti de mevzubahis idi!

Muhbir Nadir, daha şimdiden uzun bir dosya hazırlamıştı ki bu dosya müstantik Feyzi efendinin elleri arasında idi. Hain, bu dosyada teşkilattan ve merkezi komitanın mukarreratından maddesi maddesine bir sarahatla bahsediyordu. Orada komita azasının isimlerini veriyor ve bu zatların rey ve mütalalarını muayyen bir sarahatla zikretmeyi de ihmal etmiyordu. Bu dosyada bizzat veliaht prens de unutulmamıştı. Nadir, komitanın bütün mukarreratma vakıf bulunduğundan hiç bir şeyi eksik bırakmamıştı. Elhasıl bu adam, yazdığı her maddenin nihayetine şu küçük cümleyi de ilâve etmeyi ihmal etmemişti: «Daha ziyade tafsilat için Sabri efendiye müracaat edilmelidir.

Peki, bildiğiniz gibi, bu Sabri efendi bendim. Nadir, bu komitanın başlıca müessisi olduğumu biliyordu; demek ki bu fili cinainin başlıca müttehemi bendim!

İsticvabım üç gün sürdü ve bu üç gün içinde -tasavvur ediniz!- üç kere idama mahkum oldum.

Kışın ortasında ilik. 1897 kanunusanisi idi. Bana yiyecek veriyorlar, fakat beni uyumaktan kâmilen menediyorlardı. Düşünecek şeylerim çoktu ve bu yüzden başım çok çalışıyordu. Bu suretle soğuktan dişlerim birbirine çarparken beynim kuvvetli bir ihtikam içinde yanıyordu. Şiddetli bir tazyik altında kanımın bir kitle haline şıryanı sebatilerimin içinden geçtiğini hissediyordum: tahammül ettiğim bu dehşetli ihtikamı düşünmelidir !

Gece gündüz isticvap ediliyordum ve cevap vermekten imtina ettikçe şömine maşası ile dövülüyordum. Her şey, felâketin haddi intihaisinde idi; fakat olsun! Birkere içine düşmüştüm ve artık neticelerini çekmeliydim.

Daha ilk isticvabımda hiddetinden kuduran Kâmil bey, şöyle haykırmıştı:.
dan sonradır ki tali tahsilimi - iptidai tahsile beraber - Darüşşafakada bitirdim. Darüşşafakanın tahsil müddeti, o tarihte, sekiz sene idi ve sekizinci sene içinde bu mektebin son sınıfında elektrik mühendisi mösyo «Emil Lokvan - M. Emil Lecoin» den telgrafcılığa dair elektrik mebahisini öğrenirken mumai leyhin nazarı dikkatini celbetmiştim.

Mösyö Emil Lokvan, beni, arkadaşlarımdan Kâmi beğle berabel Pariste elektrik mektebi alisinde ikmali tahsil etmek üzere intihap etti.

Cocukluğumdan beri tıp tahsil etmeyi başıma sokmuştum; fakat mukavemet edilemez bir arzu, beni, bir kaç seneden beri fenler ve sevinçler memleketi olan Fransaya doğru çekiyordu.

Ne garip tesadüf! Geçen gün refikam Jülyetle baldızım madmazel «Matilt Viyu-Melle Mathilde Viou» kitaplarımı tanzim ederken ellerine eski bir mektepli defterim geçmiş. Onu bana getirdiler. Bu defterin tekmil sahifeleri yalnız bir kelime ile dolu idi ve bu kelimede nihayetsiz bir surette tekerrür eden «Paris» kelimesinden başka bir şey değildi: Paris arzusu, daha o yaşımda, kalbimde ne kadar derin yer tutmuş! Çocukluğumdan beri sevdiğim Fransayı daima seveceğim. Zira Fransa, ideal medeniyet memleketidir.

Bana «tahsilini Pariste bitireceksin» dendiği vakit duyduğum sevincin büyüklüğünü düşününüz! Fakat bu sevinç çok sürmedi; zira bir kaç gün sonra İstanbul fakültesinde tıp tahsil etmeğe karar verdim ve işte bu suretle çocukluğumdan be-

ri intihap etmiş olduğum mesleğim taayyün etti.

Birkaç sene sonra bu tıp fakültesindedir ki «İttihat ve tarakki» komitasını yeniden teşkil ve tensik etmek üzere bazı arkadaşlarla anlaşacağım.

Birinci mektupta size padişaha nasıl ihbar edilmiş olduğumuzu anlatmıştım. Beni kapalı bir araba içinde «Yıldız» sarayına götürdüler. Yanımda beni tevkif ettiren genç bir zabit vardı.

— Ağzını yırtacağım, seni parça parça edeceğim ve kemiklerini havaya atarak onları söyleteceğim!

Kâmil bey hiddetinden titriyordu ve dehşetle bu cümleyi teleffuz ederken arkamda bulunduğunu sonradan gördüğüm bir adama, «gel!» işaretini vermişti; filhakika başımı arkaya çevirince odaya, - ikisi de arnavut olan - iki silahşörün girdiğini gördüm.

O vakit Kâmil beye soğuklukla:

— Evet, dedim; beni parçalatabilirsiniz; bu, pek mümkün dür; fakat, Allahım! Kemiklerimi havaya atmak ve onları söyletmek?.. Hayır efendim, hayır, bu mümkün değildir! İnsan bu dereceye kâdir olamaz. Anlaşmak için biraz mantıki olalım!

Akilane olan bu cevap celladımı teskin etmedi; bilakis onu, kudurttu; fakat, biraz aşağıda geleceği gibi bu gayiz ve tehevvür neye yarar? Zira ben, ölmeğe şerefimle ölmeğe karar vermiştim; o halde benimle yapacak bir şey yoktu.

İsticabım daha on sekiz yirmi sene evvel tarihe geçen bir köşkün büyük salonunda ceryan ediyordu. Yıldız sarayının iki suru arasında kâin bulunan bu köşk, «Çadır köşkü» dür: Vaktile meşhur bir devlet adamı da, Mithat paşa da, arkadaşlarile beraber bu köşkte isticvap edilmiş ve yine bu köşkte mahkum olmuşlardı. Şimdi bu köşkte aşağı yukarı aynı siyasi haile oynanacaktı; yalnız, Abdülhamit müstesna hailenin aktörleri değişmişti.

Salonun ortasında yaldızlı iskemlelerle çevrilmiş yuvarlak bir masa vardı. Bu iskemlelerden biri bana mahsustu. Karşımda yukarıda, isimlerini söylediğim iki mabeyinci oturuyordu ki bunların biri İzzet paşa ve diğeri de Kâmil beydi.

Zeki ve zarif bir adam olan İzzet paşanın dudaklarında istihzalı bir tebessüm vardı ve nezaketle bana

— Şefik beyin mektuplarını ve ne yaptığınızı bize söyleyebilir misiniz? Dedi (1).

Bu sualden bir şey anlamamış gibi göründüm:

— Hangi mektupları ve hangi Şefik beyi soruyorsunuz? Dedim.

— Onu pek iyi tanırsınız, dedi: hakikatı saklamağa çalışmayınız! Bu mektupları ne yaptınız, söyleyin!

Efendim, onu tanımıyorum, dedim; ve bana sorduğunuz mektuplardan haberim yok!

— Haydi canım, dedi; israr etmekte faide yok! Daha pek gençsiniz. Sizi iğfal ettiler, değilmi? Şevketmaap efendimiz alicenaptır. Mazharı af olmak için bize bütün bildiklerinizi söyleyiniz!

— Efendim, size ne dediğimi istiyorsunuz? Dedim; bu dediklerinizden hiç bir şey anlamıyorum!

— Söylemek istemiyorsunuz dedi; iyi etmiyorsunuz. İşte o vakit sözü Kâmil bey aldı ve hiddetle:

— Söyleyecek! Dedi; bu, Zatışahanenin uluvvi cenabına sığınmak istemeyen bir haindir. Zaten affa layık değil!

Sükunetle cevap verdim ve:

— Eğer burada bir hain varsa, dedim o, her halde, bir başkası olacak! Benim vicdanım rahat.

— Biraz sonra vicdanını göreceğiz! dedi.

— Evet göreceksiniz! dedim.

Hiddet içinde kuduran Kâmil bey artık yerinde duramıyordu. Hiddetle:

— Pedi, dedi; bana Şefik beyi tanımadığını söylüyorsun. Öyle olsun!.. Fakat Nadir bey?!

Bu cümleyi taşkın bir hiddetle teleffüz ederken kalktı, orada emirlerine intizar eden silahşörlerden birine

— Nadir beyi buraya getirtin! dedi.

Nadirin saraya taktim etmiş olduğu dosyadan henüz haberim yoktu ve kendisinin hamiyyetinden şüphe etmiyordum. Tek bir düşünce zihnime hakimdi: İcap ederse ölmek, fakat mücahede arkadaslarımı (merkezi heyeti) ele vermemek.

---

(1) Akkâdan Avrupaya kaçan Şefik Bey; Onunla muhabere ediyorduk.

Biraz sonra Nadir, bir redingot içinde, salona girdi. Mümtaz bir riyaziye âlimi olan bu adam, ötedenberi hürmetime mazhar olmuştu. Onu, ben, her vakit, çok namuslu, âlim ve pek hamiyetli büyük bir adam gibi talakki ederdim. Ellerini göğsünde çaprastlayarak karşımda ayakta durdu. Kâmil bey, bu adli vasıta ile, beni kat'i bir tarzda mağlup etmek istiyordu.

Bana, muzafferiyetten emin bir adam tavrı ile

— Şimdi cevabım nedir?! dedi; gözlerini bu efendinin üzerine iyice dik ve yine bana onu tanımadığını söyle!!!

Ben, hayretli bir tavur içinde:

— Bu efendiyi mi?! dedim; fakat İstanbulda onu tanımayan kimse yoktur? Nadir bey herkesin bildiği bir muallimdir! Kendisini elbette tanırım; fakat yalnız rü'yeten.

O vakit Kâmil bey Nadir beye döndü ve ona:

— Ey siz, Nadir bey, dedi; bu efendiyi tanıyormusunuz?

— Evet efendim, dedi; mu, Sabri efendidir.

— Kendisile hiç görüşmüşmiydiniz?

— Birçok defalar!

Cesaretimi kaybetmedim; öyle iken güç bir vaziyette bulunuyordum. Ne olup bitmişti? Acaba bizi bir hafiyemi haber vermişti? Yoksa bizi meydana çıkaran bir ihtiyatsızlıkta mı bulunmuştuk? Bütün bu düşünceler hiç bir şeye cevap vermiyordu. Birçok defalar, bir işaret almak ümidile, «dostumu»n gözleri içine gizlice bakmıştım; fakat kat'iyyen hiç bir şey öğrenmek mümkn olmamıştı; zira ne vakit gözlerimiz birbirine tesadüf ettiyse her defasında gözlerini gözlerimden sıyırmağa çalışmıştı!

O vakit kendi kendime şöyle düşündüm:

— Bedihi bir şey varsa o da her ikimizin mahvolmuş bulunmamızdır! Fakat Nadir acaba neden itiraf etmişti?

Bu düşünce, bana, vehleiulada, anlaşılmaz gibi gözükmüştü; fakat sonra affedilmez bir şekil aldı; zira bu hal, izzeti vicdanıma dokunmuştu. Nadir neden itiraf etmişti? Böyle bir zaaf affedilemezdi. Hiç olmazsa ben, o lahzede buna tahammül edemiyordum: Fikrimce Nadir ölmeli, fakat itiraf etmemeli idi!

Fakat düşünecek bir dakikam bile voktu ve böyle nazik bir zamanda insan kendini kaybetmemelidir.

Şu cevabı verdim

— Çok mümkündür ki Nadir bey, beni, birkaç defa görmüş olduğu bir adama benzetmiş olsun! Yalan söylüyor demek iste-

miyorum; fakat Nadir bey, zihni pek meşgul olan bir mütefikkirdir. Aldanabilir!

Bu cevaba bizzat Nadir cevap verdi ve bana

— Çıkmaz bir yola saptınız! dedi; burada her şeyi biliyorlar. Hakikatı gizlemekte hiçbir faide yok!

Cevap veremedim. İnfialim o kadar şiddetli oldu ve bilâ ihtiyar yüzüne tükürdüm!

Bir dakikalık sükût! Bu dakika hürmet edilecek dakika idi. Alçaklığının ağırlığı altında ezilen Nadir, gözlerini eğdi ve bir kelime söyleyemeden sarardı.

Daha şimdiden iki hataya düşmüştüm. Biri, Nadiri, yalnız göz görümü ile tanımış olduğumu söyleyişimdir; fakat ben bunu kasten böyle söylemiştim, zira Nadire itimadım vardı ve bir mücahede arkadaşım olan bu adam, bensiz hiç bir şeyin yürüyemeyeceğini pek âlâ biliyordu, Henüz daha vakit var ve : «Ben zihni pek dalgın bir adamım! Kendisile birkaç defa görüştüğüm adam bumudur, değilmidir bilmem!» diyebilirdi ve artık ondan sonrada kendini maksada feda eder, ölür, fakat buna bir kelime daha ilave etmezdi!

İkincisi, fakat ihtiyarım elden giderek yüzüne tükürüşümdür. O andaki infialim o kadar kuvvetliydi! Pek ala, Nadirin yüzüne tükürmek demek, ona «alçak! bize ihanet ettin!» demekti ve artık müdafaa edilecek yerim kalmamıştı.

Kararımı verdim: Ölmek, bu lâzım! Zira bu ölüm, bütün bir milletin hayat ve hürriyetini kurtaracak. İnsan zaten fani değilmi? Günün birinde ölecek değilmiyim? Fakat bu ölümün, o gün değil millete, fakat hiç bir şeye faidesi olmayacak!

Hayat..? Adam sende!.. O, tabiatın zaten bir oyuncağından başka nedir?! Bir sürü manevi iztiraplar ve bir sürü maddi sefaletler; işte hayat! Varlığı sevmek, bizzat kendini sevmek, tabiatı sevmek velhasıl bir kelime ile yaşamak zevki; bütün bunlar hep birer hayaldan ibaret!

Yaşamak demek, o varlığın kanunlarına dayanmak demektir; zira hayat, camit maddenin, hususi bir takım şartlar içinde, canlı maddeye temessül eden derin bir istihalesinden ibaret çok karışık fakat o kadar adi bir hadiseden başka bir şey değil: Uzviyetimizin canlı zümreleri her an ölüyor ve camit madde, uz-

vıyetimizde, her an canlanıyor! Tabiatta uzviyet, camit maddeyi alettemadi canlı maddeye ve canlı maddeyi de alettemadi camit maddeye istihsale ettiren bir laboratuvardır. Ne için? Kim bilir? İşte bu acaip hadise değilmidir ki tabiatta, tabiatın kendini alettemadi ifna eden esrarengiz gizli kuvvetleri içinde, mahza hassasiyet, elem ve istirabı yaratmak için şuursuz maddeyi canlandırıyor?! Hayat, haddızatında sefildir! Hayat, bizzat kendi tabiatile sefildir!

Bu simsiyah düşünce, o lahzenin düşüncesi değildi. Bu bedbin fikri, ben, sınıf arkadaşlarımdan birile (1) birçok senelerdenberi besliyordum. Hatırlıyorum. Yıldızlı bir gecede boğaziçi sahillerindeki bir evin taraçası üzerinde onunla ben, her ikimiz, hayatı beşerin sefaletine sıcak göz yaşları dökmüştük! İtiraf ederim, bu pek sadedilanedir; fakat o vakit, hemen de çocuk denecek kadar gençtik. Hayata karşı pek hassastık ve belki de fena olan bir itiyatla «növrasteni»mizi, o marazi hassasiyetimizi pek ziyade heyecanlandıran romanlarla şiirleri okumaktan kendimizi alamıyorduk.

Onunla, ekseriya mevcudiyetin en sefil hadiselerini münakaşa ediyorduk; bir haldeki birgün, arkadaşım, intihar etmeği bile denedi. Kaç defa hayatını kurtardım! O benden daha zayıf ve daha ziyade narindi ve artık hayata dayanamıyordu. Biz işte böyle siyah fikirler içinde idik; demekki her hangi bir lahzede ölmek, benim için, «güç bir şey» değildi!

Kararımı verdim: Ölmek bu lazım! Zira bu ölüm bütün bir milletin hayat ve hürriyetini kurtaracak kendime itimadım vardı.

Bütün bu düşünceler, berki bir süratle, zihnimden geçmişti ve halâ Nadir, gözleri ayaklarının ucunda, karşımda duruyordu.

O vakit ağır bir tavurla:

Evet, dedim; komitayı teşkil edenlerden biride benim? Ve bu komitayı teşkil etmekle vazifemi yaptım!

Bu cümleyi ayakta teleffuz etmiştim ve ellerimi çaprastlayarak gözlerimi, Kâmil beyin gözlerinin içine diktim.

(1) Doktor Kadri Raşit paşa.

O vakit İzzet paşa:

— Artık her şey yolunda gidecek, dedi: Sabri efendi söylemeğe karar verdi. Esaslı şey bu idi.

Ve saatine bakarak ayağa kalktı:

— Yemek vakti; dedi; yemeğe gidelim ve öğleden sonra gelelim!

Kurnaz İzzet paşa, bu suretle vakit kazanmak istiyordu; zira bir taraftan Kâmil bey hiddet içinde titriyorken diğer taraftan da ben, her tecavüze karşı göğüs germeğe hazır bir vaziyet almıştım. Bunu, İzzet paşa, pek iyi sezmişti.

Salondan çıktık:

ÜÇÜNCÜ MEKTUP

Kavala 27 Teşrinisani 1912

Azizim efendim,

Ayın yirmi üçünde göndermiş olduğum ikinci mektubumun alt tarafına bugün devam ediyorum.

Düşünmeğe vakit buldum. Benden Şefik beyin mektupları soruluyordu. Ben o mektupları yakmıştım. Şefik beye gelince o, tehlike içinde değildi; zira Şefik bey, kendisini Akkada ziyaretimden sonra kaçmış ve Fransaya gitmişti; demekki bu cihetten endişeye düşecek hiç bir şey yoktu Kâmil bey yedikudretinde bulunan her şeyi kullanabilirdi; fakat ben, kendisine, ne o mektupları ve nede Şefik beyi verebilirdim.

Öbür arkadaşları kurtarmak için sorulacağını tahmin ettiğim şeylere nasıl cevaplar vereceğimi kararlaştırdım; zira onlara, hey'eti merkeziyenin kudretine halel getirmeden söyleyebileceğim şeyleri tayin etmek lâzımdı. Nadirin bu gizli siyasi mahkemeye vermiş olduğu uzun dosyadan henüz haberim yoktu.

Öğleden sonra çağırıldım. Salonda aynı adamlar vardı; fakat bu sefer aralarında mustantik Feyzi efendide bulunuyordu. Ortadaki yuvarlak masanın üzerinde de bir yığın kâğıt ve kitaplar görülüyordu (1)

Karşılarında oturdum. O vakit İzzet paşa, masanın üzerinde bulunan defterlerden birini alarak bana uzattı ve Fransızca

---

(1) Beni mektepte tevkif ettikleri gün dolaplarımda bulunan bütün eşyamı yoklamışlardı. Mektebin müdür muavini İhsan bey, bu nazik ameliyeye bizzat nezaret etmişti. Masanın üzerinde bulunan kâğıtlarla kitaplar ve mecmualar, kapalı bir zarf içinde olduğu halde, saraya gönderilmişti. Sonra bu evrak arasında, Nadirin vermiş olduğu dosyanın da bulunduğunu anladım.

bir ifade ile:

— Bu defteri elbette tanırsınız; zira sizindir! dedi.

Bu fransızca hitap, vehleiulâda, nazarı dikkatimi celbetmedi; fakat bana uzattığı defteri muayene edince bunun sebebini derhal anladım; zira bu defter, Fransızcadan yeni tercüme etmiş olduğum bir piyes idi ve hiç şüphe yokki İzzet paşa, benim Fransızca bilip bilmediğimi anlamak istiyordu.

Fransızca cevap verdim, ve:

Filhakika bu defter benimdir! dedim.

Artık muhaveremiz Fransızca devam etti.

İzzet paşa:

— Bu, «Arlezyen» piyesinin tercümesidir değil mi? dedi; demekki tiyatroyu seviyorsunuz?

— Evet efendim, dedim; bu piyesi tercüme eden benim. Tiyatroyuda çok severim.

O vakit elinde tuttuğu fenî ve edebî bir mecmuayı uzatarak:

Peki, bu? Sualini sordu.

Bu mecmua, o tarihte, betbaht dostum İsmail Safanın neşretmekte bulunduğu «Mırsat» mecmuasının bir sayısı idi (1) ve bu sayıda benim «medeniyet ve sathı arzda tarzı tevezzüü» başlıklı bir yazım vardı. Bu yazıda ben, sırf «materyalist» bir mevzuu mevkii mübahaseye koymuştum: Şimdi hatırıma geldiğine göre «kuvvet» ile «madde» ve hey'et umumiyesi içinde «tabiat» bu yazıda, ciddî bir tenkidin zeminini teşkil ediyordu ki bu tenkit, tabiatın ezici, ve şuursuz ve mahi kudretini tahlil ediyor ve onun, - bütün kanunları hey'eti umumiyesi içinde - cazip fakat müthiş azametini meydana çıkarıyordu «Mağrur fakat gafil insan, tabiatın bu mühip azameti içinde, ekseriya liyakatsiz (düşüncesiz, budala) ve bazanda şerir bir mahlûktan başka bir şey değildr: Ne bu gurur onun kıymetini arttırıyor ve nede bu şerirlik ona şeref veriyordu!.»

«Fezanın ka'r napeyda boşluklarını dolduran bu payansız varlığın dehşet veren mehabeti içinde âdeta bir hiç demek olan insan, tabiatle mücadele ederken, yalnız bir şeye dayanabilir: Bilgi, Tabiatta insan, bilgisiz muzaffer olamaz; fakat bir kerede muzaffer olduğumu artık öyle ziiktidar bir medeniyeti doğarki bu medeniyet, ona, tabiatın bütün kuvvetlerini teshir ettirir!»

---

(1) Müsyö Heryo'ya yazılan mektupta bu mecmua sehven (Maarif) mecmuası diye gösterilmişti.

«Fünun, edebiyat ve sanayi; işte medeniyetin üç prensip!.. Basiretkâr bir millet, yaşamak hakkını ihraz etmek için, bu üç prensipe mutlak temellük etmelidir».

«İnsan fanidir; fakat büyük adam ölmez. O, arkasında, daima sarih bir iz bırakır ki, onu, bu izi üzerinde takip etmek mümkündür.»

«Cahil adama gelince, bu zavallı adam, ecdadının ananelerinden başka bir şey bilmez. Artık hükmü geçmiş bir zamana bağlı kalır ve bu eski an'aneler, onu, ister istemez (görenek)e sürükler. Cahil adamın ekseriya gülünç birtakım zehapları vardır ki bunlar onu hayat ve tabiatı anlamaktan men'eder. Bunlardan istifade edemez ve bu suretle insanî haklarının hemende hepsini kaybeder; Filhakika bu zavallı adam, bir koyun gibi halim ve muti olur ve kendisini himaye eden bir «çoban»ın çevresinde toplanmaktan hoşlanır; fakat o halde, günün birinde, mezbahaya gönderilmek tehlikesine maruz kalır»..

Bu yazılar makalemdeki yazıların aynen tercümesi değildir; zaten o makale şimdi ellerimin altında değil.

Makalem, görünüşte, sırf fennî bir mevzua münhasırdı; fakat hakikatte gizli düşüncelerimi, yukarıya derç ettiğim cümlelere benzeyen bir takım cümlelerin içine kaydırıvermiştim!

İşte İzzet paşa, bilhassa, bu cümleler üzerinde durmak isteyecekti. Bunda hiç şüphem yoktu. «Peki, bu?» diye sorduğu suale bir kaydı ihtiyatı ile:

— Bu edebî ve fennî bir mecmuadır, dedim; onu satın aldım.

— İçinde, imzasız altında neşredilmiş bir makale var dedi; bu makale pek şayanı dikkat,

— O makaleyi bende okudum, dedim; hakikaten pek mühim. Ne kadar yazıkki herkesin anlayabileceği bir seviyede değil! Onu yazan ben değilim.

Eğer araya bir arıza girmeseydi. Fransızca başlıyan bu muhavere belki böylece devam edip gidecekti; fakat devam edemedi. Yalnız birkaç dakika süren bu muhavere esnasında Kâmil bey tek bir kelime söylememişti.

Bir aralık ayağa kalktı ve yapacak hiç bir işi olmıyan bir adam gibi ellerini pantolonunun ceplerine sokarak pencerenin önüne gitti. Sonra, gözlerini, birkaç saniye, odanın eşyası üze-

rinde gezdirdi ve nihayet gidip aynanın önünde durdu. Aynada, kimbilir, belki de yüzündeki adalelerin gerildiklerini seyrediyordu! Elhasıl bu asabî adam, yüzünün sabırsızlığını gösteren bu mütekallıs adalelerile akibet masanın önüne yaklaştı, ve

— Vazifemiz, burada, herkesin bilmediği bir dili konuşmamaktır! dedi.

Bu tehditkâr ihtar, İzzet paşayı uyandırdı ve bir lahza kaybetmeden:

Doğru, dedi; siz fransızca bilmiyorsunuz, türkçe konuşalım!

Bu küçücük hadise, bana pek kıymetli bir fikir verdi ve kendi kendime içimden: «Ya!.. dedim; bu rekabetten istifade etmeli

Filhakika Abdülhamidin kimseye itimadı yoktu. Saray ricali, nazırlar ve hatta bizzat prensesler, biribirlerini gözetlemiye memurdular. Saray muhitinde kimsenin kimseye itimadı kalmamıştı; bir halde ki oğullarına itimat etmiyen babalar, zevcelerinden çekinen zevçler, maiyetlerinden ürken nazırlar velhasıl hizmetçilerinden korkan prensler vardı! Türkiye'de Abdülhamit devrinin tarihi, bu yüzden nekadar elim aile facialarına şahit oldu! Bu, şüphesiz, pek menfur bir iştir; fakat hakikattır! Öyle iken hemen diyelim ki bu çirkin iş, yalnız saraya intisap eden aileler arasında mahdut kalmıştır.

***

O vakit sözü kâmil bey aldı ve bana:

Komitayı teşkil edenlerden biri sensin ve bunu itirafta ettin dedi; şimdi bana bu teşekkülle iştirak eden diğerlerinin kimler olduğunu söyle!

— Hepsini tanımıyorum.

— Şefik beyin mektupları nerede? Onları kâğıtlarının içinde bulamıyoruz.

— O mektupları aramak beyhudedir; zira ben, onları yaktım!

— Alçak!

— Ben alçak değilim! onu sizde bilirsiniz.

Çok asabî olan Kâmil bey, yeniden titremeye başladı. Hiddet, ona, ne kadar ıztırap veriyordu. bilseniz! Bir deli gibi her şeyi kırmayı ve her şeyi yırtmayı istiyordu. Elinde tuttuğu bir kurşun kalemini, farkında bile olmayarak dişlerinin arasında ezdi ve parçaladı! Ve işte o vakit idi ki bana, kudurmuş bir asabilik içinde:

— Söyliyeceksin! diye haykırdı; seni parçalıyacağım, etlerini didim didim edeceğim ve kemiklerini havaya atarak onları söyleteceğim!

Bunu size, geçen mektubumda bilmünasebe yazmıştım.

Kâmil bey, büyük bir tehevvür içinde, bu cümleyi telâffuz ederken içeriye iki silâhşörün girmesini de emretmişti; fakat ben kararımı vermiştim: Ölmek, bu, lâzımdı! fakat maksadı tehlikeye düşürmiyecektim.

Kâmil beye soğuk bir tavurla :

— Evet, dedim; beni parçalatabilirsiniz; bu pek mümkündür. fakat, Allahım! kemiklerimi havaya atıp onları söyletmek?! hayır efendim, hayır, bu mümkün değildir! insanın bu dereceye kudreti yetmez. Biribirimizi anlamak için biraz mantıki olalım!

Bu akilâne cevap cellâdımı teskin etmedi; bilâkis, onu çıldırtttı; bir haldeki o tehevvür içinde üzerime atılmak istedi.

Fakat İzzet paşa, bu mütehevvirane harekete mâni oldu ve mevkie hakim bir tavurla (1).

— Bu arada bizim vazifemiz, Şevketmaap efendimizin yüksek iradesini tatmin etmektir, dedi; Sabri efendi söylemiye karar verdi. Ondan muhal olan şeyi istememeliyiz. Şefik beyin mektuplarını mademki yaktım diyor; o halde bize o mektupların muhteviyatını söylesin.

Komite azasından da bir kaçını tanıyorsunuz, değil mi? Çünkü daha şimdi hepsini tanımadığınızı söylediniz.

Hayhay, dedim.

— Evet, doğru.

— İşte böyle her şey yolunda gider. Acele etmeyiniz ve iyice düşününüz. İşte size kâğıt! burada yazı takımı da var. Zihninizi karıştırmamak için sizi, burada Feyzi efendi ile yalnız bırakacağız.

İzzet paşa bu cümleyi telaffuz ederken ayağa kalktı «gidelim» demek istiyordu.

İzzet paşanın zekâca faikiyeti ile kendi hiddeti arasında kalan Kâmil bey, bütün hat üzerinde ric'at etmeye mecbur olmuştu. Efendisine sadakatini göstermek için şimdiye kadar elinden gelen her şeyi yapmıştı. Ne faide ki rakibinin yüksek zekâsı, kendisini, reddi mümteni bir maharetle mağlup etmişti: Kâmil

---

(1) Çünkü mahkemenin reisi idi.

bey için ne badii telehhüf hal!»

Balkan harbinin fecî neticesi, nihayet ahvalin büsbütün berbat oluşu yolları da kapamış ve bu yüzden Parise, müsyö (Heryo) ya dördüncü ve müteakip mektupları göndermek mümkün olamamıştı.

Vakanın üst tatarıfım doktor Sabri beyden naklen anlatayım:

Salonda, müstantik Feyzi efendi Sabri beyin karşısında uyukluyordu. Takriben elli yaşlarında olan bu adam Abdülhamit devrinin nev'i şahsına hâs tiplerinden biri idi. Onun vazifesi Sabri beye nazaret etmekten ibaretti, elinde tesbihi saatlerle öylece dururdu.

İzzet paşa Sabri beye Komiteyi teşkil eden âzayı sormuştu bu suale cevap vermek müşkül bir iş değildi. Çünkü komiteyi tesis eden gençlerin hepsi çoktan yakalanmış, her biri bir tarafa sürülmüştü, şimdi onları haber vermek istipdada hiç de yeni birşey öğretmiş olmayacaktı.

Binaenaleyh, Sabri bey uzun uzadıya düşünmeğe sabep görmeden cevap veriyor:

— Cemiyeti tesis edenler, doktor İshak Sükuti ile Abdullah Cevdet, doktor İbrahim Temo ve doktor Şerafettin Mağmumi. Bu cemiyet pek mühim maksatlarla tesis etmiştir. Zira cemiyet Kanunuesasînin ilâniyle Devleti inkirazdan ve Tahtıhümayûnun hukukunu her türlü taarruzdan masum bulundurmak istiyor.

Fransa Reisicümhuru, daha geçenlerde (Reval) da Rusya Çarile mülâkat etti. Bu mülâkatta Avrupa vazenei siyasisinin aldığı yeni mecralarla Almanya İmparatorunun Zatışahaneyi ziyareti ve Suriye seyahatleri gibi vatan ve mlletimizin mukadderatına temas eden esaslı meselelerin mevzubahsolmuş bulunduğundan cemiyetin zerre kadar şüphesi yok. Rusların buğazlar ve Fransanın da Suriye üzerindeki müddeiyatlarile atiyen Osmanlı imparatorluğunun taksimi hakkındaki rivayetler münevver vatanperverleri endişeye düşürdü. Görüyorsunuz, cemiyetin tesisinde Hükümete ve Zatı şahaneye karşı hiçbir suikast yok. Cemiyetin tesisi fikrini uyandıran sebep, bilâkis bu vatani endişedir ve hukuku patişahının her türlü tecavüzden siyaneti cemiyetin aksaiemelidir. Biz işte böyle yüksek bir kanaatla hareket ediyoruz ve maksadımız Avrupada, aleyhimizde verilen kararlara kanunuesasinin ilâniyle cevap vermektedir.

İstintakta en ziyade ehemmiyet verdikleri nokta, Abdülha-

midin hal'i ve katli meseleleri etrafında temerküz ediyordu. Şayanı dikkat olan nokta istintak suallerinin yazılı bulunduğu kâğıtlarda bu (Hal') ve (Katil) kelimelerinin yerlini boş bırakıyorlar ve maznunlara;

Siz karine ile o kelimeleri anlar veyerlerine korsunuz, diyorlardı.

Korku, korku kadar, mantıksızlığın büyüklüğüne bakınız ki, bu saray adamları (Hal') ve (Katil) kelimelerini ellerile yazamıyorlardı, bu kâğıtlardaki suallerin cevaplarını ekseriya geceleri yazdırıyorlardı. Geceleri müstantik Feyzi efendi veya muavini bir köşeye geçiyor, ve hiç bir şey söylemeden, birşey sormadan yalnız nazarat diyorlardı.

Feyzi efendinin muavini ablak çehreli, bakışları sönük, kalın dudaklı ve ekseriya ağzından salyalar akan zavallı bir gençti.

Bir gece bu adamla başbaşa kalan doktor Sabri bey nadi rin yazmış olduğu dosyayı baştan başa gözden geçirmeği muvaffak olmuştu. Dosya uzun ve sarih idi; Zira Nadir gizli teşkilâtın şifre kâtibi olduğu için her şeye yakından vakıftı. Raporunda teşkilâtı anlatıyor, onları Sabri beyin nasıl vücuda getirmiş olduğunu ve Sabri beyin Hacı Ahmet beyle mülâkatlarını, Akka'ya giderek orada menfi bulunan Babıseraskeri şube reislerinden kaymakam Şefik beyle - ki Serasker yaveri idi - nasıl görüştüğünü, İstanbula avdetinde Şefik beyin bir mektubu ile Sarasker yaverlerinden Ali Rıza beye müracaatini ondan sonra altıncı dairei belediye muhasebecisi muhip beyle mülakatini nihayet Muhip beyin delâletiyle Erenköyde doktor Hamit Hüsnü beyin köşkünde Nurettin beyle mülâkatını ve en nihayet bu vasıta ile ,Nümuneiterakkî) mektebine gelip orada kendisile ve mektebin ders nazırı Hüseyin Avni beyi Hacı Ahmet bey takdim edersek heyeti merkeziyeyi teşkil etmiş olduğunu yazıyordu. Sonra hey'eti merkeziynin içtimalarındaki hafi mukarreratı (Abdülhamidin halı ve idamı meselelerini) izah ediyor, müşir Kâzım paşanın ihtilal ordusunun başında mukarreratı icraya memur olduğun, veliaht Reşat efendi ile muhaberatı - Beyoğlu Mevlevi tekkesi şeyhi muhaberata vasıta idi - nihayet Babıseraskeride biat odasının hazırlandığını, herşeyi, hepsini, birer birer mufassalan sayıp döküyor ve sonunda şöyle diyordu:

Bütün bu teşkilatı vücuda getiren Sabri efendidir. Binaenaleyh her türlü tafsilatı ondan almak mümkündür.

Sabri bey, görülüyor ki pek ağır bir mesuliyet altında bulu-

nuyordu. Genç tıbbiyeli o gece tek başına uzun uzun düşünmüş nihayet hiç bir çare, kurtuluş çaresi kalmadığına kani olarak, büyük emel ve gaye için kendini feda etmeğe karar vermişti.

Mücadele arkadaşlarını kurtarmak için başka bir yol göremiyordu..

Sabaha karşı altkattaki ekmek dolabında ekmek kesdikleri bıçağı ararken birdenbire omuzuna bir el dokundu. Meğer köşkün bekçisi onu gözetliyormuş.

— Ne yapıyorsun?

— Ekmek arıyorum!

Bekçi hiddetle bağırıyor:

— Hayır, ben senin, ne aradığını anladım.. Tuh, yazıklar olsun sana! Mademki böyle idim, buraya kadar neden geldin? Ben seni bir adam zannetmiştim. Şimdi şu İstanbulun sokaklarında dolaşan iki ayaklı mahlukattan senin ne farkın kaldı? Yaşayacak gün asıl bugündür. Ne biliyorsan hepsini şevketmaap efendimize söyle!»

Söyleniyor, söyleniyor mütemadiyen söyleniyor.

Ötede Sabri bey şah damarlarından kanın şiddetle başına hücum ettiğini hissediyor, bazı çatlıyacak gibi ağırıyordu.

Böylece sabah oldu. Sabahla beraber yeniden istintak da başladı. Fakat genç maznun mümkün değil onların istediklerini yazamıyordu.

Öğleden sonra Hersekli Kâmil bey geldi ve Sabri beyle başbaşa kaldı. Masanın başına geçti. Sabri beye suallerile dolu istintak kâğıdını uzattı:

— Şimdi bunu dolduracaksın, dedi.

Bu sualler hep hal' ve idam meseleleri etrafında idi, kimler bu işe memurdu, cemiyette bellibaşlı zevattan kimler vardı, veliaht Reşat efendi ile kimler muhabere ediyordu?

Sabri beyin verdiği cevaplar tamamen bu suallerin zıtları idi, Kâmil bey hiddetle ne yapacağını şaşırmış, kendine hakim olamıyarak bu kâğıtları parça parça ederek ocakta yanan ateşe fırlatıp atmıştı.

Dışarıda buram buram kar yağıyor arasıra sert bir rüzgâr pencereleri kamçılıyordu. Kâmil Bey rüzgâr kadar sert, o kadar hızlı odadan fırladı, çıktı, çıkarken:

— Şimdi sen görürsün, diyordu..

Sabri bey hemen ocağa atıldı ve alevler içinde yanan kâğıt parçalarından bir kısmını kurtardı, ve kapıda duran silâh-

şöre

— İzzet beyi çağırın, dedi.

Bir müddet sonra gelen İzzet Holoya, demin ateşten kurtardığı kâğıt parçalarını uzatarak;

— Yazımı tanıyorsunuz, bunları Kâmil bey acaba neden yaktı, dedi.

İzzet bey kâğıtları muayene edip Sabri beyin yazısını tanıyınca bir şimşek geçer gibi gözleri parlayıp söndü. Yüzünde vahşi bir tebessüm hissetmemek mümkün değildi;

— Kâmil beyi şimdi buraya çağırın, emrini verdi.

Kâmil bey içeri gelince:

— Bunları neden yaktınız deyişi ise, o kadar manalı hatta tehditkârdı ki, her şeyi anlayan Kâmil bey kızgın bir huşunetle Sabri beye döndü ve:

— Alçak! dedi.

Sonra İzzet Holoya

Bu alçak sorulan suallere birçok hezeyanlar yazmış, yırttım ve ateşe attım, onu tedip edecektim, dedi.

İzzet Holo

Biliyorsunuz, şevketmaap efendimiz her şeyi olduğu gibi, bilmek istiyorlar, bizim vazifemiz kemalisadakatle ve ubudiyetle fermanı hümayunlarını yerine getirmektir. Bu suretle hareket etmek, bilâhare Sabri efendiyi tedip etmenize mani olamazdi.. der demez odadan çıktı, tabii keyfiyeti Sultan Hamide yetiştirmeye gidiyordu.

Kâmil bey sap sarı kesilmişti, daha İzzet paşa odadan çıkarken Sabri beyin ayaklarına doğru atılarak

— Namusuna dehalât ediyorum, doğruyu söyle! diyordu.

Tahammülü tükenen Sabri bey fazla dayanamadı, eğilen istibdat kafasına bir tekme vurarak

— Alçak, dedi, namuslu olduğumu biliyorsun!

Kâmil bey kendini çabuk topladı. Sabri beyle karşı karşıya kanepeye oturdular, ve o, şöyle başladı:

— Bakınız, Sabri bey, ben buraya herkesten fakir bir çocuk geldim, ayağımda kunduram bile yoktu, bir hemşerimin evine misafir inmiştim, birkaç gün sonra hareminin iftirasına uğradım, beni sokağa attılar, Fatih medreselerinde tanıdığım bir zat beni Fatih camiinde hoca Halis efendinin derslerine götürdü, orada derslere devam ettim, hoca Halis efendi (Muallakatı Saba) yı tedris ediyordu, onları tercüme ettim, teclit ettirdim ve

mabeyindeki hemşeri bir silhşörle atebei şahaneye takdim ettim. Pek ziyade mahzuziyeti şahaneyi mucip olmuş, mabeyne alındım ve o vakittenberi izhar ettiğim sadakat ve ubudiyetimle bu günkü mevkiime çıktım. Fırsat bugün sizin elinizde. Kemali sadakatle herşeyi söyleyin, Zatışahane sizin için «Cevher gibi bir çocuk, nasılsa iğfal edilmiş» diyorlar, isterseniz bu büyük fırsattan istifade eder ve en yüksek mertebelere çıkarsınız, bütün bunlar, bu dakikada elinizde;!

Kâmil bey aklınca Sabri beyi bir tuzağa düşürmeğe çalışıyordu, kim bilir sonra ondan nasıl intikam alacaktı.

İstintakın son safhası, veliaht Reşat efendiye aitti, zira Nadir, Reşat efendinin, kanunuesasiyi kabul ettiğini, Babıseraskeride bi'at odasının da hazırlandığını verdiği dosyada izah etmişti.

Artık mabeynin anlamak isteyeceği gizli hiç birşey kalmamıştı, böylece intintaka nihayet verilmişti.

Ertesi gün Sabri bey her zaman istintak olunduğu salona çağırıldı.

İzzet Hülo ile Hersekli Kâmil ayakta duruyorlardı. Sabri bey içeri girince, ona

— Dur, dediler.

Sabri bey ayakta, karşılarında duruyordu:

Bir dakika derin bir sükut..

Ve sonra, İzzet Holo, sert ve ağır bir sesle Sabri beye:

— Mahkeme seni idama mahkum etti, dedi.

Sabri beyi o gece Beşiktaşa Hasan paşa karakoluna götürdüler. Orada bir iki gece kaldıktan sonra bir gece sabaha karşı kapalı bir araba içinde Babızaptiyeye götürüldü.

Arabanın dışında ve etrafında süngülü jandarmalar ve müsellah polisler vardı, pek az sonra Sultanahmetteki umumi hapishaneye naklolundu, hususi bir odada hapsedildi. Orada yanına bir adam katıldı, kapının önünde ve penceresinin altında da süngülü jandarmalar bekliyordu. Sabri bey o gece artık asılmağa intizar ediyordu. Sabur, metevekkeldi.. Mukaddes bildiği bir gaye için bu genç tıbbiyeli, zaten herşeyini, istikbalini, canını çoktan feda etmişti ve şimdi, ölümü beklerken, kendini feda ettiği emel gözünde daha büyük, daha ulvi ve mukaddes bir şekil alıyordu.:

O, hürriyet için, vatan için ölecekti..

Her an celladını bekliyordu.

Fakat bir sabah hapishane müdürü yanına geldi ve ona on lira verdi.

Asılacak bir adama para verilir mi?

Sabri bey bu işe bir mâna verememekle beraber, ölümden kurtulduğunu anlamıştı.

O gece sabaha karşı onu hapishaneden aldılar ve Sirkeci iskelesine indirdiler, oradan da (Sakarya) vapuruna bindirdiler.

Verilen para da harcirah imiş!

Sabri bey vapurda Hacı Ahmet, Hüseyin Avni Yüzbaşı Hüseyin, İhsan Şerif, Ali Saydi beyleri. Şeyh Naili efendiyi ve bütün ailesini, Şeyh Apdülkadır efendiyi buldu.

Sesiz sedasız yola çıkan vapur Hürriyet yolcularını menfaalarının iskelelerine götürdü.

İstipdat genç Türklerle buğaz buğaza boğuşturuyordu ve genç Türkler daha derlenip toplanamadan, kuvvetlenmeden, maruz kaldıkları bu hücumlarla zaman zaman bitap düşüyorlar, fakat asla meyus ve nevmit olmuyorlardı.

O günlerin gençlerinin, fedakarlık ve ferağatkarlıklarını tapdıkları hüriyete saldıran istipdatla pençeleşişlerini o büyük ve esil mücadelenin safhalarını ve kahramanlarını birer birer yazmağa kalksam ciltler doldurmak lazım gelir.

Sabri beyin ve arkadaşlarının tevkivlerinden evvel, hazırlanan suikast meselesi yüzünden (İttihat ve terakki) nın harici ile dahili, yani İstanbul merkezi bozuşmuşlardı.

Bu ihtilaf Ahmet Rıza beyin İttiha ve terakkiden ihraciyle neticelenmişti.

Bu hâdiseyi ve sebeplerini kaydediyorum:

AHMET RIZA BEY CEMİYETTEN NİÇİN İHRAÇ EDİLDİ?

312. Sultan Hamit kürt rüesasından Seyit Abdülkadirden şüphelendiği için onu Yıldız civarında bir köşkte ikamete mecbur etmişti. Seyit Abdülkadir, Sultan Hamidin: «Yakın bunalım, kurbiyetiniz beni memnun kılar» diyerek kendisini oraya çekmesine rağmen padişahın maksat ve endişesini iyi biliyordu. Binaenaleyh Sultan Hamide hiçte iyi bir nazarla bakmıyor, bu yıldız menfasını nefisine yediremiyor, hiç te hoş görmüyordu.

Onun, padişahın silâhşörleri arasında bir çok femşehrileri vardı ve bu adamlar onun ruhani nüfuzu altında idiler. Seyit Abdülkadir kimseye hissettirmeden bunlarla münasebetini artır-

mış ve bir gün artık emel ve meramına nail olmuştu.

Bu silâhşörlerden bir çoğu, Seyit Abdülkadirin bir işaretile istediği zaman Sultan Hamidi vurmağa hazır olduklarını söylediler. Bunun üzerine Seyit, dostlarından Babıseraskeri muhasebat dairesi müdürlerinden Hacı Ahmet Beye işi açtı.

Fakat Şeyh sıkı bir nezaret altında olduğu için hatta sokağa çıkamıyordu. Bu sebeple maiyetindeki emniyet ettiği adamlar vasıtasile zaten pek iyi tanışıp seviştikleri Hacı Ahmet beye haber gönderdi.

Abdülhamidi istediğim anda öldürtebilecek vesati ihzar eyledim. Ancak onu öldürmekle iş bitmiş olmıyacak, İstanbulda gizli bir cemiyet var, bu cemiyetle temas ederek vak'ayı müteakip yapılacak şeyleri hazırlamak lâzım, bu işi size bırakıyorum ve cevap bekliyorum dedi.

Vak'ayı müteakip yapılacak şeyler kadar, cemiyetin bu sırada böyle bir suikasti muvafık görüp görmediğini de anlamak istiyorlardı.

Hacı Ahmet bey çok temiz, namuslu ve o nisbette hürriyetperver ve cessur bir zattı;

— Peki, dedi, ben icabına bakarım ve bir kaç gün sonra size cevap veririm.

Hemen ertesi gün oğlu Seraceddin beyi, (İttihat ve terakki cemiyeti) ile münasebettar olduğunu bildiği tıbbiye talebesinden Sabri beye gönderdi.

Şuracıkta kaydedeyim ki (İttihat) cemiyeti mücssisi olan isimlerini yazdığımız beş kişiden başka, onların etrafındakiler yine talebelerden, ezcümle, Sabri, Kerim, İzzet, Halepli Eşref beylerdi. Fakat, gerek saray, gerek bütün İstanbul, bu cemiyeti büyük bir kuvvet, teşkilatı vasi, İstanbulun ve Anadolunun her tarafına kök budak salmış zannediyorlardı.

Filhakika cemiyetin serasker yaveri Şefik beyin (Babıseraskeri) şubesi kuvvetli bir şube idi, ve:

— Artık ihtilâli yapın, yoksa biz yapacağız!

Haberi ile İshak Şükûtiyi mütemadiyen sıkıştırıyorlardı.

Sonra Şeyh Naili efendinin (Samatya) şubesi vardı. Bu şubede de memleketin bir çok erbabı hukuku ve birçok ülema vardı.

Nihayet (Harbiye mektebi) şubesi, (Mülkiye mektebi) şubesi, ve (Babıâli) şubesi gibi şubeler vardı. Fazla olarak meselâ, Dolmabahçe sarayı muhafaza askeri kumandanı binbaşı Hurşit bey gibi zevatta cemiyet namına müteferrik kıt'alar ba-

şında mühim noktaları tutmuşlardı.

Siraceddin bey (bugün Kabataş lisesi muallimlerindendir.) Sabri beyi bulup babasının kendisini görmek istediğini söyledi.

Hacı Ahmet bey Sabri beyi tanımazdı. Tıbbiyede talebe olan oğlu Seraceddin beyden Sabri beyin cemiyet hey'eti merkeziyesi ile rabıtası olduğunu öğrenmiş bulunuyordu.

Hacı Ahmet bey uzun mukaddimeye lüzum görmeden büyük bir cesaret ve aşkla meseleyi Sabri beye anlatarak cemiyet erkân ve rüesası ile temas arzusunu izhar etti. Sabri bey cemiyet müessislerinden yalnız İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet beyleri tanıdığından onlara koştu.

O vakit Sirkecide Viyana birahanesi - şimdi Hilal lokantası- bilhassa Cumaları toplanılan yerdi.

Deme, diyorlar, sahimi Allah aşkına?

Bu gökten düşen bir haberdi.

Sonra düşünüyorlar, büyük ve mesuliyetli bir karara gitmeden evvel vaziyeti iyice mütalaa ve müzakere etmek lazımdır. Abdülhamidi öldürmek, pek âlâ, fakat sonra ne olacak, cemiyet diye ortada mevcut sekiz on kişi ne yapabilecekler?

İshak Sükûti, Sabri beye; (Şimdi kız muallim mektebi muallimlerinden doktor Sabri bey)

— Sen diyor, biraz Hacı Ahmet beyi idare et, hele düşünelim.

ONLAR DA YAKALANINCA

Fakat istibdat uykuda değil. Zaten ne zamandan beri şüphelendiği genç tıbbiyelilerin peşini bırakmıyor. Henüz doktor çıkmış Ishak Sûküti ve Abdullah Cevdet te yakalanıyorlar. Bu suretle İstanbuldaki gizli cemiyet büyük bir zaafa, hatta dağılmak tehlikesine maruz.

Hele, suikast teşebbüsü artık suya düşmek üzeredir. Vakıa Hacı Ahmet bey, Ishak Sükûti ile - tevkif edilmeden evvel bir iki kere görüşmüştür. Fakat arada gene Sabri bey var. Ve Hacı Ahmed bey, Seyit Abdülkadir kendisini mütemadiyen tazyik ederek cevap istediği için, o da Sabri beyi sıkıştırmaktadır. Sabri bey, zavallı Sabri bey ne bu tarafa

Hey'eti merkeziye, hey'eti merkeziye diyorsunuz, ne merkezi işte bir ben kaldım!.. diyebiliyor, ne de derdini açacak yardım bulabilecek bir baş, bir taraf hatırlıyabiliyor.

O zaman gençlerde bir kanaat vardı: Edip, şair demek hür-

riyetperver, mücahit demektir. Bu kanaat şüphe yok ki (Namık Kemal) in doğurduğu bir kanaatti.

Sabri bey bu hisle evvelden beri tanıdığı ve sık sık ziyaret ederek hüsnükabul gördüğü Recaizade Ekrem beye gidiyor. Vakıa şimdiye kadar üstat ile aralarında cemiyete, hürriyete, mücadeleye dair tek söz geçmiş değildi, fakat Ekrem beyden bu hususta büyük bir müzaharet geleceğinden katiyen emindi.

Üstat, Sabri beyin sözlerini bitirmesine meydan vermeden:

— Seni, diyor oğlum. Nejat kadar severdim.. Fakat gördüm ki.. Hayır, hayır. Bana böyle şeylerden bahsetme, evimi mi yıkmak istiyorsun. Ve bir daha buraya gelme!

Recaizade Ekrem Bey Sabri beyden, bu genç tıbbiyeliden çekindi mi, bu, hâlâ bir muammadır!

Sabri bey sokakta kalmış kimsesiz bir çocuk gibi boynu bükük, ne yapacağını düşünemiyor bile..

Cuma günü gene Ahmet beye gidecek ve (hey'eti merkeziyenin cevabını!) götürecek Artık çok geciken bu cevabı, Seyit Abdülkadir sabırsızlıkla bekliyor.

Hacı Ahmet bey Cuma günü Sabri beyle karşı karşıya otururken seyit Abdülkadirin cevap almağa gelen Mekkeli Seydini gene bir bahane ile savdıktan sonra Sabri beye baktı. Bu bakışta herşey vardı. Ve bu bakış önünde eriyen genç tıbbiyeli artık kendini tutamıyarak hıçkıra hıçkıra sarsılan başını avuçları içinde sıkıyor, sıkıyordu:

— Hey'eti merkeziye, hangi hey'eti merkeziye, işte bir ben, zavallı, kimsesiz, bir genç. işte herşey bu kadar!..

Hacı Ahmet bey, baba adam:

Ağlama diyor, ben bunu tahmin ediyor ve düşünüyordum. Çek ellerini yüzünden..

Fakat o da ağlıyor:

Bak diyor, bende ağlıyorum, bir suçun günahın, yok ki ağlıyorsun, hürriyet aşkile çarpan kalbin.

İki hürriyetperver insan kucaklaşıyorlar:

— Ağlama, diyer, sen ve ben ikimiz, işte büyük bir hey'eti merkeziye!

YALNIZ ÜÇ KİŞİ

Hacı Ahmet beyin riyasetinde Sabri bey ve Nümunei Terakki mektebi ders nazırı Hüseyin Avni beyden mürekkep yeni cemiyet teşekkül ediyor. Nümunei Terakki müdürü Nadir bey de cemiyetin şifre kâtibidir.

İlk iş, bittabi, suikast meselesini halletmektir.

Silâhşörler hazırdılar. Yalnız vak'a esnasında ölürlerse ailelerine verilmek üzere Seyyit Abdülkadir cemiyetten on iki bin lira istiyor. On iki bin lira.! Cemiyetin kasasında on iki bin kuruş bile yok.

Nafıa muhasebecisi Sadi bey

— Suikasti müteakip bu parayı benvermeği taahhüt ediyorum, diyor, bu müşkülde böylece hallolunuyor.

Sonra düşünüyorlar; kan dökmeden işi halledemez miyiz? O zaman İstanbul merkez kumandanı Kâzım paşa emri altındaki bütün kuvvetle sarayı sarmağa ve icabında çarpışmağa hazırdı. Albülhamit şayet maiyetindeki muhafızlarla mukavemet etmek ister, hal' kararını kabul etmezse o vakit masum kanı dökmektense (zalim, cahil, anut, müteassıp bir hükümdarın idamı caiz olur) fetvasını veriyorlar. Karar, karardır.

Fakat bu kararı tatbikten evvel Parise Ahmet Rıza beye de yazıp onların da fikirlerini almak ve bilhassa vakayı müteakip Avrupada yapılacak işleri hazırlamalarını temin etmek lâzımdı. Yazıyorlar ve acele cevap istiyorlar.

BİR RÜYA HİKAYESİ

Günler geçiyor, İstanbulda her hazırlık itham edildiği halde Paristen beklenen cevap gelmiyor, bir türlü gelemiyor.

Nihayet bir gün Paristen, doktor Nazım beyden uzun bir mektup alıyorlar. Nazım bey rüyasını anlatmaktadır ve rüya hikâyesi ile bu suikast için tasvip ettiklerini ihsas etmektedir.

Fakat İstanbuldaki merkez sarih, açık, kat'i bir cevap istiyor. Asıl ateş ortasında, ölümle karşı karşıya olanların verdikleri cesurane kararın Pariste bu kadar lâkaydi ile karşılanması güçlerine gidiyor, ve bu harekete bir mana veremiyorlar. Sabırsızlıkla fakat bir müddet daha bekliyorlar.

KADRİ RAŞİT PAŞA DİYOR Kİ..

Nazım beyin rüya mektubundan bir müddet sonra Paristen Kadri Raşit beyden (Dr. Kadri Raşit paşa) Sabri beye gelen bir mektupta aynen şu satırlar vardı:

«...... Pir'e (1) yazdığın maddeye gelince, komite efradından birine rüya suretinde yazıldığı gibi sana da benim mektubum

---

(1) Pir, Ahmet Rıza beydir.

güzel bir fikir verebilir. Muvaffakiyet beklenmektedir. Bu vaka birşey intaç etmese bile intikalıp kapısını açar. Pir diyor ki! küllî muzirrün yüktel.»

Bu bir cevaptır belki..

Fakat ne Hacı Ahmet bey, ne arkadaşları böyle mühim bu kadar büyük bir iş için bu cevabı da kâfi görmüyorlar ve Ahmet Rıza beye kızıyorlar.

Hiddet haksız değildi.

Sarayı, Abdülhamidi saracak kuvvet hazırdır, bütün tertibat teferruatile tesbit edilmiştir. Veliaht Reşat efendinin muvafakatı alınmıştır, kendisine biat edilecek Babıseraskerideki odada hazırlanmıştır. Herşey tamamdır. Yalnız Ahmet Rıza beyin cevabı gelmemiştir ve görülyyor ki gelmeyecektir. Bunun mânası nedir?

— Niçin , neden fikrini açıkça yazmıyor. Biz ki burada en ziyade tehlikeye maruz bulunduğumuz halde cesaret gösteriyoruz da onlar orada her tehlikeden masun oldukları halde bir cevap olsun vermekten çekiniyorlar !... diyorlar.

AHMET RIZA BEYİ İHRAÇ !

Hacı Ahmet bey riyasetindeki merkez içtima ediyor, vaziyeti müzakere ettikten sonra Paristeki Ahmet Rıza beyin bu hareketini affetmiyorlar ve kendisine yazdıkları bir mektup ile (Osmanlı İttihat ve terakki cemiyeti) ve gazetesi ile bir alakası kalmadığını bildiriyorlar. Ahmet Rıza bey o sırada (Meşveret)i taşbasması ile neşrediyordu. Bu tebliğ üzerine, çaresiz emrivakii kabul ediyor, fakat gazeteyi bırakmıyor.

— Ben, artık yeni bir cemiyet teşkil ettim, ismide (Terakkî ve ittihat cemiyeti) dir, diyor.

İşte bu suretle ittihat ve terakkiden ayrılan Ahmet Rıza bey Pariste yeni faaliyetine devam ediyor. Hariçteki şubelerle de münasebeti kesmiyor, şubeler gene onu merci biliyorlar, çünkü esasen İstanbul ile muhabere etmek müşkül, adeta imkânsızdır,

Ahmet Rıza bey bu hadiseden çok müteessir olmuştur.

Niçin katî bir cevap vermediğine gelince, onu ancak bir çok sene sonra anlıyabilmek nasip olmuştur. Doktor Sabri bey menfasından firarla (Hacı Ahmet bey ve rüfekasınm Nümunei terakki müdürü Nadir bey tarafından İsmail paşa vasıtasile saraya ihbar edilerek yakalandıklarını ve nefyedildiklerini yazmıştık) bütün İranı dolaşarak Mısıra, oradan da Parise gittiği zaman sormuştur:

—Niçin cevap vermemiştiniz?

Aldığı cevap şudur :

— Ya iş istediğimiz gibi neticelenmez de mesele meydana çıkar ve bizi Fransa hükümeti hudut harici ederse, diye düşündük!

İşte (İttihat ve terakki) ile (Terakki ve ittihat) cemiyetleri hikâyesi de budur.

Ermeni vakası üzerine İttihat ve terakki İstanbul merkezi bir taraftan avrupanın nazarı dikkatini celbetmek bir taraftan da halkı müstebit hükümetin aleyhine çevirmek üzere faaliyetini arttırdı. Gece gündüz, polisin şiddetli nezaretine rağmen kalabalık yerlere, hatta karakol ve saray duvarlarına, camilere, mekteplere, vapur ve tramvaylara birçok beyannameler, risaleler serpiştiriliyordu.

Bu beyanname ve risalelerde «Osmanlı ünvanını taşıyan bütün akvamın kardeş oldukları, İstanbuldaki Ermeni kitali Türklerin değil müstebit hükümetin eseri olduğu, Yıldızın tuzağına düşmemek için muhtelif anasırın istibdada karşı birleşmeleri lâzım geldiği.) izah ediliyordu.

Saray, gözlerini dört açmıştı. Tevkifler, işkenceler, hapis ve nefiler bütün şiddetile devam ediyordu. Yer yer divanıharpler kurulmuştu, mahalle mahalle evler basılıyor, sokaklarda gençler tutuluyor zindanlar doluyordu.

Bilhassa Taşkışla divanıharbi meşhurdu (1).

ŞEREF YOLCULARI

Sultan Hamit İstanbulda ve sair yerlerde yakalandığı Jöntürkleri bir müddet divanıharplerde, mahpus ve zindanlarda sürüklendirdikten sonra ekseriyetle İstanbuldan uzaklaştırırdı. İstanbul zindanları bile ona emniyet veremiyordu. Ne olur ne olmaz, kaçarlar şehirle temas ve muhaberelerine mani olmak muhakeme edilmiş ayrı ayrı mahpeslerde yatırıldıktan sonra hep lerine nefi ederdi.

Trablusgarp işte bu köşelerin mühimlerinden addolunuyordu. Bu menfileri zapt ve rapt altına almak, daima göz önünde bulundurmak, bilhassa İstanbula pek uzakta kalmalarını temin etmek, ancak orada kabildi.

Trablusgarbe sürülen menfi kafilelerinin en mühimmi 27 Ağustos 1313 de İstanbuldan yola çıkarılmıştı.

(1) İleride bu divanı harpleri tafsilatile anlatacağım.

Bu kafile (78) kişiden mürekkepti.

Bunlar İstanbulun muhtelif semtlerinde, muhtelif tarihlerde üçer beşer yakalanmış sonra oradan oraya sevkedilerek sözde muhakeme edilmiş ayrı ayrı mapeslerde yatırıldıktan sonra hep (Taşkışla) da toplanmıştı.

Ancak son gün bir araya getirilen bu gençler birbirlerini pek tanımıyorlardı. Bildikleri birşey vardı, oda hemfikir, hemdert oldukları idi. Ayni düşmana karşı ayni mücadele safının mücahitleri idiler. İşte o kadar.

O gün, Jöntürklerin hepsinin resimleri alındı, kendilerine bir örnek şayak elbise tevzi edildi (!) ve ellerine birer sıra numarası verildi.

Bütün bu hazırlığın neye delalet edeceğini bilemiyorlardı. Af mı olunuyorlar, menfaya mı gidiyorlar, haklarında başka bir karar ve irade mi var, hiç bir şeyden haberleri yoktu.

O sırada malumat gazetesi sık sık nasihatler verir, herkesi sadakate teşvik eder ve bilhassa politika müttehimlerinin affına iradei seniye sadır olduğunu istihbar etiğini yazar dururdu.

Bu gazeteler bittabi mahpusların aileleri tarafından görülüyor ve kendilerine gönderiliyordu, onlar buna pek inanmamakla beraber yine bir ümide, uzakta olsa bir ümide kapılmaktan kendilerini alamıyorlardı.

Yalnız, affolunacaklarsa bu bir örnek elbise giydirilmesinin sebebi anlaşılamıyordu. Öyleya:

— Haydi, artık serbestsiniz denir, ve mahpesin kapıları açılırdı.

Taşkışlada ayrılan (78) politika müttehimi şayak elbiselerini giymişler, tevzi edilen sarı iskarpinlerini, fesleri de ayaklarına ve başlarına geçirmişlerdi.

Derken, ikişer takım da iç çamaşırı tevzi edilmeğe başlandı.

Artık iş anlaşılıyordu, bu, bir sefere hazırlıktı.

Amma nereye?

İşte bu meçhuldü.

Nereye, ne kadar zaman için?

Bu muadeleyi halletmek, bu yetmiş sekiz kişi içinde hiç bir

---

(1) Bu elbiseler bir çok seneler sonra, son zamanlarda Taşkışla mahzenlerinde çuvallar içinde meydana çıkmıştır. Şimdi Askeri Müzededir.

rinin haddi değildi. Onu belki şu etrafta dolaşan sırmalı, apoletli kumandanlar, zabitler de pek iyi bilmiyorlardı.

Şimdi, sözü onlardan birine bırakıyoruz :

«Gece, karanlık ve korkunç bir gece. Hepimizi Taş kışlanın loş ve soğuk bir koğuşuna doldurmuşlardı. Dışarda süngülü nöbetçiler dolaşıyor.

Bu büyük asker koğuşu vaktile (Milano) yaralılarının yatırılmış olduğu koğuşmuş. Ne hazin! şimdi de burada kalpleri bir başka, hürriyet aşkiyle yanan gençler var.

Bihaber fakat heyecanlı ve sabırsız, ne olacağımızı bekliyor duk. Birden, ani bir sademe ile koğuşun büyük kapısı şiddetle açıldı arkasına çarptı.

Kapının önünde beş altı zabit, arkalarında beş on asker.. Öyle durdular,

Öyle durdular. Ne ileri, ne geri bir adım atmıyarak hareketsiz, sakit, heykeller gibi durdular.

En öndeki zabit meşhur Kabasakal Mehmet paşa - bu gibi işlerin başında hep o bulunurdu Kalın ve sert bir sesle bağırdı.

Heyy hakkınızda aldığım emir pek şiddetlidir. Beni icraya mecbur etmeyiniz!

Hep ona bakıyoruz. Bir an böyle, onlar kapının eşiğinde, biz koğuşun bir kenarında sessiz birbirlerimize bakıştık. Bu tereddüt devri geçer geçmez onlar işe başladılar.

Numaralarımızla birer birer çağırıyorlar. Sekizer sekizer ve her sekiz efendi martin tüfeklerile müsellah sekiz asker ve bir zabitin muhafazası altında (arş!..) kumandasile Taşkışladan çıkarıldık.

Kafile yola revan oldu. Yokuşu iniyoruz. Bu yolun ötesinde berisinde pusuya yatırılmış asker kolları var, karanlıkta bunların hafifçe parlayan süngülerini fark ediyoruz.

Kabataş önünde istimbotlar bekliyordu.

Bizi takım takım bunlara bindirdiler.

Bindiğimiz küçük istimbot hıncahınç dolmuştu, oturacak değil ayakta duracak bile yer kalmamıştı.

Yeter artık diye bağırdık, denize dökülceğiz!

Denize dökülmemizin ne ehemmiyeti vardı, onlar bu feryada hiç kulak bile asmadılar.

İstimbot hareket etti. Gene aynı sual kulaklarımızı kemiriyor:

— Nereye götürülüyorduk?

Etrafımıza bakıyoruz, karanlıkta ileride Üsküdar önünde kırmızı ve yeşil fenerler görünüyor.

— Acaba bu vapurlardan birine mi gidiyoruz?

Gene bir arkadaş, soğuk kanlı biri:

— Bizi denize dökmek için mi böyle süslediler? dedi.

Gülecek takatımız yoktu, fakat bu söz, birazda ümit verdiği için etrafa hafif bir neş'e saçtı. Kapkara bir vapura yanaştık. Bu (şeref) vapuru idi.

Vapurun iskemlesine çıkıpta güverteye ayak bastığımız vakit, gene kabasakal Mehmet (paşa) ve bir alay ümerayi askeriye ile karşılaştık.

Kabasakal Mehmet (paşa) bir derebeği tavr ve vaziyetile sağ kolunu uzatmış, işaret ediyor, ve hızlı haşin bir sesle bağırıyordu.

— Anbara.. Anbara!..

Ve her birimizi numaralarımızla gemi kumandanına teslim ederken biz mütevekkil anbara iniyorduk.

Beş dakikada anbara dolduk. Güvertede vinç hareketi işittik, Yataklar!.. diye bağırdı.

Birisi

Evet yataklar gelmiş vinç ile anbara indiriliyor. Bu anda vinci çözmek, yatakları birer tarafa çekmek, herkes bir yer edinerek oraya yatağını sermeğe çabalamak faaliyeti başladı.

Bu kaynaşan lakırdılar ve hareketler yarım saatten ziyade devam eti, sonra biran sükûn..

Bu ânı sükunda anbar ağzında beş on baş gördük: Kabasal Mehmet (Paşa) ve sair ümerayı şahane!..

Bu sefil başlar, mağrur kalplere taliin şu istihzasını şiddetle tahkir ederek, hakir ve dun kalmamak gayreti, merdane bir gayret isale etti. Ve hiç ittifaksız, hiç tefekkürsüz, hiç bir şeysiz, sanki: tekmil kalpler, aynı yarayı aynı saniyede almış, ve aynı tahammülsüzlukla, ayni metanet ve ayni mertlikle zalimin suratına çarpmak istemişti, hep bir ağızdan ve el çırparak:

— Yuha.. Yuha! yaşasın hürriyet, yaşasın vatan..

Bu metin ve gayyur nidâ bu hürriyet nidâsı, bu tahkir sillesi karşısında o murdar başlar şiddetli bir sarsıntıya tutularak daha orada duramadılar, kaçtılar.

Demir alan vincin gargarları bu pervasız ve metin ahenge mağlup olmuştu.

Geminin bir makine gürültüsü içinde sarsıntısını hissettik, anladık ki artık İstanbuldan uzaklaşıyoruz.

Bir parça güverteye çıkıpta ortalığı şu enbean uzaklaşdığımız muhterem vatanı tekrar, son bir kere daha görmek istedim. Heyhat!... Hepsi bitmişti. İskelenin ikinci ayağını çıkınca, anbar ağzından güverteye bir tüfenk dipçiğinin şiddetle vurmasını işiderek başımı kaldırdım, anbar ağzı dört martinli ile zabtedilmişti.. Geri döndüm.

Artık hepimiz tanışmıştık, isimlerini henüz öğrenemediklerimize:

Hafız, diyorduk.

Herkesin ismi hafızdı. Hafız aşağı, hafız yukarı.

Koskoca ambarda yetmiş sekiz hafız vardı. Eskiden birbirini bilip tanıyanlar bile birbirlerini artık hafız diye çağırıyorlardı. Bu da hoş bir eğlence mevzuu olmuştu.

Gemide bizi muhafazaya memur bir yüzbaşı kumandasında kırk müsellah asker var. Bunların fevkinde de bir miralay. Mustafa bey isminde biri.

Bu Mustafa bey bir gün anbara indi ve bana sokularak

— Kuzum baksanıza, sizin hepiniz hakikaten hafızmısınız? dedi ve bu söz üzerine anbar, umumi bir kahkaha ile çınladı.

Bize karavana ile kuru fasulye, yahut pirinç çorbası bazan zeytin ve peksimet veriyorlar. Peksimetler küflü onları çakı ile kazıyor ve öyle yiyoruz.

Fasulye, çorba veriyorlar amma çatal kaşık yok.

Yetmiş sekiz kişiye verdikleri tahta ve teneke kaşıkların adedi onu geçmezdi. Eh, şimdi ne olacak? Biri yiyecek öteki bakacak değilya..

Anbarda umumi bir faaliyet başladı, kim eline ne geçirirse, alıp karavana başına çöküyordu, bir bardak, bir cezve, kulpu kırık bir kahve veya çay fincanı, bunlar hep kaşık vazifesini görüyordu..

İstanbuldan hayli uzaklaşmıştık. Artık tehlike kalmadığı için anbardan güverteye çıkmamıza, hava almamıza müsaade edildi. Hele şükür güneş yüzü görebiliyorduk. Güneşle beraber, kafalarımızda yeni bir şimşek çaktı.

Bu yetmiş sekiz kişilik münevver kafile içinde doktor, asker, kâtip, talebe, bahriyeli.. ve ilh vardı. Bu her sınıfın mahlutunda şu gemiyi sevketmek için bir kuvvet bulunamaz mıydı?

Bahusus bahriyeliler birkaç sınıftı: Kaptan da vardı, çarhçı da, kâtip te..

Ve bunlar gemiyi tehlikesiz, arızasız herhangi bir ecnebi limanına, mesela Napoli yahut Maltaya götürmeyi teahhüt ediyorlardı.

İş, bir gece yarısı, anbarımızın kapısında bekliyen dört martinliyi, sonra baş taraftaki anbarda uyuyan otuz altı askeri zabtetmeğe kalmıştı. Bu otuz altı asker akşamdan derin bir uykuya dalıyor, silahlarını da bir köşeye istif ediyordu. Artık bu işi kafamıza iyice yerleştirdik. gemiyi zabt ve istediğimiz yere sevkedecektik. Fakat daha emniyetli iş görebilmek için bir fırtına bekliyorduk. Çünkü bir fırtına çıksa askeri de zabitleri de muhakkak deniz tutacaktı.

Havalar hep iyi gidiyor, ve biz gemide bir aşağı bir yukarı dolaşıyoruz.

Bazı gün çamaşır yıkıyoruz ve ekseriya denizi seyrediyor, hayallere dalıyoruz.

Fakat hâlâ nereye gittiğimizi bilmiyoruz. Tütün sıkıntısı başladı. Bizi gemiye doldururken bu ciheti hiç hesaba katmamışlar. Biraz peksimet ve bir parça kuru fasulye, pirinç ve zeytin yüklemişler ve yola çıkarmışlar.

Ağustosun son günleri fırtına başladı. Fakat fırtına ile yalnız o taraf değil, bizim tarafın da büyük ekseriyeti serilip yattı.

Şimdi anbar deniz tutanlarla bir hastahane haline geldi. Böylece gemiyi zaptetmek planımız suya düşüyordu.

3 Eylül çarşamba sabahı Afrika kıyıları göründü. Her keste tuhaf bir sevinç vardı. Zaten bir gün evvelden Trablusgarpa gideceğimizi öğrenmiştik.

Herkes bohçasım, çantasını, yatağını hazırlamakla toplamakla meşgul.

Kara göründü ve sıcak gittikçe artmağa bayladı. Bizi tekrar anbarlara tıktılar. Artık güverteye çıkmak yasak.

Şimdi hiç bir tarafı göremiyoruz. Baş taraftaki zincir gürültülerinden belli ki yaklaştıkça yaklaşıyoruz. Nihayet bir gürültü ile demir atıldı.

Anbar kapağından görüyoruz, gemi doluyor, doluyor, her sınıftan paşalar, beyler, zabitler, kanunlar; ve her giren anbar kapağından bakarak gelen malı bir kerre gördükten sonra kıç tarafa gidiyor.

Bir siyahi zabit geldi, elindeki defterden isimlerimizi oku-

yor:

— Ahmet, Mehmet, Hasan, Hüseyin. Ne efendi, ne ağa.. Öyle ya «din ve devlet hainleri» yiz!

Her ismi okunan güverteye çıkıyor. Birden sıra, bahriye doktor yüzbaşısı Hamit beye geldi.

Arap zabit bir an durdu, bu isim vatanı titreten kahır ve hiyanetle vatan çocuklarını.. inleten Yıldızdaki cebbarın ismi idi. Fakat şu anda bir mücrime, mazlum bir mücrime alem olmuş bulunmakla (Hamit) lafzının ilka ettiği havf ve raşe bitermiydi? O halde bu mücrim ismi (Hamit!..), yalnız, efendisiz, beysiz bir (Hamit!..) olmazdı. Arap zabit derin fakat ani bir tereddüdü defederek

— Hamit efendi, diye bağırdı.

Ve biz, Arabın bu yüksek zekâsma! kahkahalarla güldük.

Biz mahlukatı garibeyi, İstanbuldan gönderilen bu Jontürkleri görmek merakile iskelede adam akıllı bir kalabalık toplanmıştı.

Paçaları bir karış kıvrılmakla ancak biraz vücudumuza göre olabilmiş bol pantolonlar, o nisbette bol ve uzun kollu ceketler, kollarımıza aldığımız öyle kocaman paltolarla bu kıyafeti itmam eden çiftçi bir mecidiyelik sarı iskarpinlerle saç ve sakal karma karışık, Tarablusgarp rıhtımına çıktık.

Bazı erkân ve ümerayı hükümet, iki sıra tabur olmuş martinli, süngülü, müsellah asker tarafından karşılandık. Biz de tabur olduk, bu askerin ortasında mürurumuza açılan yola girdik.

İntizar, anbar mahbusiyeti, yol yorgunluğile perişan ve bimecal adımlarımızı sürüklüyroduk.

Paltolar kollarımızdan düşüyor gibi sarkıyor, sallanıyor, her adım attıkça, bir haftalık hayat ile artık içinin mukavvası çıkmaya başlamış mahut iskarpinler lap lap girip çıkarak fazla bir ağırlık bir pejmürelik veriyordu..

Bazı girintili çıkıntılı, harap yerlerden dolaşarak ikit aş ayak merdivenle çıkılır bir kapıdan girdik. Ağır bir küf kokusu, loş bir aydınlık iki tarafında üçer penceredeki ancak bu metre murab baında bir vüsatla kalın duvarların içinde gömülmüş gibi heyeti mecmuasile uzun, müteaffin dar bir asker kovuşu. Her iki tarafında yerden yarım metre yüksek kerevet, ortası yol, kerevetin altı boş.

Bu altı pencerenin getirdiği hararet ve ziya pek bedihidir ki, şu uzun koğuşu rütubetten temizlemiyor. Biz koğuşa girdik-

ten sonra asker avdet etti. Şimdi bir iki genç zabit, etrafımızda (hoş geldiniz!) diyerek tatyibi hatırımıza sayediyorlar. Muhabbet ve nüvazişe muhtaç ruhlarımız bu iyi gençleri pek çabuk seviyor.

Fakat birden bir şayia çıkıyor: «Burada kalmıyacak, (Fizan)a gidecekmişsiniz.»

Şimdi dimağlar, öyle zannedilir ki: uzun, boş, ateşli bir çöl seferinin zevkli yorgunluğunu hayalen tatarak, simalar acı bir tebessüm izhar ediyor.

Büyük asker karavanaları ile mis gibi kokan veya o esnada bize öyle gelen karpuzlar geldi. Bu taze kesilmiş, doğramış karpuzların karşısında midelerin şikâyeti başladı:

— Ekmek, ekmek!..

Sevimli, tatlı, mütebessim ve mahzun simalı bir genç mülâzım «Hüseyin bey» hemen koştu, gaip oldu. Çok geçmeden henüz fırından çıkmış küçük pideler sepetler dolusu ortamıza saçıldı.

Bu aziz, bu sevgili zabit şimdi kimbilir nerededir. Onu burada tebcil etmeği bir vazife bilirim.

Büyük testilerle sular, paket paket tütün, su maşrapaları.

Artık memnunduk.

Gece bir yoklama yapıldı. Hepimiz tamamdık

Yoklamadan sonra miralay Bahri bey geldi, vali paşanında geleceğini söyliyerek bir sandalyaya oturdu.

Bir az sonra vali Namık paşa kumandan müşür Arif paşa muhafazamıza memur miralay Mustafa bey, ve bir kaç memur geldiler.

Tekrar bir alay nasihat başladı.

Hakkımızdaki iradei saniyelerin bitmez tükenmez vaitleri, ve hep sadakat isteyen yepyeni bir felsefe ile tepşir ediliyordu.

Onlar gittikten sonra yataklarımızı serdik, ve yorgun vücutlarımızı uzattık, bu ilk Trablusgarp gecesine gözlerimizi yumduk.

Bu koskoca koğuşun ortasında tek bir gaz lambası bizim yegâne bekçimizdi.

Bu yetmiş sekiz kişiyi tabiî merak etmişsinizdir, işte bu merakımızı tatmin için; isimlerini yazıyoruz.

1 — Erkânı harp yüzbaşılarından Silistreli Hamdi Süleyman bey, 2 — Haydarpaşa hastahanesi doktorlarından yüzbaşı Cevdet Osman bey, 3 — Gurabayi müslimin hastahanesi doktorlarından

yüzbaşı Süleyman Emin bey (Elyevm mirliva ve Şûrayıdevlet azasından) 4 — Seyyar topçu mülazimlerinden Berkofçalı Ali Rıza bey 5 — Mektebi idadii harbi muallimi mülazımı evvel Kâmil bey 6 — Selimiyede seyyar topçu beşinci alay yaveri mülazimievvel Hilmi Ali bey, 7 — Dr. yüzbaşı Halil Kadri bey. 8 — Mühendishane ikinci senesinden Yeniköylü Hulusi Süleyman bey. 9 — Ayni sınıftan Gelibolulu Nazmi Nuri bey. 10 — Topçu mülazim sınıfından Koskalı Emin Hayri bey. 11 — Mektebi Harbiye ikinci senesinden Ishakpaşalı İsmail Murat bey. 12 — Ayni sınıftan Kuruçeşmeli Fazlı Ahmet bey (elyevm Ankarada Hilâliahmer merkezinde neşriyat müdiri). 13 — Aynı sınıftan sakallı zade Resmolu Ahmet Cevat bey (Muhit mecmuası sahibi), 14 — Aynı sınıftan Giritli Abdülhalim Fikri bey, 15 — Erkânıharp mülazimlerinden kazanlı Yusuf Akçora bey (elyevm İstanbul mebusu), 16 — Mektebi Harbiye ikinci senesinden Ankaralı Mahir Sait bey (esbak Ankara mebusu).17 — Mektebi Harbiye ikinci senesinden Zehzadebaşılı Arif Haydar bey, 18— Bahriye mülazimlerinden Edirneli Mehmet Sami bey, (sabık Ankara mebusu ve Halk Fırkası müfettişi), 20 — Bahriye mülazimlerinden Riza Şakir bey, 21 — Bahriye mülazimlerinden Ali Tevfik bey, 22 — Bahriye mülazimlerinden Ali Fahri bey, 23 — Bahriye mülazimlerinden Ahmet Hayri bey, 24 — Bahriye mülazimlerinden Saffet Tevfik bey, 25 — Tıbbiye onuncu sınıftan Ali Osman bey, 26 — Tıbbiyeden Abdürrahman Cafer bey, 27 — Tıbbiye yedinci sınıftan Nazım Ahmet bey (elyevm İstanbulda kolordu sereczacısı miralay.) 28 — Tıbbiyeden Fatihli İbrahim Ethem bey (avukat Ethem Ruhi bey) 29 — Mektebi Tıbbiyeden Çanakkaleli Hasan Tahsin bey. 30 — Tıbbiyeden Ali Rıza bey, 31 — Tıbbiyeden Neşat Hasip bey, 32 — Tıbbiyeden tophaneli Muhtar bey, 33 — Tıbbiyeden Salih Sait bey (Babıâlide, göz tabibi) 34 — Tıbbiyeden Avram Salem bey, 36 — Hariciye mektubi kaleminden Ömer Adil bey, 37 — Umuri şehbenderi kaleminde Hasan Fehmi bey, 38 — Baytar Mektebinden Abdullah bey, 39 — Mirahor Şeyhizade, hukuk mezunlarından Sahyi bey, 40 — Mirahor şeyhi Hasan Necmeddin bey, 41 — İstanbul İdadisinden Abdurrahman Mehmet bey, 42 — Mektebi Harbiye ikinci senesinden Hasan İsmail bey (elyevm Ziraat Bankası İstanbul şubesi kontrolörü), 43 — Mektebi Harbiyeden Hayri Ahmet bey, 44 — Mektebi Harbiyeden Halil Sırrı bey, 45 — Tıbbiyeden Harputlu Vehbi Raşit bey, 46 — Tıbbiyeden Yakıp Ziyaeddin bey,

47 — Mühendishaneden Ziya Salih bey, 48 — Mühendishaneden Halit Mehmet bey, 49 — Tıbbiyeden Ali Mail bey, 50 — Tüccar Kaptan mektebinden Osman Mehmet bey, 51 — Erkânı Kaptan Harp mülazimlerinden Ferit Reşit bey (elyevm Varşova Büyük Elçisi), 52 — Harbiyeden İsmail Rüştü bey, 53 — Tıbbiyeden Faik Abdülatif bey, 54 — Tıbbiyeden Mustafa Kadri bey, 55 — Tıbbiyeden Ahmet Sabri bey, 56 — Tıbbiyeden Ahmet Vasfi bey, 57 — Tıbbiyeden Kütahyalı Osman Süleyman bey, 58 — Tıbbiyeden Sakızlı İzzet Ahmet bey, 59 — Tıbbiyeden Samatyalı Hüsameddin Tevfik bey, 60 — Süvari mülazimisanisi Hasan Fehmi Bey (elyevm Miralay) 61 — Süvari mülazimisanisi Mehmet Bahaeddin bey, 62 — Bahriye mülazimlerinden Mehmet Behçet bey, 63 — Mektebi Harbiyeden Ali Kemal bey, 64 — Tıbbiyeden Selanikli Mehmet Aziz bey, (Şimdi İzmirde) 65 — Tıbbiyeden İzmirli İbrahim Ethem bey, 66 — Tıbbiyeden Sultan hamamlı Kâzım Hüseyin bey, 67 — Tıbbiyeden Galip Hasip bey, 68 — Tıbbiyeden Hırkaişerifli Nazmi Asaf bey, (elyevm Darülfünün müderrislerinden) 69 — Selimiye kışlasında bölük mülazimlerinden Ali Kemal bey, 70 — Mülazim Sadık Mehmet bey, 71 — Bahriye mülazimlerinden Trabzonlu Osman Hasan bey, 72 — Bâhriye yüzbaşılarından Dr. Hamit Hüsnü bey, 73 — Haydarpaşa hastahanesi doktorlarından Raşit bey, (esbak Ankara valisi, intihar etmiştir) 74 — Bahriye binbaşılarından Mehmet bey, 75 — Harbiye İdadisinden Hidayet bey, 76 — Bahriye mülazimlerinden Kıbrıslı Muhiddin bey 77 — Bu numaranın sahibiİstanbulda alakondu, 78 — Piyade dokuzuncu alayın birinci tabur kâtip muavini Ahmet Refik bey.

Fizan yolu. Kumlar, ateşler içinde susuz, vahşi bir çöl... Sıcaktan kuşlar bile pıtır pıtır düşüyor, dökülüyorlar. Ve bu böylece kırk beş günlük bir yol.. Bir buçuk ay, dayanılır mı buna. Padişahımız merhametlidir, affeder. Haydi yazınız bir istirhamname haydi yazınız şimdi telgrafla şifre veririm.

Bunu yalvararak söyliyen ve gözlerile, kaşlarile her haretile bizi ikna için mütemadiyen uğraşan, çalışan, muhafızımız miralay Mustafa beydi.

Bir kısmımız, izzeti nefsimize ağır geldiği için bu teklifi derhal reddediyor, bazılarımız da:

Adam sen de, ne olur sanki.. İstanbulda iken bile bir defi bela tedbiri olarak bazan Hamide caali, yalancı dualar etmezmiydik, işte o neviden yarım satırlık birşey yazarak.. diyordu.

Öteden bir isyan yükseliyordu:

— Hayır.. Asla.. Bu, bizi tahkir etmek için tertip edilmiş bir denaettir. Merdane metanet göstermeli, hiç bir şeye talip olmamalı, hiç bir şeye katiyen serfuru etmemeliyiz. İşte ellerinde esiriz, ne yaparlarsa yapsınlar.. Bizden ne feryat, ne şikâyet ne sevinç.. Zilleti rahattan, şanlı bir ölüm elbette daha âlâdır. Hem şimdiye kadar hangi istediğimizi yaptılar ki..

Paramız yok.

Bu birinci dert, fakat ikinci denemiyecek, gene ayni derecede bir derdimiz daha var: İstanbuldan haber alamıyoruz, ve ailelerimize yazamıyoruz. Müracaat ettik, nihayet bin müşkilatla izin verdiler Mektup yazacağız, fakat zarfları açık bırakacağız.

Biz de yazıyoruz: (Trablusgarptayız. Sıhhatimiz ve rahatımız pek iyi, bizi merak etmeyiniz.) İşte o kadar.

İşte o kadar amma, mektupları verdikten biraz sonra miralay geliyor ve şöyle diyor :

— Bu kadar mazhariyete nail olduktan sonra olsun, şu mektuplarda birde «Sayeişahanede» dememek insaniyetin şanına yakışır mı?

Hangi mazhariyet?

Fakat bunları kime söyliyebilir, kime anlatabilirdik?

Hamam ve berber istedik.

Bir asker berber gönderdiler, sıra ile tıraş ediyor, bu sayede karmakarışık yüzlerimiz biraz intizama giriyor.

Tahtelhıfız hamama gönderiyorlar. Biz çarşıdan geçerken gelen, geçen duruyor, ve tecessüs, merak ile bizi seyrediyor. Biz de onlara bakıyoruz ve içimizden

— Ah hürriyet!.. diyoruz.

Yemekler berbat, karavana ile gelen nohut ve fasulye haşlamaları bu sıcaklarda yenmiyor.

Müracaat ettik, bize tayinimizi çiy verin, kendimiz pişirelim, dedik; evvelâ kabul etmediler, nihayet razi oldular.

Şimdi bu, bize ayrıca bir eğlence vesilesi oldu.

Kitap istedik, ona da evvelâ aldırış etmediler, ve birkaç gün sonra kitaplar geldi: Mesnevi şerif, Tefsiri şerif, Hafız divanı...

— Buyurun bol bol, doya doya okuyun.

— Kitap istemediniz mi, işte kitap!

Vali Namık Paşa bir alay maiyeti ile gene geldi, gene na-

sihatler ve vaitler ve

— Beş vakit namaz kılınız ulülemre fartı sadakattan başka bir şey düşünmeyiniz sözleri.

Birgün biraz daha kitap getirdiler, bu sefer de şunlar: Gülistan, Kısasıenbiya, ilmühal..

İçimizden biri:

Fransızca kitap getirtemez miyiz? Diyecek oldu, ters ters bağırdılar:

Gâvurca kitap okumayınız, günahtır!

Üzüm bol. Bizde şıra eziyoruz. Bu da ayrıca eğlenceli bir meşgale.

Çiy verdikleri şeyleri pişirmek için teşkilat yaptık. Et ayırıcılar, sebze ayıklayıcılar, bulaşık yıkayıcılar, yemek pişiriciler, yamaklar.

Kuruşluk tütün içiyorduk, bütçeleri fazla sarstığı için yirmiliğe indik.

Şimdi biz yemek meselesile avunuyoruz, fakat rahat bırakmıyorlar ki, meselâ bir gün Miralaylar gene damladılar:

Onların bu günlerde en korktukları şey (firar) meselesidir.

— Meselâ, firar gibi bir fiilin vukubulmıyacağına bizi nasıl temin edersiniz? Dediler.

Arkadaşlardan biri köpürdü.

— Size teminat olarak verecek hiç bir şeyimiz yok. Neyimiz varsa hepsi elinizde. Yalnız vicdanımıza ve namusumuza sahibiz. Bizden bir firar fiili zuhur etmiyeceğini namusumuzla temin etmek istesek kabul eder misiniz? Bir parça makul düşünebilseniz, böyle korkularla uykusuz kalmazsınız. Hem nasıl kaçacağız, nereye kaçacağız?

Onlar bu sözden çok müteessir göründüler ve cali bir hareketle:

— Bu kadar genç adamlar namusları üzerine verdikleri sözü tutmazlarsa biz de feda olalım. dediler.

Bizde, ne olursa olsun, Sultan Hamit ölünceye kadar buradan kurtulmak imkânı olmadığı kanaatı kuvvetlendikçe kuvvetleniyor:

Günde altmışar para tahsisatımız var. Bunun her gün yirmi parası tütüne gidiyor, üst tarafı bol bol her işimizi görüyor!

Taksimi mesai denen şeyi mükemmelen tatbik ediyoruz. Bir taraftan elinden iş gelen bir arkadaşımız karyola imaline başladı, öyleyken, artık buraya yerleşiyoruz.

Doktorumuz kendimizden..

Güzel sesli arkadaşlarda var. Bazen fasıl da başlıyor.

Satranç oyunu akla geldi, işgüzar bir arkadaşımız derhal bir tahta yaptı, bir diğer; çizgilerini çizdi, bir başkası taşlarını yaptı ve oyun başladı. Derken birde gaz sandığı tahtalarından tavla yapıldı. Bezikte oynıyoruz. Fakat çok sürmedi, bu eğlencemize de el uzattılar, satranç ve tavlaları, iskambil kâğıtlarını aldılar götürdüler. Başka şeylerle vakit geçirmeli imişiz.

Abdestli apdestsiz cemaatle namaz kılacaksınız..

Bu namaz Allah için değil Padişah içindir! diyorlar, Bir başka gün gelip şöyle diyorlardı:

— Bu hükümeti müstebide (*) böyle istiyor. Herkesin selâmeti ve maarifin terakkisi için onun istediği yola gitmelidir. Hareketleriniz maarifi düşürdü, çürüttü, daha böyle giderse, bütün bütün maarif bitecek. Öyle ya, mekteplerde bu fenalıklar bu fesatlar devam ettikçe yarın padişahımız mektepleri toptan kapatıverir. Amma, haksız mı bakın. En gözbebeğimiz mektepler, Tıbbiye ve Harbiyei şahaneden, hele bakın neler yetiştiriyor, bu sizin ettikleriniz küfranı nimet değildir de nedir?

Kendinizi büyük bir vebaldan muhafaza ediniz, her yerde padişah padişahtır. O ne isterse o olur. Gözünüzü açın!»

Onlar bu yolda söyler, söyler, mütemadiyen söylerlerdi. Biz de naçar, fakat müstehzi dinler dururduk.

Bir mevlut okutmağa karar verdik.

Mahpesin bir köşesinde cami itihaz edilen mahalde bir kürsü hazırlandı. Bu kürsü gaz sandıklarından tertip edildi. Arkasına şilteleri koyduk. Arkadaşlardan Ethem Ruhi bey kürsüye çıktı, doktor Hamit, Bahaettin, Hüsamettin beyler de etrafına oturdular. Biz de karşılarına geçtik, hepsinin sesi güzel ve yanık idi.

O geceyi çok iyi geçirdiğimizi itiraf etmeliyiz.

Zindana iyice yerleşiyorduk, paramızla büyük hasırlar aldık, duvarlara gerdik, karyolalar, dolaplar, kerevetler. Hep gaz sandıklarından, arkadaşlardan Kâmil beyin himmetile yapılan eşya.. Sonra yavaş yavaş yola giren mutfak.. Yeni yaptırdıkları

(*) (Hükümeti mütebide) nin ne demek olduğunu bilmiyorlardı. Bizim ağzımızdan kaparak alıştıkları bu tabiri farkında olmıyarak kullanırlar ve bizi için için güldürürlerdi.

elbiseler. Herşey yolunda..

Yalnız (Hürriyet) işte ona hasrettik. Bir akşam bir miralay geldi:

Haydi sizi bir az gezdireyim dedi. Hemen hazırlandık, ve kalenin üstündeki meydanlığa çıktık. Buranın manzarası çok güzeldi; karşımızda deniz, tepemizde güneş.

Kale haricindeki kahvehanelerin önünde aşağı yukarı dolaşanları, piyasa eden hür insanları görüyoruz, ve içimiz sızlıyor, Biz biraz sonra tekrar dört divar arası mahpesimize dönecektik, onlar ise..

Kale üstünde dolaşırken, ortada birbirinden beş altı metre fasılalı ocak bacası olmaktan daha geniş murabba çıkıntı halinde bir kaç sütun nazarı dikkatimizi celbetti.

Muhafızlarımızdan sorduk

— Zindanın pencereleri, dediler.

Öyle ya Trablusgarpte yalnız biz mi varız. Burası Allaha şükür bucak bucak menfi dolu! Bu da başka bir (Darülazap) dı, demek!

Birkaç arkadaş merakla bu pencerelerden birinin üzerine sıçrayarak, içerisini görmek istedi. Bu pencereler, birbir ardısıra iki demir kafesle örtülmüştü ve aşağısı katiyyen görünmüyor, zifiri bir karanlık, başka hiç bir şey yok.

Bakdık, bakdık, hiç bir şey görmeğe imkan olmadığını anlayınca, artık uzaklaşacaktık, derin pek derin bir uğultu, kalın metin bir ses geldi:

— Burasını görüyormusunuz, diyordu:

Ve bu ses o kadar derinden, öyle bir uğultu halinde geliyordu ki bir an korktuk. Sonra bu yeraltı sakinlerine cevap verdik:

— Görmüyoruz! Yeriniz toprak mı?

— Toprakla beraber..

— Işığınız var mı, buradan alınan aydınlık oraya geliyormu?

— Ne gezer, mütemadi bir gece içindeyiz.

— Işıkta vermiyorlar mı?

— Bazen yağ lambası verirler.

— Kaç kişisiniz?

— Sekiz kişiyiz, birimiz Anadolulu, yedimiz Rumeliliyiz.

— İsimleriniz.. Kimlersiniz?

Daha bu suale cevap gelmeden muhafızlarımız bağırdılar:

— İnin oradan aşağı, yasak!

Ve böylece bu son sual cevapsız kaldı.

Bu mahkumların mahpesleri su sathından daha aşağıda idi.

Kimlerdi, orada ne kadar kalacaklardır, bu kadar ağır bii işkenceye maruz olmak için ne yapmışlardı, genç mi idiler ihtiyar mı?..

Ve bilhassa, daha böyle ne kadar mahpes ve zindan vardı, çürüyen Türk gençleri ne kadardı? Hiç, hiç bir şey bilmiyoruz.

MAHPESTE BİR İSYAN

Muhafızlarımız geceleri hiç semtimize uğramazlardı. Kapı larda süngülüler bekler, fakat biz koğuşumuzda kendi halimize kalırdık.

Bir gece ilk defa olarak muhafızımız miralay Mustafa beyin, Yüzbaşı Dişlek Hasanla beraber gelecekleri ve kitap evrak yoklaması yapacakları şayi oldu.

Yoklama, bu mühim bir şeydi. Ekserimizin gizli yazılmış defterlerimiz, bin müşkülatla getirtmekte olduğumuz Avrupa gazetelerimiz, Türkçeye tercüme edilmekte, onların lisanile mühim fesatâlut fransızca kitaplarımız vardı.

Ne yapacaktık?

Çok geçmeden bu şayia tahakkuk eder gibi oldu.

Tıbbiyeli bir arkadaşı zabitan odasına çağırdılar, dolabını karıştırdılar.

Biraz sonra Dişlek Hasan geldi, diğer bir arkadaşı götürdü, ve sonra bir başka arkadaş..

Bu üç darbe birer birer ve en sonuncusu en acı olarak aynı noktaya, aynı endişeye vurdu. Bizden ne istiyorlardı, işte ellerinde bir oyuncak gibi idik, İstanbuldan getirmişler, bu zindana tıkmışlardı. Mütevekkil, her ezayı kabul etmiştik. Buraya yerleşmiş oturuyorduk, yazdığımız notlar, okuduğumuz birkaç gazete ve kitaptan onlara ne? Ve nihayet bu bizim yegâne gıdamızdı, fakat bu sözleri kim dinlerdi?

Üçüncü kurban gittikten sonra artık tahammülümüz taşmağa başladı. Kurbanlar gidiyor ve gelmiyordu.

Ne oluyordu?

Kalabalığın ortasında bir ses yükseldi:

— Buna, daha tahammül edecekmiyiz?

Bütün kalpler helecanda idi, birkaç dakika hiç ses yok, herkes kendisini dinliyor, birkaç dakika sonra bir ses, cesur, kat'i cevap verdi

— Bir daha gelirse içeriye koymayalım!

Bütün arkadaşlar, hep birden bağırdık

Koymayalım!...

İhtilal başlamıştı.

Dişlek Hasan dördüncü kurbanı almağa geliyordu. Biz hepimiz kapının önüne birikmiştik, kimbilir ne halde idik, nasıl asabî ve pürheyecan idik.

O hali derhal farketti, ve üzerine saldırmak üzere idik. ki, korkarak, perişan kaçtı. İltica ettiği karşıki asker koğuşun dan askere bağırıyordu:

— Silâh başına !.. Kapıları kapayın, hiç binini sakın dışarı çıkarmayın, çıkanları vurun...

Zaten müteyakkız olan asker bir anda silâhlandı ve avluya doldu. Avlu askerle dolmuş taşmıştı. Süngüler parlıyordu.

Dişlek Hasan kimbilir ne tarafa kaçmış, kaybolmuştu.

Bize gelince, biz serapa ateş, serapa heyecan idik Titreyerek, yumruklarımızı sıkarak pürgaleyan feryat ediyorduk:

— Yaşasın hürriyet. Kahrolsun istibdat, kahrolsun alçaklar, yere geçin, geberin alçaklar. Arkadaşlarımızı isteriz!

Bağırıyor ve yürüyorduk, yirmi beş metre kadar yürüdük. Yüksek duvarın, bizim hudut duvarının kapısı önüne gelmiştik.

Muhafızımız Mustafa Paşa (Miralay Mustafa bey bir kaç gündür. Liva olmuştu) kapıya kollarını germiş ne söyliyeceğini şaşırmış beti benzi sapsarı birşeyler söyliyordu, bir arkadaş onun bastonunu kaptı ve parçaladı, şimdi o, yalvarıyordu:

— Evlâtlarım.. Etmeyiniz.. Ben sizi severim, ve daima seveceğim, sizin selâmetiniz için çok çalıştım, emeklerim boşuna yazık emeklerime. Etmeyiniz, içeri giriniz. Arkadaşları da alınız. İçeri giriniz.. Allah aşkına etmeyiniz, evlâtlarım!» Fakat biz dinlemiyorduk. Artık ok yaydan çıkmıştı. Şimdi böyle bağıra bağıra Trablusgarp sokaklarına çıkmak. dünyaya çıkmak istiyorduk.

Süngüler parlıyordu. Biz bağırıyorduk. Fakat birden istediğimiz arkadaşların sesleri duyuldu, ve serbest bırakılmış olan bu arkadaşlar aramıza koştular.

— Yaşasın hürriyet yaşasın vatan. Gebersin zalimler, kahrolsun istibdat! Biz artık galiptik, arkadaşlarımızı almıştık, ve onlar, zalimler bu mağlubiyeti hazmediyorlardı. Yalnız biri fena bir anda askere bağırdı:

— Vur!..

Bu kumanda bizi susturmamıştı, gayyur metin bir mülazim o askerin mülâzimi Ziya bey o anda nereden çıktı bilmiyoruz, telâş ve helecanla koşup yetişerek silâha davranmak üzere olan askerin önüne atıldı ve bağırdı:

— Dur.. Ne yapıyorsunuz?.. Deli mi oldunuz siz, ne yapıyorsunuz. onlar bize padişahın emanetleri. Sonra padişah hepimizi asar, hepimizi kurşuna dizer.

Bu bağırma askeri bir elektrik kuvvetile sarsarak hali tabiisine getirdiği vakit, mülazim bize döndü.

— Haydi kardeşlerim. Rica ederim, dedi.

Bu sesteki mana, bu sesteki titreyiş bütün mukavemetimizi biranda kırmıştı. Bir saatten fazla bağırmaktan kısılmış seslerimiz son takatini sarfediyordu:

— Gebersin alçaklar. Kahrolsun istibdat!.. Kırk bin sevgili askerimizi Tesalya meydanında kırdırdınız, milletin canı kanı bahasına alınan yerleri gene utanmadan geri verdiniz. Kahrolsun!»

Artık koğuşumuza girmiştik.

Ve Yorgun argın, yataklarımıza serilmiştik.

Bu, mahpesimizde ilk isyan, ilk ihtilâldi. Elbette sabahleyin bu hadisenin hesabını soracaklardı, bunu düşünerek sabah olunca karar verdik ve soruculara verilmek üzere bir kâğıt hazırladık,

Bunda, bu hadisenin mürettep olmadığını fakat şimdiye kadar her vesile ile hakkımızda reva görülen tahkiratın bir âksülâmeli olduğunu, hepimizin mektep görmüş terbiyeli insanlar olduğumuzu, bize her ne olursa olsun yapılacak muamelenin de terbiye ve nezaket dairesinde yapılması lâzım geldiğini bilmeleri icap ettiğini, «aksi takdirde kanımızın son damlası dökülünceye kadar çalışacağımıza ahtü peyman eylediğimizi» beyan ettik.

Kâğıda 9 Teşrinisani 1313 tarihini koyduk ve içimizden müşevvik aramasınlar diye imzalarımızı da bir daire şeklinde, fakat karma karışık attık.

Mahpesimizi bir tabur asker, yukardan, aşağıdan ve deniz tarafından abluka etmişti. Ayak yoluna çıkmağa bile katiyen müsaade etmiyorlardı. Sabah namazına abdest almak için kolları sığalı iki üç arkadaş kuyu başna gitmek üzere kapıdan attıkları ilk adım üzerine iki bölük asker birden:

— Davranma! diye bağırmıştı. Bu vaziyet karşısında biz de kapıları kapadık, oturuyoruz.

Biraz sonra kapı vuruldu ve bir asker avludaki kuyunun arkasına konmuş tayin ekmeği çuvallarını göstererek :

— Ekmeğiniz orada gidin alın, dedi.

Bu bir tuzak olabilirdi. Kapıdan burnumuzu göstermeğe bile müsaade etmedikleri halde, her sabah kapımıza kadar getirdikleri ekmeği bugün neden ta oraya bırakmışlardı. (Gidin alın!) diye haber getiren asker pek âlâ bu ekmeği getirebilirdi.

— Getirsinler, diye cevap verdik. Meğer mahpusların ekmek kabul etmemeleri burada isyan ettiklerine alâmet imiş. Ne bilelim biz, ezelden mahpes hayatı yaşamıyoruz ya!

Yarım saat sonra miralay bey, telâşla geldi:

— Ekmeği almıyormuşsunuz, niçin?

— Almıyor değiliz. Her gün buraya kadar getirirlerdi, bugün hem oraya bıraktılar, gelsinler alsınlar diyor, hem de hiç birimize kapının eşiğinden ayak attırmıyorlar.

Miralay — Ya, öyle mi, diyerek gitti ve biraz sonra ekmek koğuşa geldi.

Aynı zamanda posta muhafazasında birer birer dışarı çıkmamıza da müsaade verildi.

Öğleye doğru miralaylar ve Trablusgarp istinaf ceza reisi Raşit bey geldiler, arkadan Müşir Arif Paşada söküm etti. Müşirin kapımıza gelişi meselenin ehemmiyetini artırıyordu, bizim nazarımızda değil fakat asker nazarında..

İstedikleri şu idi

Bir maddenin tahkiki için içimizden istedikleri efendiye celbedecekler ve her birini istintakın nihayetine kadar ayrı ayrı yerlerde alakoyacaklar. Reddettik ve münakaşa başladı.

Müşirede yazdığımız ve imzaladığımız kâğıdı uzattık. Münakaşa alevlenmişti, müşir, zavallı matuh ve cahil saray müşiri ipsiz sapsız şeyler söylüyor, bağırıyor, hatta bir aralık bastonunu sallamağa başlıyor. Arkasındaki, ukalâlardan birinin askere gene (vur..) emrini vermek üzere olduğunu anlayınca müşir bu defa geri dönüyor ve yegâne silahı bastonunu o tarafa sallıyor.. Şimdi artık rast geldiğini bastonluya, bastonluya. uzaklaştı, defolup gitti.

Kalanlar şimdi yalvarıyorlar teminat veriyorlardı. İstintak edileceklerini hiçbir harekete maruz kalmayacaklarını istintak bitince gene yanımıza göndereceklerini namus, iman ve pek sevdikleri Padişah başı üzerine yemin ile temin ediyorlar.

Bir şart koyduk, arkadaşımızı istintak bitince, bütün istin-

takın sonunu beklemeden gene yanımıza gönderecekler.

Kabul ve itilâf..

İlk arkadaş gitti ve geri geldi. Fakat dönen arkadaştan bize herşey söyleyemiyeceğine dair namusu üzerine söz almışlar bizden de bu arkadaşa bu hususta birşey sormayacağımıza dair ayni suretle söz aldılar.

İstintak devam edip duruyordu.

Dördüncü gün istinaf reisi Raşit bey geldi, yanında miralaylar vardı:

— Hepiniz toplanınız, diye seslendi.

Hep meydana çıktık, karşısında dizildik.

— Kaç gündür devam eden harekâtımdan anlamışsınızdır ki, takip ettiğim yol daima hayır ve selâmetinizdir. Binaenaleyh tariki müttehazimi göz önünde tutarak, söyliyeceklerimi iyi dinleyiniz: Dünkü mevkiinizle bugünkü mevkiiniz büsbütün değişmiştir. Şimdi, hürriyet ile esareti kabulde muhtarsınız. Şu şartla ki, vicdanıma, namusuma itimat ederek dediğimi kabul edeceksiniz. O da şudur Vak'ayı takbih edeceksiniz!

Herkeste umumi bir tereddüt. O devam etti.

— Yahut tahsin edeceksiniz ki, ben bunu tavsiye etmem!

Burada bir arkadaş :

— Kakkımızda reva görülecek her nevi mugayiri hakku adil muameleât ve icraat karşı kanımızın son damlasını akıtmağa hazırız!

Umumi bir sükut.. Çünkü bu, istinaf reisinin beyanatı samimiyesine karşı fazla bir dürüştüyü haizdi. İstinaf reisi cevap verdi:

— Öyle ise sen yalnız öte tarafa ayrıl!.. Ben buraya elde bulunan bir fırsatı kaçırmıyarak sevki vicdan ile size iyilik etmeğe geldim, yoksa diğer suretle rütbeler, nişanlar kazanabilirdim!

Bu da fazla bir nutuk idi.

Yusuf Akçora, derhal sordu:

— O rütbelerle iftihar eder, o nişanları takar mıydınız?

İstinaf reisi — O ciheti tercih etmemiş olduğum ne yapacağımı ifham eder.. Yalnız mademki bu raddeye geldik şimdi gidiyorum, pek az vaktimiz var, hem çabuk, hem iyi düşününüz, ona göre iyi hareket ediniz!»

Gittiler. Yalnız kalınca etrafile düşündük, hareketi vakıayı ve esbabı zuhurunu takbih etmeğe karar verdik.

Birkaç gün sonra istinaf reisi Raşit bey bir akşam ezan

vakti tevkif edilmiş, evi aranmış. Mahpesimizi derin bir yas istilâ etti.

Bize elinden geldiği kadar iyilik etmek isteyen bu adam da nihayet yakalanmıştı.

Bize karşı âdil olan, hakşinas olan, nihayet zalim ve cebbar olmayanlara da nefes aldırmıyorlardı.

İhtilâl gecesinden beri istintak bahanesile gelenelerden başka kimse artık bizi arayıp sormıyordu, bir gün birden bire mahpusların ikiye bölüneceği haber verildi, arası da çok geçmeden bu haber tahakkuk etti. Şimdi aşağı mahpes, yukarı mahpes olmak üzere iki kısma ayrıldık. Bu hayli canımızı sıktı, seviştiğimiz, birer kardeş gibi birbirimize ısındığımız bu zamanda bu ayrılık çok elim oldu.

Ne yapalım, mahpeste de rahat yok.

Bizden korkuyorlar. Neden? diyeceksiniz, kimbilir?

Tevkif edilen istinaf reisi zavallı Raşit bey (Fizan)a nefyedilmiş. Trablustan kırk beş günlük bire çöl seyahati ile gidilebilen Fizan, Afrika çölünün en berbat bir noktasıdır.

Yavaş yavaş mahpesimizde gene hareket, hayat başladı. Son ihtilal vakasındanberi biraz durgunlaşan arkadaşlar gene canlndılar. Bir gece bir keten helvası âlemi yaptık..

Cimnastik güllelerimiz, halkalarımız da var. Bir de yeni oyun çıktı.

Hele ceviz oyunu. Herkes telâş ve ter içinde. Bir faaliyettir gidiyor, kazanan kucağını cevizle doldurarak atıyor kahkahayı.. Kaybedeninde suratından düşen bin parça..

Bir taraftan da avluda (Mam) oynıyanlar var. Koşan bağıran, gülen, kaçan. Nihayet döne dolaşa çocukluğa avdet etmiştik:.

Hocai azizimiz (Kâmil hoca, bu arkadaşımız İstanbulda mektebi idadii harbi makine müsellesat muallim muavini idi. Elinden her iş gelirdi. Ona hocai azizimiz derdik.) Bir de top yaptı. Haydi şimdi bir top oyunudur gidiyor.

Ramazan gelince içimize bir hüzün çöktü, İstanbul evlerimiz, ailelerimiz, dostlarımız, bütün sevdiğimiz yerler ve insanlar hatırımıza geldi, ne olursa olsun bu mübarek ayın başka bir hususiyeti var.

Fakat artık hüzün çok sürmüyor.

Bir arkadaş bilmem nereden bir gaz tenekesi, bir de süpürge

sapı bulmuş, bu hiç görülmemiş, Nevicat ramazan davuluyla gürlemeğe ve bir iki arkadaş ta davulun fasılalarında ramazan beytleri söylemiye başladılar.

Öyle hükmedilebilir ki, şu mübarek Ramazan hiç bir yerde, hiç bu kadar sürür ve neşe ile karşılanmamıştır.

Ramazan bizde bir de yeni ümit doğurdu. Bu ayın on beşinde Yıldızdan Topkapı sarayına (Teşrifi şahane) vuku bulduğu için köprüde, denizde, karada bir suikast ihtimali..

Bu ihtimal kafalarımızı işgal etmekten bir an hâli kalmadı.

Ramazan münasebetile muhafızlarımıza ayrı ayrı (İhsanışahane)ler gelmiş, bizim ise yevmiyelerimiz asılıyor, takılıyor.. Çünkü Trablısgarp vilayeti sandığı tamtakır. İstanbuldan ihsanışahane geliyor amma, vilâyet sandığına birşey yok..

Nihayet bin müşkülatla kitap getirtmek müsaadesini aldık. Arkadaşlar, para topladık, istenen kitapların da bir listesini yaptık, topu topu 22 kitap. Sipariş mektubumuzu yazdık, muhafızımıza gönderdik.

Biraz sonra miralay geldi:

— O kadar kitap çok değil mi?

— Bu kadar insana 22 kitap çokmu, o kadarcık kitap bir kişiye bile yetmez..

— Öyle amma bu kitapları toptan bir kitapçıya ısmarlamak?

— Ne olur efendim, daha ucuz gelir.

— O da doğru, amma, bu kitaplar kitapçıda bir paket olacak, sonra benim vasıtamla gelecek. Halbuki İstanbulda bu işleri gözetliyen sürü ile insan var. Bu koca paketi gördüler mi, al sana bir jurnal. Sonra çık bakalım işin içinden...

— Kitapçılar her posta günü, böyle büyük büyük paketler hazırlar, her tarafa yollarlar. O arada bizim paket de gider, ve nazarı dikkati celbetmez, emin olunuz.

— (Başını sallayarak) Eder, eder, en iyisi bu siparişi parçalamalı..

Naçar, (peki) dedik.

.— Bu hafta bir kısmını, gelecek hafta üst tarafını getirelim. öyleyse..

Fakat artesi hafta listenin üst tarafını ısmarlağama kalktığımız zaman gene itiraz başladı:

— Yahu bu kadar kitabı ne edeceksiniz. İstanbul kütüphane-

lerini boşaltıyorsunuz.

— Efendim topu topu 2 kitap! Ve biz yetmiş küsür kişiyiz. İstibdadın aklı kitaba ermiyor vesselâm.

— Bari evinizden getirtseniz.

— Evlerimizde kitap filan bıraktınız mı, hangimizin evi yağmaya uğramadı.

Bu cevap üzerine sesizce yanımızdan uzaklaşıp gidiyorlar.

İstanbuldan yeni bir kafile menfi gelmis. Tarablusgarp artık tamamile bir (menfiler şehri) oldu.

İstanbuldan aldığımız haberler iyi. Oradaki teşkilât yorulmak bilmez bir gayretle, her tehlikeye rağmen, her müşküle göğüs gererek çalışıyor.

Avrupadakiler ise, onlar zaten serapa faaliyet ve gayrette.. Biz de onlardan gelen bu ümitbahş, cesaretbahş haberler üzerine yerimizde duramaz olduk, bir şeyler yapmak istiyoruz.

— Ah diyoruz, bir müstensih becerebilsek te burada bir gazete çıkarsak..

Bu arzumuz da bir gün yerine geldi. Dışardan parça parça, azar azar tutkal aldırmağa başladık. Onları topladık, diğer lâzım olan şeyleri de böylece tedarik ettikten sonra işe başladık.

Böylece hazırladığımız müstensihte aşağı mahpeste (Hatıra) gazetesi basılıyor. Yukarıda da el yazması (Merhale) gazetesi... Fakat bu elle yazıldığı için ancak iki nüsha.. Onada razıyız o da hırsımızı, iştihamızı şimdilik teskine kâfi.. her kalp böylece yeni bir hayat yeni bir kuvvet buluyor.

(Hatıra) nın serlâvhası altında

Dönmez evlâdı vatan azmü civanmardaneden
Nef ile, tağrip ile tazimi günagün ile

beyti var.

(Merhale) ise bambaşka bir meşrepte. Onda da, şu yazı görülür

Hali âlem böyledir şah üzre gör kim meyvenin
Hamı âlâda kemale ermiş esfeldedir.

Müstensihin hıfzedildiği köşe (Hatıra)nın matbaasıdır. Onunla iştigal eden arkadaş ta matbaa müdürüdür. Ve bu müdür (Mavi ve Siyah) tan imrenerek ismini Ahmet Şevki ile tebdil

etmiştir. Bu, Bâbıali caddesinden köprü başına kadar tanınmış, öyle meşhur bir şemsiyeye malikiyette ve ihtiyaçtan maada, Bütün evsafile tam bir (Ahmet Şevki) efendidir. Ve bu isimle çağırıldığı zaman iftiharından göbeği hareket, karnı daha inbisat ederek başına mağrur bir hindi vaziyeti gelir.

(Hatıra) matbaası yakında bir de kütüphanei neşriyat tesis edecek, orada fransızcadan tercüme edilmiş eserler hazırlanacak. «

Ahmet Şevki efendi arkadaşlara şöyle diyor:

— İşiniz düşerse efendim, asker hapishanesi, zemin kat No. 3 dür. Mümkün olan tashilat diriğ edilmez.

Mahpeste bu da bir meşgale oldu. Oyalanıyoruz.

İstanbula ısmarladığımız kitaplar gecikiyor, bir türlü gelmiyor ve biz her posta sabırsızlıkta bekliyoruz. Bu arada mecmualar da getirtiyoruz. Hele Servetifünün, (Edebiyatı cedide)nin o en hararetli devrinde, bizim en kıymetli bir dostumuzdu.

Cenap Şahabeddin'in (Elhanı şita) sı geldiği gün, adeta bir bayram yapmıştık.

Bütün koğuş günlerle :

«Eşini kaybeyliyen bir kuş gibi kar» diye çınlıyor, çınlıyor...

Daha öteden bir başka gurup

Karlar

Ki hamuşane dembedem ağlar..»

Bazıları, şiirden hoşlanmıyanlar da alay ederlerdi. Münakaşalar olur, bazan saatlerle hep ve yalnız (Edebiyat) konuşulurdu.

Şiirde kadından, aşktan, bahardan ziyade (Vatan) istiyenler köpürürler, kızar ve bağırırlardı. O vakit, biri Hasanın gazasını tutturur, ve bir an olurdu ki sesler birbirine karışır gürültü çoğalır, koskoca mahpes bir edebiyat pazarı halini alırdı.

Bu gürültü patırdı arasında bir kenara çekilmiş, kör bir gaz ışığı altında derse çalışan, fransızca veya ingilizce bir lugat karıştıran, yahut evine, dalgın dalgın mektup yazanlar da vardı.

Bir tiryaki ta uzaktaki bir loş köşede köpüklü kahvesini hazırlar, kimisi de herşeye lâkayt, kendini unutturduğundan memnun uyku çekerdi.

Hastahane hiç sevilir ve özlenir mi?

Biz sever ve özlerdik.

Çünkü ancak o vesile ile mahpesten birkaç gün için kurtulabilir, biraz bahçe, yeşillik, çiçek, akar su görebilirdik.

İçimizden ilk olarak zannederim. Hamit bey (Doktor Hamit bey, elyevm İstanbulda. Erenköyündedir.) Hastahaneye gitti. Öğleden sonra hem bize birçok taze havadisler, haberler getirdi, hem de şehir ve hastahane iştiyakı.

Mahpeste rahatsız olan arkadaşları muayene eden bir belediye doktoru vardı ki, zavallı, doktordan başka herşeydi. Halbuki bizim içimizde iyi okunmuş, iyi yetişmiş genç doktorlar vardı.

Bu zavallı belediye tabibi onların karşısında aczini anlardı. Fakat muhafızlarımız, bizi yalnız belediye doktoruna muaye ne ettirirler, aramızdaki doktor arkadaşlara emniyet ve itimat etmezlerdi. Fakat bu doktor insaflı, pişkin bir adamcağızdı, hasta arkadaşları kotuşta , evvelâ bizim doktorlara muayene ettirir. kendisi şöyle bir bakar, ve:

— Yazınız lutfen reçetesini, derdi.

Bizim taraftan yazılan reçeteyi hatta okumadan imzalar, uzatır, sessizce çıkar giderdi.

Bu doktora, böylece her isteditimizi yaptırıyorduk. Hastahane meselesi de böylece zorluktan kurtulmuş oluyordu.

Birgün

— Ekzamam var doktor arkadaşlar her gün banyo tavsiye ediyorlar, burada nasıl yapayım, hastahane..

Dedim:

— Peki, mademki arkadaşlar muvafık bulmuşlar, sizi göndereyim dedi.

Ve bir saat sonra hastahaneye gitmek üzere yola revan olduk.

Yanımdaki muhafız zabite rağmen arabının içinde kendimi hür ve serazat zannettim.

Kale kapısından çıkınca; İnsan araba, merkep, deve çoluk çocuk kalabalığının ortasında sanki hiç bilmediğimiz hiç görüp yaşamadığımız yepyeni bir hayat kaynıyordu.

Hayran ve memnun, bu gülüşen, bağırışan, gelen giden, koşan insanlar ortasına karıştık, hastahane kaleye bir saat kadar uzak, araba içinde mes'ut Bahtiyar bir saat!

Ve içimde rabadan atlayıp şu kalabalığa karışmak onlarla koşup bağırıp gidip gelmek arzusu yanıyor.

Bir evin önünde elinde çıkınları, bir ihtiyar kapıyı çalıyor, çoluk çocuğuna o günün nafakasını getirmiş.

Bu manzara her şeyi unutturuyor, bu ihtiyar, bu kapı, bu

ev.. İstanbulu, İstanbulun mütevazi bir köşesindeki mes'ut ve bahtiyar, şen beni, o aralık maziye karışmış insanı hatırlatıyor.

Şimdi o kapı açılacak, çocuklar babacığım diye bu ihtiyarı kucaklıyacaklar, müşfik bir çift el onun elindeki çıkınlardan kurtaracak, ve bütün bu seven güler yüzler ortasında ihtiyar, köşesine çekilecek, yorgunluk, kahvesi içecek. Sonra onlar ona, o onlara günün hikâyelerini anlatacaklar, gülüşecekler, sevişecekler.

Ve ben kimsesiz, yapyalnız, boyunu bükük biraz nefes, bir parça hürriyet için hastahaneye koşuyorum.

Hastahane kapısından girince bir asitfinik kokusu ile sarıldık.

Beni zabitan odasına çıkardılar, Orada benden evvel gelmiş başka bir koğuştan bir arkadaşa rasgeldim. Zavalli çocuk yalnızlıktan sıkılmış, beni görünce sevindi, sarılıştık, öpüştük.

Beraber götürdüğüm şilte, yastık, yorganı karyolaya yerleştirdikten sonra her iş tamam oldu.

Hastahanenin avlusunda büyük bir havuz var. Bir kenarda bostan kuyularını andıran bir kuyu, gözleri bağlı bir çift deve, bilâfasıla dönerek bu kuyudan su çekiyorlar. Ve ortadaki güzel bahçeyi suluyorlar. Bahçe çiçek, yeşillik, güzel koku. Ooh çoktandır hasretini çektiğimiz, unuttuğumuz, artık hiç -daha hiç göremiyeceğimizi zannettiğimiz bu tabiat güzellikleri insana başka bir ruh başka bir hayat veriyor.

Fakat ertesi gün hastahanenin bana dar geldiğini anlıyorum.

Bu yeni hayat, bu nisbeten daha rahat ve hür muhit beni sıkıyor, mahpesi arıyorum, oradaki arkadaşlar, o muhit meğer ne güzelmiş, oradaki sıcaklık aile yuvasının aynı idi. Şimdi onsuzluk bir daussıla gibi ciğerlerimi yakmağa başladı. Bir öksüz gibi içimi çekiyorum. Vaktile Karamanlı Yusuf Paşanın sarayı iken hastahanenin bahçesinde, bu havuzların kenarında genç ve güzel kızlar dolaşırmış. Şimdi yalınayak hasta askerler uyukluyorlar. Bu hasta askerler tedavi için getirdikleri bu hastahanede devrin bütün azabını çekiyorlardı. Topraklar üstünde yalınayak dolaşan bir askere sordum

— Oğlum senin terliğin yokmu?

— Yok efendim.

Neden?

— Vermiyorlar, yokmuş,

Sonra boynunu bükerek:

— Yalnız terlik mi efendim:

Diyerek uzaklaştı.

Bugünün çocukları, bugünün insanları bunu anlıyamazlar. Hastahanede hasta askerini yalınayak, taşlar ve topraklar üstünde dolaştıran bir devir!.

Hastahanede bu sabah haber aldım ki, ne zamandır İstanbuldan yola çıktığını duyduğumuz (Kayseri) vapuru gelmiş. İçinde yirmi, yirmi beş sürgün varmış. Onlarda bizim gibi bir örnek elbiseli imişler, içlerinde on, on beş yaşında çocuklar, elli elli beş yaşlarında ihtiyarlar varmış.

(Af) ümitleri, kendi hesabıma artık suya düşmüştü.

Fakat daha tafsilat alabilmek, birşeyler öğrenmek istiyordum. Yerimde duramaz oldum. Bugün bahçeye çıkmağı da yasak ettiler:

— Ne yapalım, Müşir paşa yasak etti dediler. Ertesi gün yeni haberler geldi.

Vapurda sürgünlerle beraber birde teftiş heyeti varmış. Bahriye, berriye, müddetlerini ikmal eden zabitlerin yerlerine de yeni zabitler gelmiş.

Miş, mişler arka arkaya kulağıma yetişiyor ve hepsi az geliyor.

Bahçeye de çıkamıyoruz, binaenaleyh hastahaneden çıkmak artık farz oldu.

Sabahleyin doktor geldiği vakit ben çıkmağa hazırlanmıştım:

— Bana müsaade ediniz doktor bey, burada o kadar sıkıldım ki, mahpesin gözümde tütüyor. Böyle giderse, ekzemadan başka rahatsızlığım yokken, hasta olacağım dedim, kabul etti.

Bugün avdet edeceğimi kimse bilmiyordu, mahpesimizin avlusuna girince etrafımı aldılar, şurada burada, üçer beşer oturan, konuşan ve okuyanlar bu üserayi hürriyet ailesinin efradı perişanı, sanki uzak bir gurbetteki babalarının mülakat aynası karşısmda, mes'ut bir beht ile şaşırmışlardı. Duyan koşuyor, boynuma sarılıyordu. Sarılışıyor, öpüşüyorduk.

Sanki hastahanede yıllarla kalmış, bu hasretle hayli yanmıştım. Şimdi yukarı mahpeste mizah ve musavver bir de (Decal) çıkıyordu.

İstanbuldan, evlerimizden gelen mektupları açıp okuyorlar ve onlara

Niçin ne hakla okuyorsunuz, diyemiyoruz. Çünkü pek bedihi ve pek tabii bir hak! Kuvvetin, istibdadın hakkı! Ve benim bu haftaki mektubum, şimdiye kadarki mektupların en müessiri en ruh aşubu idi: Onun ilk satırının ve ilk kelimesinin fevkine aşiyanı ailede bıraktığım, ve bugün iki yaşındaki oğlumun, altın kadar parlak ve nazar nüvaz ipek kadar yumuşak ve tatlı saçından bir küçük tutam, kimbilir nasıl itinalarla rapt edilmiş.

Bu mektubun verdiği saadet ve sevinci, hâlâ şu satırları defterimden okuyarak nakletmekte iken bile his etmekteyim. Ogün çıldırmadığımdan anladım ki epiyce kuvvetliyim.

Oh.. O evlat saçları ne idi? O işte iki senelik hayatı zaif ve nerminini babasız ana göz yaşlarile yaşamış evladın, o tatlı ipek ve rayihadar saçlarından aldığım saadeti sinei hasretimde saklıyamadan Onu öptüm, kokladım, kokladım.. ve bütün arkadaşlarıma göstererek, onların da bu saadetime iştiraklerini görmekten büyük bir hazzı can, büyük bir hissi şükran duydum. ne kadar yorulmuştum ve artık gözlerim nemli idi, ne kadar metubu saadet idim.

Bugün Trablus limanına İdarei mahsusasının şimdiki Seyrisefain- Taif vapuru geldi. İşte yedi aydır Tarablustayız, bizim Şeref vapurundan sonra -ki o, bizden başka hiç bir matai hâmil değildi,- geçende Kayseri vapurunu gördük; şimdide Taif vapurunu görüyoruz. Ve buna bedel İtalyan ve Fransız postaları muntazaman her hafta geliyorlar. Memleketin ticareti bahriyesi hemen hemen munhasıran ve müstekilen ecnebilerin elinde olursa: bu memleket bizimdir; bunda hakkı hükümranimiz var!.. demeğe biraz utanmak iktiza etmezmi?

19 Nisan 1314-Kurban Bayramı!..

Mahpeste geçirilen kurban bayramlarının bu, kaçıncısı olduğunu hatırlıyamıyorum.. Yalnız bilmiyorum ki: Tarablusgarp Berberiye kalesi zindanında, bu, ilk kurban bayramı,, ve artık mahpes bayramlarının hüzün ve teessürüne hayli alıştık. Onun için bu, kendisinden evvelkiler kadar tesir ve tahrip etmedi.

Çoktandır avrupadakilerin dirliksizlerine, bizlere kadar vasıl olan dedikodularına, birbirlerile uğraşmalarına canımız sıkılıyordu. Bugüne haber aldıkki, Cenevredekilerle Paristekiler barışmışlar; tevhidi cihat etmişler onlar (Meşveret)e ötekilerde Osmanlıya yazmağa başlamışlar ve bundan, bütün bir vatan evlâdının fesat ve nifakı ile temini zevk ve istibdat eden yıldız ifriti,

şiddetle ürkerek, zannınca müessir tedbirlerden saydığı şeylere teşebbüs etmiş.

Bu haftaki İstanbul gazeteleri, Amerika İspanya muharebesinin başladığını haber veriyordu.

Zindanda arkadaşların çcğu hafif enflüenzadan muztarip.. Zindan âdeta hastahaneye döndü: Biderman yatanlar, vakit vakit inleyenler, aksıranlar, tıksıranlar var.

Bu sabah pek erken, miralay hükümet konağına geçti. Aşağıki zabitlere bazı emirler verdi. Ve bizim muhafazamıza memur yüzbaşı -yine hilafı mutat- erken koğuşumuza geldi, dolaştı, bazı arkadaşlarla, şüpheler hasıl edecek müphem kelimeler taati etti. Bütün bunlardan fena, meş'um akibetler tasavvur ederek hayatta ziyama asla razı olamıyacağımız kıymetli şeylerimizi, kitaplarımızı, hassatan el yazısı defterlerimizi sakladık. Bunların mahfuziyetine emin olduktan sonra, artık zuhur edeceğe intizar ettik.

Gecenin beş buçuk, altısına kadar bütün arkadaşlarda gizli bir heyecan vardı.

Gece bir rivayet dolaşmağa başladı. İstanbuldan Mustafa beye bir telgraf gelmiş İslâhı hâl ve ahlâk edenleri bildiriniz, diye.

Böyle bir telgraf, vakayı müteakip da gelmişti; mabadi çıkmadı.

Bu da öyle; bir (Yıldız entrikası!..) olacak. Artık biz, bu eğlencelere öyle doyduk ki, bıktık bile. Fakat içimizde tahakkuk etmiyen bu rivayete inanan ve sevinenler var. Ne ise elbette görürüz.

Yeni yeni haberler alıyoruz: Telgraf gelince vali paşa ve Mustafa bey, müdürü ankebut yüzbaşıyı mülâzim Ziyayı tahlif etmiş, hakkımızda şahadetlerini istemişler. Onlar da lehimizde tamamen islahı hal kesbetmiş olduğumuz hakkında beyanatta bulunmuşlar ve bu suretle itminan hasıl ederek kendileri de mabeyne Kesbi selâh etmiş olduğumuza ve müstahakkı eltafı seniye bulunduğumuza dair telgraf çekmişler. Şimdi, bir iki güne kadar cevap bekliyorlarmış..

Mustafa bey gelince, bir münasebet düşürerek (Af) rivayetini sordum. Aldığı ihsanların verdiği metanetle; o kadar salık ve mutmein idarei lisan ki:

— Evveldenberi size söyliyorum, anlatamıyorum. İslahı nefs ediniz, hemen mazharı af olacaksınız!..

— Ne yaptık ki islahı nefsetmediğimizi zannediyorsunuz? dedim.

O, beni dinlemiyormuş gibi, sualimin cevabını; ortaya hitap etti:

— Şimde ben nasıl tastik edebilirim; meselâ. Fahri efendinin başını secdeye koyduğunu görmedim.

Ben de; artık bir taannüt noktasına gelindiği için; ona sordum:

— İslâhı nefsettiğimiz, başımızı secdeye koymaklamı bilinecek?

— Öyle ya, başka nasıl anlaşılır?

— Ben size yüzlerce adam göstereyim ki; başları secdeden kalkmaz; yaptıkları mel'anetin haddi ve payanı yoktur!

— Onlar hakikatte secde etmiyorlar demektir; onlar münafıktır!..

— Peki... O halde, ben de size kendimi, daima başım secdede gösterip de fasik, münafık olursam?..

Şimdi şaşaladı; bir cevap bulamadı ve bir cevap bulamamanın verdiği infial ile:

— Sizin için islâhı hâl nasıldır? Nasıl olur? söyleyiniz bakalım, dedi.

Cevap verdim:

— Benim bildiğim islâhı nefis etmiş olmak, kesbi salâh etmiş olmaktır. Bu da kimsenin ırzına, namusuna tecavüz etmemek, kimseye zarar vermemek, yalan söylememek, kendi nefsine olduğu gibi gayrin de hayırına hizmet etmek, muhtaca muavenet etmek.. daha bunun gibi birtakım iyi halleri olan bir adam; salih bir insandır.

— Bu gâvurcası.. Bunun müslümancası yok mu, sen burada herkesin akıl hocası; hep böyle dersler veriyorsun galiba?

— Faziletin, salihiyetin gavurcası, müslümancası olmaz, hem bu bahsi epice uzattınız, bu kadar kâfi, emin olunuz ki burada benden akıl dersi alacak kadar cahil hiç kimse yoktur. Hepsinin hülasası olarak anlaşılıyorki bizden namazdan başka bir şey istemiyorsunuz, peki onu da yaparız fakat bizim inandığımız birşey var: (Onlar) sizi de aldatıyorlar, bizi de!

Bütün imanı kalbile hemen cevap verdi:

— Haşa!.. aldatmıyorlar!.. aldatmazlar..

— Aldatıyorlar, aldatıyorlar, ona sizde inanır gibi oldunuzdu ama, bilinemez nasıl bir tılsımla inanmanızdan rücu ettiniz: hem bakınız, benden namazı, ibadeti yalnız Cenabıhak sorar, bundan dolayı huzuru kibriyada mes'ulüm. Fakat mademki: bunu benden bir insan da soruyor ve mukabilinde bir de mükafat vadediyor. Bu halde şurada arkadaşlarımızın içinde başı secdeden kalkmayanlar da var; Vadolunan mükafat evvela onlara yapılsın hiç olmazsa onlardan iki kişi mazharı mükafat olsun ki; bizi ve sizi aldatmadıklarını anlayalım;

— Hayır, hayır hiç bir zaman aldatmazlar. İşte bu sefer güvendiklerimizi yazdık, bekliyoruz.

Gülerek cevap verdim:

— Pek âlâ efendim, inşallah umduğunuz gibi çıkar.

Saat dört vardı, muhafızımız Mustafa beyle Bahri bey geliyor dediler. Bahri bey son zamanlarda yanımıza pek seyrek ve fevkalâde ahvalde uğradığı için bu, defa dahi öyle bir hal karşısında kalacağımızı hissettik. Hissimizde aldanmamışız, içeri girer girmez Mustafa bey bana teveccüh eti:

— Haydi Fahri efendi, kayın biraderlerini yukarı çıkardık, sen de oraya gideceksin, eşyanı topla.

Aynı emir diğer üç arkadaşa daha verilmişti. Hamdi, Neşet, Behçet...

Biz dört arkadaş, koğuşu terketmek üzere iken bir hareket oldu. Hazin ve sakit bir hareket: Bir dakika sonra belki müebbedden ayrılmış olacağımız bu koğuşta kalan tekmil arkadaşlar bir revanı samimi ile etrafımızı aldılar. Hiç bir kelime teati etmeden bir sükûneti mühibe içinde sarılıştık, öpüştük, veda ettik..

Böyle bir veda anında, metaneti muhafaza etmek, ne kadar güç oluyor.

Aşağıdaki hapishaneye geldik. Filhakika yirmi dörtlerden onunu mahpesin yukarı katına çıkarmışlardı; kaimbiraderim Ali Saffet, Haydar, Yusuf Akçora, Ahmet Ferit, Tıbbiyeli Tahsin, Harbiyeli Ziya, İsmail, yine Tıbbiyeli Salih, benim minimini kuzucuğum küçük Hasan.

İçeri girdiğim zaman bütün bu sevgili çocukların tezahüratlerile, muhabbet ve hasretile karşılandım. hepsile ayrı ayrı sarılıştım, seviştim ve aşağıdan bağırıyorlardı:

— Ağababa.. ağababa.. hoş geldin, hoş geldin..

Hemen avluya bakan parmaklığın önüne koştum o azizlerle-de bir hayli konuştum. « «

Gece saat ikide çektiğimiz piyanko ile bugün mutfak nöbetçisi idim, ve nöbet arkadaşım benim minimini Hasancığım idi. (1).

Nöbetçilik tahakkuk ettikten sonra sabahleyin erkenden mut fağa gittim. Nöbet arkadaşım. Hasancık orada ve meşgul bütün faaliyete rağmen akşam üzeri birşey oldu. Çabuk pişer diye çorba için acele etmedik, çorbayı ateşten indirdiğimiz vakit; yemek zamanı biraz geçiyordu ve dişarda arkadaşlar:

— Ağa baba, karnımız aç.. Yemek, yemek!. diye telâşa, isyana başladılar.

Henüz ateşten inmiş gibi ağıza alınmaz bir çorbayı sofraya götürmek ağızlarla beraber isyanı da alevliyeceğine şüphe yoktu.

Bu noktada benim merharetim göründü — Hasancığım, bir maşrapa su getir. dedim, ve koca bir maşrapa suyu çorbanın içine boşalttık. tattan olan ziyanı da bir tutam tuz ile ödedik, şimdi mutfakta biz ikimiz bağırıyorduk:

— Vay gidi vay. İşte çorbayı böyle soğuturlar..

Ve hünerimizi ancak yemekten sonra ifşa edebilirdik, ve öyle yaptık, bu da daima yeni bir alaya zemin oldu.

Aşağıda Hatıra matbaasında (Fransa inkilabı kebir tarihi), (Tedmür harabeleri), (Af ile mahkum) (1) nam eserler bir taraftan basılmakta bir taraftan da yenileri yetiştirilmeğe devam ediyor.

Fakat, artık yavaş, bu yavaş, meşgalelere bütün avunma gayretlerine rağmen herkeste bir asabiyeti mufrita, bir zıcereti muzlime vardı. Artık bu, imtidat edip giden mahpusiyet günlerinin, esaret ve sefalet günlerinin verdiği yeisten doğan bir hastalık idi ki: vakit vakit hastasını haşin, şefkatsiz. hodbin yapıyor. Bu müellim hâleti ruhiye az çok hepimizi malûl etmiş, aşağıda yukarıda esaslı bir geçimsizliğe vücut vermişti.

Bir aralık bunu düşündüm. bu iyi gençlerin bu hırçın halleri ifratı yeisten mütevellit bir maraz olduğunu tahmin ettim. esasen kendim bu illetl e malûl olduğum için bu hâleti umumiye-

---

(1) Yahut «Şeref kurbanları.,»,

yi kendimde istidlâl tarikile keşfedebildim.

Avrupa'daki mücahitlerimizden Tarablusgarp şubesine gelen bir haber, mahpesimize vasıl oldu: — Af için teşebbüsat var; vukuunda telgrafla bildiriniz.

Buna dahi, Taşkışladakinin bir naziri olmaktan başka bir mânâ verememeğe kadar ileri giden bir bedbinliğin icbarile hayli acı tebessümler israf ettik.

***

İki gün sonra; saat dokuzda Mustafa bey, bize yevmiye getirmişti, bizden çıkınca yukarı mahpese gitmiş:

— Haydi hazırlanın, sizi valiye götüreceğim.. demiş valiye gidilmiş; vali affolunduklarını, rütbe ve mevkilerinin iade edildiğini tebliğ etmiş ve vuku bulan davet üzerine üç defa (.. çok yaşa) bağırmışlar..

Her halde oradaki arkadaşların olsun kurtulmalarına yeni bir bahtiyarane hadiseye müteveccih kalmışlara mahsus bir meserretle sevindik ve hepimizde yeni yeni ümitler belirmeğe başladı.

Ve dışarıda serbest bulunan arkadaşlar da tamamen affedilmişler, onları İstanbula götürmek için Hasan paşa vapurunun yola çıktığı da rivayet ediliyor.

Biz de Mustafa beye bir kâğıt yazdık.

Saat dokuzda Mustafa bey geldi, evvelâ bana hitap ederek:

— Bir kâğıt yollamışsın, anlıyamadım, dedi.

İzah ettim.

O da artık açıldı:

— Bu, böyle olmıyacaktı.. Ben isterdim ki hepiniz birden halâs olasınız. Yine kusur bende oldu. Sizi, öyle bir vakanın hudusuna sevk edebilecek her türlü hareketten içtinap etmeli, halinize, tabiatinize göre hakimane idare edebilmeli idim, öyleya, cahil bir adam sizleri sizin gibi okumuş, tahsil etmiş -burada isthzal br hareket gösterdi, efendileri idare edemedi.

Bizde bir eseri infial görmüş olmalı ki tavrı müstehziyaneyi hemen tebdil ederek :

— Evet itiraf ederim, cahilim bir cahil ne kadar tecrübekâr olsa yine tam bir adam olamıyor, bunu öğrendim, Ah, sizin yolunuz da bir çıkmaz yoldur. İstimdadı -bu, istibdat olacak- kırmağa kuvvetiniz yok; yapacağız.. edeceğiz!.. diye kendimizi helâk ediyorsunuz. Bu bizde olmaz.. Evet, ben de tasdik ederim.. Fransızlar ve sair milletler yapmışlar, fakat, onlar yüzde

doksan beş malumatlı, vakıf adamlar imişler. Sizde ise yüzde beş bu beş ile, doksan beşe nasıl galebe edebilirsiniz. Evet hükümetin yolu eğridir. Ne yapalım ki düzeltmeğe kadir değiliz. Böyle gidecek. Kuvvetiniz olursa, o vakit ben de sizinle beraberim.

Böylece bir hayli söyledi, nihayet sözünü şöyle bitirdi

— Padişahın maksadı sizi mahvetmek, yoketmek değildir. Eğer öyle olsaydı, sizin üzerinize sizi her halde sokmağa müstait birini tayin ederdi. Hatta vapura bindiğiniz zaman hepinizi birer birer Marmaraya döker, bitiverirdi.

Muhafız askerin zabiti, mülazim Salih ağa geldi. Sanki toprakların duvarların, teneffüs edilen havanın duymasından korkan bir helecan, bir sessizlik ile, adım atmakta, hareket etmekte bile tereddütler göstererek birkaçımızı başına topladı, en hafif bir fısıldamakla:

— Efendiler, Mustafa bey şimdi buraya kadar geldi, beni odasına çağırdı, dediki : — Yarın sabah erkenden, saat dokuzda hastahaneye git, bu efendilerden orada kaç kişi varsa al, getir. Onları getirdikten sonra yahut evvel, bunların hepsine söyle, traş olsunlar, giyinsinler, kendilerini valiye götüreceğim, ama sakın bu akşam birşey söyleme.. yarın duysunlar.. Aman rica ederim, gürültü etmeyiniz, valinin dairesi şuracıkta, bir sevinç, gürültüsü işitirse iyi olmaz. Ben sevincimden duramadım tenbihi düşünmiyerek işte şimdi size geldim, haber veriyorum, kurtuldunuz, Şimdi aşağı inip öteki arkadaşlarınıza da söyleyeceğim, aman rica ederim, sakın buradan seslenmeyiniz.

Bu Salih ağa afif bir adamdı, bizim bu kurtulma ümidimiz onu payansız bir sevinçle sevindirmişti. Biz, bir an evvelki halin böyle birden, bir inkilabı, azimine karşı, tasvirine asla muktedir olamıyacağım bir inbisatı hisiyat içinde, sevincimizi dahi izhar edememek heyecanları ile aşağıdaki arkadaşların avlusuna bakan parmaklığın önünde, karanlıkta gölgeler, periler sessizliğile oradan oraya dolaşarak, söylemek istediklerimizi birbirlerimizin kulaklarına fısıldaşarak aşağıki arkadaşların odalarını görebilecek mevkilerden, onları ahval ve etvarlarını görmeğe çalışıyoruz.

Sabahleyin erken, ruhan mes'ut ve mesrur, sıhhatı tam olanlara mahsus bir hafiflikle uyandık, ve o kadar erken muhafız zabitlerde geldiler.

Saat on bir buçukta Mustafa bey de geldi. Hazırlanmamızı tacil etti. Böyle bir meserret anında bilmem nasıl bir intikam

hissine tabi olarak Mustafa beye sordum

— Beyefendi ne oluyoruz?

Taaccüp ederek cevap verdi:

— Anlıyamadınız mı, arkadaşlarınız gibi affolunuyorsunuz..

Haince mânidar bir tebessümle:

— Teşekkür ederiz, işte, bu hep sayenizdedir.. dedim, ve o benim maksadımı anlamıştı. Fakat hiç bir te'vile tenezzül etmiyerek ve bu anda taayyün eden mevkiimizi taktir ederek, belki bilhassa bu günlerde şu bizim affımız emrinin suduru ile dahi büsbütün, mesleğimiz ve kuvvetimiz hakkında hasıl ettiği iman kuvveti lie

— Estafurullah, bu artık kendi sayenizde.. dedi ve serian hazırlanmamız talep ve telaşile çıktı gitti

Aşağıda yukarıda giyinenler, tıraş olanlar, el yüz yıkayanlar, giyilecek ceket, pantolon gibi şeylerin meselâ eksik bir düğmesini, sökülmüş bir tarafını dikenler, saat on ikiye kadar bir telâş bir iş, bir hareket saat on ikide artık hiç istisnasız, hepimiz tamam, hazırdık. Hazır olmamızı bekleyen zabitler önde, bir arkada, hayata çıkılacak kapıyı geçtik, Hükümet konağında valinin dairesine çıktık. Vali, Mustafa bey, daha bir hayli hükümet erkânı ve müftü orada idiler. Valinin odasına girdiğimiz vakit, hepsini ayakta bulduk. Ağlabi ihtimal huzuru iradei seniyede kuudu şanı ubudiyete layık bulmuyorlardı; eğer otururlarsa, sanki; meçhul bir taraftan, müessir ve kavi bir şevketle irade sahibinin zuhur edivereceği korkusile titriyor gibi idiler.

Vali, daimaki gibi şehiryarı azamın akıllara hayret veren eltafı bnihayei peygamber pesendanesinden, o kendine mahsus lisanı harabile bahsettikten sonra yine tahlife geçti. Yemin sureti İstanbuldan telgrafla gelmişti. Valinin önündeki masanın, mukabil tarafına birer birer çağrılıyoruz; Onun elinde bir kâğıt oradan okuyor

«— Veli nimeti bu minnetimiz, zatı şevketsemat efendimız hazretlerine sadakatla hizmet edeceğine yemin eder misin?

Bu babı halâs o kadar dar ve fena idi ki: Ondan, bir parça kirlenmeden geçebilmek mümkün değildi; ve bir parça kirlenerek geçmeği vicdan arzusile kabul eden hiç bulunmadı. Fakat beşeriyetin tıynetindeki levs hiç birimizi red ile cevaba kadar yükselmeğe bırakmadı hep cevabı kabul..

Ve fakat sanki kurtuluş sevincine, bir avuç zehir atılmıştı. Sonra.

Veli nimeti bi minnetimiz şevketsemat efendimiz hazretlerine sadakatla hizmet edeceğime, fimabaat mefsedetle iştigal etmiyeceğime, herhangi bir suretle firar ederek Avrupada neşriyatı faside ile iştigal edenlere iltihak eylemiyeceğime vallah billah, tallah»

Bunu Vali aynen okuyor. Tahlif olunan efendinin de aynen kendisile beraber okumasını emrediyordu. Bu suretle tahlif işi bir saattan ziyade devam etti.

Sonra.. Üç defa : Padişahım çok yaşa!..

Daha sonra.. müftü efendinin, üç rub'u, müstebide zafer temenni eden duasına: Amin!.. dedik, aşağı indik.

Şuradan, buradan, kapı aralarından, köşe başlarından, merak ile bakan memurin ve eşraf az değildi. Merdivenleri inipte, kale dahilindeki meydanlığa çıktığımız vakit, eski menfilerden olduğunu bilâhare anladığımız Ethem beyin fotoğraf makinesı karşısında bulunduk. Şu geçen hayatı sefaletin son anını, pek tabii bir heyecan içinde, mümkün olabildiği kadar muntazam durabilmeğe çalışarak, belki asıtlarından ziyade yaşamak üzere cama aksettirdik (*).

Bu sırada bir taraf dağılmamamız için haber geldi. Zaten böyle saatlerce kalsak, bunun tebeddülünü isteyecek hassasiyette değildik ki.. Haberden bir saat sonra, tekrar hepimizi çağırdılar; Valinin huzuruna çıkarıldık. Yeni bir telgraf gelmiş; Vali tebliğ etti: «Veli nimeti bilminnetimiz şehriyarı adel efendimiz hazretlerinin iradei merahimadelerini muhtevi şimdi alınan bir telgraf, atifeti siniyei mülûkâneden olmak üzere hepimizin rütbei sabıkalarının iade buyrulduğunu tepşir ediyor. Ve ihsan alelihsan olarak kariban İstanbulda memuriyeti sabıkalarına alınacaklarının kendilerine tebliği buyruluyor, fakat şimdilik burada, asker olanlar ciheti askeriyede, mülkiye olanlar ciheti mülkiyede, münasip mevkilerde misafireten istihdam edilmeleri ferman olunuyor.» Tebliğ burada tamam olunca, ekseriyet mektepli olduğu inçin gayet tabii bir saik ile : mektepli olanların ne olacağı suali, beynimizde umumi bir fısıltı halini aldı; ve fısıltı bililtizam yükseltilerek valiye duyuruldu.

Vali elindeki kâğıdı tekrar okuyarak «kariben İstanbula aldıracaklarının kendilerine tebliği asker olanlar ciheti askeri-

---

(*) Öylede oldu. Resimler şimdi önümde duruyor, fakat sevgili Ağa baba, hani, sen neredesin?

yede mülkiye olanlar ciheti mülkiyede misafireten istihdam edilmeleri» buyuruluyor. Fakat yine istilam ederiz; dedi. Bizim istediğimizde bu idi.

Bir daha dua okundu, amin!.. denildi, dağıldık. Vukubulan emir üzerine merkezi askeriyeye gittik. Bahriyeye topçuya süvariye, erkânı harbiyeye ve sair mevakii hükümete, erkânı harp reisi Apdurrahman paşanın tesvit ettiği tezkereleri tebyiz ettik. Bütün bu işler bittiği zaman, saat on bire yaklaşmıştı. Artık vakit geç olduğunu söyleyerek mercilerimize yarın gitmek üzere müsaade istedik dışarı çıktık.

Gün pazar idi.

Biz her birimiz on ayı geçen mahbusiyet zamanımızda, hamama, hastahane vesilelerile belki on defa kadar bu kapıdan çıkmış, ve tekrar girmiştik, ve belki bazen, böyle bir pazar gününe tesadüf etmiştik. Fakat hiç bir vakitki çıkış, bu günki, bu anki çıkış gibi değildi. Ve hiç bir, tesadüf edilmiş pazar günü, böyle bir pazar günü değildi. Bu gün sanki mafevkelhayal bir saadetle meşbu olarak ruhumuzu istila etmiş bir sevk, bir zindeği bir neşve ile uçuyor gibi idik.

Biz, üçer beşer, gülüşerek, konuşarak birbirimize anlatacak bir çok şeyler bularak kale kapısına teveccüh ettik, yanımızda iki gün evvel tahliye edilerek uzun bir mahpusiyet devresinin ateşile bütün Trablusgarbi baştan başa tekrar tekrar dolaşarak her tarafı öğrenmiş, ve bu öğrenişle aşinai bir tavur gösteren bir arkadaşımız vardı

— Bu gün pazar.. haydi bahçeye, bahçeye., dedi.

Ve zaten, biz onu müakkibi idik.

Bahçeden çıktık. (Türk) çarşısında bir ermeni vatandaşın lokantasına geldik. Lokanta hep bizlerle dolu idi. Bizim asla bitmeyen şataretimiz, alış verişteki semahati mesudaneye benzetilebilen harekâtımız, muhiti müteessir ettiğini sonradan anladık

Biz böyle gülüşerek eğlenerek yiyoruz, içiyoruz. Bazılarımız giriyor, bazılarımız çıkıyor; hep bizim hareketimiz hep bizim seslerimiz.. iken, lokanta sahibi yanındaki arkadaşına:

Ah.. hangi vicdandırki bu gençleri zindana atar?. diyordu. Bunu işittik, kendisine mânalı ve mütebessim nazarlarla teşekkür etik.

Gecemizi yine eski yerimizde geçirdik. Yerimiz diyorum. Çün-

kü artık burası, mahbusiyet kasvetinden tecerrüt etmiş, bize bir uyku ve rahat penahi gizli ve mukaddes emellerin teatisine bahtiyar ve mes'ut bir merkez olmuştu.

Ve bu sabahın uyanışı hiç daha evvelki sabahların uyanışına benzemiyordu. Esaretten kurtulmuş hür ve mes'ut insanların ferah kalbile dilşad idik. Memnun ve müsterih giyindik. Saat kulesinin karşısındaki kahvehaneye çıktık. Artık kovuğumuzdaki çay semaveri kaynamıyordu. Sabah çaylarını kahvede içtik. Bu, saat kulesinin önündeki o ufak meydanlık, bize serbestimizi hissettiren bir haz veriyordu.

Uyanıp giyinerek sokağa fırlayan arkadaşlar, hep bizim gibi memnun ve munbasit buraya geliyordu.

Kahvenin önündeki meydan, gelip geçenlerle dolu idi, telaşlı telaşlı sağa sola gidip gelen iş adamlarını seyrediyoruz. Bir müddet sonra herkes mensup olduğu daireye gitmek üzere kalktık. Evvelâ para istedik, verdiler, sonra herkes bir tarafa ayrıldı, artık iş başlamıştı.

Fakat verdikleri para azdı. Bir kaç gün sonra tekrar müracaat ettik.

— Bir iki gün sonra, dediler.

— İyi amma bizim bir iki gün bekleyecek halimiz yok ki, mahpeste değiliz, hariçte bir çok masrafımız var, üst başımızı tanzim etmek lâzım, para isteriz!

— Amma ne yapalım, vilâyet sandığında şimdi para yok, İlk gelecek paradan size vereceğiz.

— Koca bir vilâyet sandığında bize verilecek üç beş kuruş bulunmaz olur mu, bu gün yoksa yarın da olmaz mı?

— Burada hep öyle, dışarıda zabitlerin halini görmüyor musunuz.. Hep perişan ne yapmalı. Yok işte..

— Biz bunu bilmeyiz, şahsımızı düşünmesek bile.. Zabitlik haysiyetini düşünerek perişan dolaşamayız.

Burada güldüler ve:

— İstanbulda ne yapardınız?

Bizde gülerek ve bir parça tehditle karışık bir tazyik tasmim ederek cevap verdik:

İstanbulda yapamadığımız için buraya geldik, isterseniz tüccübe ediniz. Askeri haysiyetimize gelecek darbenin mesuliyetini üzerinize alınız. Bizi tahriren müsaade veriniz, her birimiz dışarda iş tutalım, çalışalım, görürsünüz ki istediğimizi yapabilirz.

Netice şudur ki ya biz devlet tarafından insan gibi geçindiril-

meliyiz, yahut sayi zatimizle geçinmemize müsaade etmelisiniz. Bunu iktiza ederse, yani mecbur olursak Mabeynihumayuna telgrafla bildireceğiz.

Bu son cümle, onları şaşırttı. Komodor bey koltuğundan idare ettiği muhavere ve müzakereyi bu son söz üzerine artık ayakta devam ettirmeye lüzum hissetti ve kalktı.

Korkak, ve sahte bir baba şefkatile

— Peki oğlum peki.. bu akşam valiye gider, hep bu söyledik lerinizi müessir bir surette söyler ve mutlaka size birer maaş alırım, yarın geliniz. Ya para, yahut kat'i bir söz.

Çıktık.. Mektebi askeriye uğradık, orada fransızca muallimi, arkadaşlardan (Hüseyin Tosun) idi. (Geçenlerde vefat etmiştir. Harbi umumide Osmanlı ajansı müdürü ve mebus idi). Onunla bir hayli konuştuk, dertleştik.

Kafile kafile, öteye beriye dağılmış arkadaşlar, birbirlerini ziyaret ediyorlar. Anlatacak neler nelerimiz var..

Hep faaliyette, hep iş başındayız. Aylarca mahpeste kapanıp kalmanın bütün acısını bir hamlede çıkarmak ister gibi bir lahza durup dinlenmeden gidip geliyoruz.

İki gün evvel müşür Arif paşa Trablusgarptan hareket etti, yerine Bağdattan müşür Recep paşa geliyor. İşitiyoruz ki bu zat hüriyetperver, münevver zeki bir kumandanmış.

Daha kendisini görmeden yavaş yavaş sevmeğe başladık. Artık dört gözle vürudunu bekliyoruz.

Hep yerlerimize yerleştikten sonra işlerimiz yoluna girdi. Para da verdiler.

Bazılarımız yerlilerle, ecnebilerle münasebet tesis etti.

Türkçe ders veren, İtalyanca, Fransızca ders alanlarımız var, deniz gezintileri, bahçe sefaları, evlerde içtimalar yapıyoruz.

Sazendesi ve hanendesi kendi içimizden mükemmel bir de Saz heyetimiz var. Portakal bahçelerine gidiyoruz, koruluklarda ocağımızı kurarak kuzular çeviriyoruz.

Bu hayat, istibdadın gözüne çabuk battı.

Bilhassa Fransız ve İtalyanlarla temasımız hiç hoşlarına gitmedi. Derhal arkamıza hafiyeler takdılar. Bunlar adam başına bir tane isabet edecek kadar çoktu. Bu zavallıları ekseriya nefes nefese peşimizde koşturarak, o sokaktan bu sokağa saptırarak, kâh arabaya atlayarak, saatlerce yorardık. Fakat nihayet kızmağa başladık ve müracaat ettik:

— Bizden şüpheniz ne? Serbest ve hür isek, peşimizde bu

adamlar neden dolaşıyorlar (affı şahane) bize hukuku şahsiyemizi verdi ise neden diğer insanlardan farklı muamele görüyoruz?

Ne cevap versinler?

Birkaç gün sonra hafiyeler kalktı.

Limana gelen ecnebi vapurlarına gitmemek şartile denizde sandallarla serbest gezmemize ve şehirde istediğimiz gibi dolaşmamıza müsaade edildi.

Bugün cülusu hümayun imiş. Trablus baştan başa donanmış, hükümet erkanı sırmalı elbiseler içinde, mağrur dolaşıyorlar.

Bu gece bir kaç İtalyan aşınanın - Buona festa, diyerek uzattıkları ellerini sıkmadım.

Dün akşam bir İtalyan ile ufak bir mükaleme oldu diyor ki,

— Yarın sizin festanız var. Cevap verdim

— Bizim festamız daha çok var.. Bu günlerde öyle bir şey bilmiyorum. Yarın festa değil, matem günümüz!..

Güldü ve tastik etti.

Bizimle beraber affolundukları emri o vakit gönderilmiş olan fizan menfileri bu gün Trablusa giriyorlardı. Bu haber, o telgrafsız memleketten, nasıl vasıl oldu bilmem; her halde mevsuk olduğu için, şimdi bizim sürgünlerde, bu arkadaşları karşılamağa gitmek heyecanı vardı. Bu heyecan ile hayli gençler araba ile yayan (Mısırı baba) ya doğru koştular.

Bilmem kaç saat sonra, daha kalabalık, daha mesrur ve handan avdet ettiler. Ve burada tanışılmamış, tanışılmış, iştirakı felaketten mütehassıl bir uhuveti samimiye ile sarılışarak, teessürengiz bir lavhavi mülakat hasıl oldu ki: Bazı gözlerin yaşarması, bazı dudakların titremesi, en katı kalpleri titretebilirdi..

Biz elbise ve maişetce oldukça sefil idik, fakat bugün fizan menfasından kırk günlük bir çöl seferini tamam ederek gelen zavallı gençler, o kadar harap ve sefil, o kadar bedevileşmiş idiler ki bunlara nisbeten biz bir aristokrat hayatı yaşayan, asude ve müsterih, hayattan memnun, medeniler idik. Ve şimdiye kadarki hayatın sakin ve yeknesak, bu arkadaşların muvasalatile bir hercü mercii mesrur içinde, velveledar ve pürgalayan kaldı. Ve bu böyle günlerle devam ederek, mahzun ve sefil hayatın

iydi mes'udu oldu.

30 Ağustos 1314 pazar - Bu gece saat sekizde İtalyan talim sefinesi gelmiş, sabahleyin kaleyi selâmladı. komodoru selâmlamadı, komodorda sesini çıkarmadı. Türk çarşısında İtalyan zabitlerine rastgeldik, temiz ve muntazam giyinmişler, etrafı tetkik ede ede geziyorlar, bir birlerine fısıldaşarak, ve bi şüphe müstakbel memleketleri hülyalarını mübadele ederek yürüyorlar.

Trablusta mütemekkin İtalyanların gözlerinde bir nuru sürur var. Sanki herkese

— İşte bunlar biziz, bizde onlar. demek istiyorlar gibi.. Ve bu sürur ve nümayişe biz kızıyoruz. Ne kadar semeresiz, ne kadar zavallı bir kızmak..

10 Eylül 1314 - perşembe - aylardanberi beklenen Recep paşa, bu gün İtalyan vapurile geldi. Yürüyüşünde, duruşunda, bakışında azimperverlik, askerlik, doğruluk görünen bu zattan, şu zavallı, metruk memleket için çok şeyler ümit ediyoruz.

Menşiye kapısından Aziziye karakoluna kumandanlık dairesi bu karakoldadır. Kadar karşılıklı ikişer sıra asker çıkardılar. Saat birde, bilcümle erkânı askeriye ile birlikte dairei mahsusasını teşrif etti. Beş on dakika sonra bir resmi- geçit yapıldı.

Yeni kumandan bu andan itibaren kumandası altına giren askerin mişvar ve harekâtını, kumandanlık dairesi balkonunda bir jeneral dikkati ve nüfuzu nazariyle seyretti. O seyrederken beraberinden gelen erkânı askeriye, arkasından bir hissi vekar ve ihtiram ile duruyorlardı.

Recep paşa için uzaktan uzağa, bilhassa bir kaç aydan beri pek çok methü sitayiş işittik; vakit vakit, yaveri Şevket beydende bahsediliyordu. Bakalım, bir insanı mes'ut edebilecek kadar şöhreti şayiaya malik, bu Recep paşadan, kısmen olsun, ümitlerimiz hasıl olursa bizde bir zümrei bahtiyarane kaydedilebiliriz.

İLK FİRAR

Adedimizden ziyade hafiye, o kadar takyidat, o kadar takibat.. Ve bütün bunlara rağmen, firar..

İşte bu gün iki sürgün firar etti.

Arif ile Hafız İsmail sabahtanberi kimse görmemişti. Ve sabahtanberi hükümet taraf taraf adamlar saldırmış, onları arıyorlardı. Her tarafa koşanlar, boş dönüyorlar, hükümetin taki-

batı cümlesinden olarak deveran ediyordu ki: Bu iki sürgün, ortadan gaip olunca, limanda da bir maltız sandalı yok edilmiş.. Ve bu sandal, ötedenberi kaçakçılıkla maruf imiş!.. Ve Arif üç akşam evvel bu sandalcılara bir meyhane ziyafeti vermiş..

O kadar telâş ve heyecanla dolu takyidat ve takibatın ortasında böyle bir anda Trablusu terkedebilmek, hükümeti müstebideyi azim bir telaşa düşürmüş, karma karışık, pürheras tetbirlerle şaşkına döndürmüştü..

Trablus, gark olmuş; memleketin ortasında müthiş bir bomba patlamış olsaydı, hükümet adamlarını bu mertebei heyecana düşürebileceği zannedilemez. Mabeyni hümayuna, oradan boş kafalı valiye giden ve gelen şifreli telgrafların arkası kesilmiyordu. Gidenlerin bu azim telaşlarla arandığı, mes'ullerin başlarını kurtarmak için telgraf başından ayrılmadıkları bir sırada, kalanların muhafazasında tedabiri şedide ittihazının tefekkür ve müzakeresi haberleri, canımızı sıkıyordu.

Ve çünki; bu hükümet, bir filanın cürmünden, diğer bir filanları, bir çok filanları mes'ul tutacak tecrim edecek derecede kanunsuz, beyinsiz ve alçak idi. Deniz ve kara gezintileri yasak edildi ve hafiyelerin adedi çoğaltıldı.

Fakat kaçanlar dolayısiyle hükümetin ittihaz ettiği ve edeceği yersiz ve yanlış mesleği temelinden yıkmak için Recep paşa müdahale etti.

Firariler dolayısile kalanları tazyik etmenin vahim neticeler vereceğini, firarları arttıracağını, onların korku ve heyecanla dolu kafalarına telkin edebilmekle beraber; bilakis sürgünlere, bu işin asla kendilerine tesiri olmıyacağını ihsas etmek; onları mümkün olduğu kadar evlat sevgisi derecesinde bir nivaziş şefkatile avutarak ürkütmemek lâzım olduğunu anlattı. Ve bu suretle ilk hareketi kendisi yapmış olmak için bugün Kasır dahilindeki mektepli arkadaşların koğuşlarına geldi. Onlarla gayet nivazişkârane konuştu. Koğuştaki bazı yıkık dökük yerlerin kendi kisesinden tamir edilmesini emretti. Ve sonra firarlardan bahsederek;

— Biraz kara cümle bilir, okur yazar iki cahil çocuğun firarı size asla mes'uliyet getirmez.. dedi.

Çünkü hükümet bilhassa Abdülhamit, eshabı malumatın firarından pek ziyade korkuyordu.

BİR FİRAR DAHA

Hükümetin her türlü hesaplarına rağmen işte yine firar. Ve

bu seferki firar, oldukça kalabalık. Beş kişi: Doktor Hamit, Şeyh Necmettin, biraderi Vahyi, tıbbiyeli Faik ve Vehbi..

Bu firar bütün nikbinlikleri hercü merc ettiği için hükümeti yeniden telaşa düşürdü bir yandan da bu firarların vali (Namık) ın yerinde sallanmağa oaşıamasına sebep olacağı için ayrıca seviniyorduk. Bu adama karşı kalplerde alınmış acıların bir iğnesi, o adamın kabiliyetsizliğine karşı derin bir nefret, vardı ki.. Onun yıkıldığını, layık olduğu derekeye düştüğünü görmek için, arzu temenni hisleri veriyordu.

Namık, şimdi bu firar darbesinin Yıldız tepesinden getirdiği boralar, kıyametlerle perişan, hakkımızda emirler veriyordu. İstanbuldan gelen emirler, iyi muhafaza edilmemiz, hatta eğer demire vurulmamıza, hapsedilmemize mütevakkıf ise dahi icra edilmesi, asla firara meydan verilmemesi dairesinde imiş. Ve bu defa Recep paşa da:

— Biraz kara cümle bilir. diyemiyordu.

Bir şeyh firar etmişti ki: İstanbulda tekkesi mesma'ı ahrar iken tutulmuş. Ve şeyhin kardeşi hukuk me'zunu, birde doktor, ve diğer iki Tıbbiyeli..

10 Şubat 1314 - Bu gün bir firar hadisesi daha..

Rıza Şakir, Musa Fazıl.. ve bu firar şimdiye kadarkilerden bütün bütün başka..

Şimdiye kadarkilerle komitanın bir âlakası yoktu. Hep şahsi idi. Fakat bu defaki öyle değil. Zaten Recep paşa geldiğindenberi ittihat ve terakki cemiyetinin Trablusgarp şubesinin (yedinci şube) yeni ve cevval bir faaliyete girdiği hissolunmağa başladı.

Bu faaliyeti semeredar etmek için, menfaatından ve padişahından mada her şeyin, her kesin bilhassa yeni osmanlılığın düşmanı canı olan Namık paşayı Trablustan atmak lâzımdı.

Ve onu atabilmenin teky olu aleyhine Sultan Hamidin evhamını tehyiç etmek olabilirdi.

Bunu düşünen, bunun için çareler arıyan, Recep paşanın yaveri, şehidi gayyur Şevket bey idi ki: Tarablusa gelir gelmez bir takım erbabı cevher ve gayreti başına topluyarak şubeyi canlandıran da o hürriyet perver cihat aşina idi.

O, düşünmekte bu kadarla kalmadı: Vilâyetten Fizan mutasarrıflığına gidecek bir tahriratı elde etmek, onun yazısı ve mührile,ba şka bir emir yazmak kuvvetli bir darbe olacak idi. ki, bununla Vali, Fizanda menfi ve mahbus Hacı Raşit ve Hacı

Ahmet beylerin affı şahaneye mazhar olmuş bulunduklarını ve acilen Tarablusa gönderilmelerini mutasarrıfa emretsin!..

Mesele düşünüldü, konuşuldu karar verildi: Vilayet tahrirat kaleminden Fizan mutasarrıflığına yazılmış bir kâğıt çalındı. Bunun yazısını Şevket bey günlerce uğraşarak; taklit etti. Bu, tamamen muvaffak olmuş taklit yazı ile, Fizan mutasarrıflığına gönderilmesi mukarrer emirnameyi Şevket bey yazdı. Valinin bir kâğıttaki en taze bir mühürünü üzerine baş parmağını nemli bir halde basmak suretiyle aşıran bir arkadaş: Osman Cevdet, Şevket beyin evine koştu. Artık emirname hazırlanmıştı. Ve resmi çanta ile Fizan yoluna çıktı.

On gün sonra, emirnameyi hamil posta çantası, sahrada her gün biraz daha Fizana yaklaşmakta iken Hacı Raşit beyin Maltadaki kainbiraderi, Trablusla, bilhassa Şevket beyle muhabereden mütahassil karar ile Yıldıza bir telgraf çekiyor: Vali Namık Paşa, zatı akdesi hümayunlarına hıyanet kasdile bazı teşebbüsatta bulunduğunu sureti katiyede haber aldım. Ezcümle hainlerden Fizandaki Hacı Raşit ve Hacı Ahmet beyleri firar ettirmek teşebbüsünde bulunduğunu arz eylerim.

Sultan Hamit bu telgrafı pek ihtiyatla kabul etmiş; o kadar senelik sadık bendesi Namık'ın, böyle birden bire dönmesine bir sebep bulunmadığını düşünmüş olmalı ki, hiçbir haraket göstermedi. Fakat beri taraf da durmuyordu ki.

Beş on gün zarfında bu telgrafın bir eseri zahir olmayınca; birkaç sene evvel İstanbuldan firariyle de dimağı şahaneyi hayli işgal etmiş olan Rıza Şakirin firarı takarrür etti.

Sultan Hamidin dimağını vekayii müteakibe ile doldurmak lâzımdı.

Rıza ve arkadaşlarının firarı için vesait hazırlanmadan evvel, gene Hacı Raşit beyin Maltadaki kainbiraderi, mukarrer ve malum olan ikinci haberi beklemeden, telâşına mağlup olarak, mabeyne bir telgraf çekiyor: Vali Namık Paşanın evvelce arzettiğim hiyanetine zamime olarak bu defada nezdi humayunlarında denaet ve mefsedetleri malum bulunan Rıza Şakiri, Musayı, Fazılı firar ettirmeğe, ve bu suretle içindeki habaseti izhara teşebbüs ettiği arzolunur.

Maltadan bu telgrafın çekildiği Şevket beyce, haber alınınca Rızanın ve arkadaşlarının saklanması mecburiyeti hasıl oldu.

İşte bu firar; o saklanmak idi. Ve saklanılan mahal bir İtalyan meyhanesinin boş şişeler mahzeni idi. Hava sandalla Tunu-

sa geçebilecek bir hâl alıncıya kadar yirmi iki gün beklemek Rızayı o boş şişeler refakatinde bırakmak ihtiyacı vardı.

Yirmi üçüncü günü; daha sabahın hululunden evvel, koyu karanlığın dibinde, mahzendekiler, yuvalarından alınarak Trablus sahiline getirildiler. O gün Brendiziye kalkacak bir İtalyan yelken gemisine nakledilmek üzere bir sandala bindirildiler.

Bu yirmi iki gün içinde hükümet, firarileri o kadar şiddet ve telaşa aramış, aramış, aramıştı ki. Artık bu son günlerde tam bir yeis içinde mecalsiz kalmıştı.

Fakat Rıza ve arkadaşları Trablustan ayrılamadılar: Sandala bindikleri vakit deniz çok sertti. Brendiziye kalkacak yelkenli henüz şehrin önünde limanda olduğu için sandal Trablus şehrini ufukta bırakacak kadar açılmış köpek balığı saydile meşgul idi. Bu meşgale, yelkenlinin haraketi anına kadar devam etti: Badelzevâl saat ikide firar helecanı tekrar başlamıştı.

Birbirlerini görecek mesafeye gelince, yelkenlinin kaptanı, sandalcılara bir işaret verdi. Bu iyaret, sandalcıları korku ve telaşa düşürdü : -Gemi, beylik karakol safinesinin filikasile takip ediliyor!.

Sandal için kaçmaktan, bu tehlikeli yükü bir tarafa bırakarak kurtulmaktan başka çare yoktu. Küreklere sarıldılar, Rıza ve arkadaşlarını Tacura burnuna çıkarıp bıraktılar, tekrar gelip alacaklarını söyliyerek savuştular, gittiler.

Ve, bir daha gelmediler..

Rıza ve arkadaşları, çaresiz, şehre doğru yürümeğe başladılar.

Hüseyin Tosunun, bu fedakar arkadaşın evine geldikleri vakit, gece saat iki olmuştu. Hüseyin Tosunla başbaşa konuştular, Sandalcıların ihanetleri artık bedihiydi.

Hüseyin, Rızayı ve arkadaşlarını, bulduğu boş bir eve yerleştirdi. Bu meseleyi, iyi bir muvaffakiyetle bitirebilmek için çalışmağa başladı.

Hergün koşuyor, yoruluyor, baş vurmadığı tedbir ve çare bırakmıyor, ve komitenin dahi bütün mesaisi henüz bir semere veremiyor..

Ve suç tesadüf daha faal daha dehşetli bir tesir ile göründü Rıza ve arkadaşlarının yerleştikleri ev, kimbilir ne vakitten beri boş imiş hiç bir gece bu evin ışığı görülmemiş yolcuların ilk gecesi fakir bir lamba ile aydınlattıkları, vakit, mahallenin bekçisi, çoktanberi görülmemiş bir şeyin karşısında

irkilmiş, ve kendi kendine mırıldanmış. Çünkü; o günlerde Dürzü efradın bir kaçı firar etmiş, hükümet bunların sür'atle ele geçirilmesi için her tarafa şiddetli emirler vermiş, bekçi dahi bu emirlerle müteyakkız olduğu için, bu, belki senelerdenberi karanlık kalmış evin ışıklandığını, burada meçhul adamlar bulunması şüphesiz olduğunu hükümete haber vermiş. Dürzü firarileri yakalamak için gelen hükümet, Jön Türk firarileri buldu ve Rıza ve arkadaşları tekrar zindana atıldılar.

YARIDA KALAN FİRAR TAMAMLANIYOR

Üçüncü firar hadisesi, Rıza Şakir, Faz'ı ve Musa beylerin, komite karar ve teşebbüsü ile firarları idi.

Bu firar meselesi yarıda kalıpta firariler yakalanıp tekrar mahpese atılınca tabii hepimize bir yees geldi. Fakat aynı zaman da hem bu arkadaşlarımızı zindandan kurtarmak hem de bu suretle istipdattan intikam almak lâzımgeliyordu. Komite çalışmağa başladı. Asla mağlubiyeti kabul edemiyecek olan (yedinci şube) ittihat ve terakki Trablusgarp şubesi bütün vasıtalardan istifadeye karar şermişti.

Vakıa şimdi vaziyet daha müşkül daha çok müşküldü. Çünkü üç arkadaşta hapiste idiler.

Bunları evvelâ mahpesten kaçırmak, sonra da hemen Trablustan uzaklaştırmak lâzımdı.

Üç arkadaştan Musa bey veremdi. Mahpesin havası ve üzüntüsü onu günden güne kuvvetten düşürüyor, eritiyor, öldürüyordu. Fakat zalimden merhamet beklenemezdi. Neyse bin müşkülatla artık son kuvvetini sarfetmekte olan zavallı Musayı bir gün hastahaneye gönderdiler.

Kalan iki arkadaşın firarını hazırlamak ise komitenin ilk saftaki işi idi.

Hapishane müdürü Çerkez Mehmet beydi. İyi bir adamdı, fakat arkadaşları her ne suretle olursa olsun kaçırırsa mes'ul tutulacağını, hatta mahvedileceğini biliyordu. Kendisine bir yolu bulunup bu bahis açıldıkça;

— Beni mahvedersiniz, der gibi, muhatabının yüzüne hayretle bakardı..

Haklı idi. Bu hakkını teslim etmekle beraber gene iki arkadaşımızın, mutlaka oradan kurtarılıp kaçırılmalarını istiyorduk.

Nihayet karar verildi: Hapishane müdürü de beraber kaçacaktı

Hapishanede Rıza Şakir bey müdürüle hayli dost oldu, ve onu bu fikre yatırdı. Dışarda ise arkadaşlardan Hüseyin Tosun bey hapishane müdürile sıkı fıkı bir dostluk tesis etmiş ve bu sayede o da müdürü yola getirmişti.

Bu mert ve namuslu adam iki arkadaşımızla firara nihayet razı olmuştu.

Bir yandan da hapishaneden çıkıldıktan sonraki işler hazırlanıyordu.

Günü geldi dakikası geldi, ve iş yapıldı: Hapishane müdürünü gardiyanlar ve diğer memurlar nazarında şüpheye düşmemek için bizzat işi kendisi idare etti.

Ve bir gece hapishane müdürü odasına yeni bir emirle geldi, ve bağırdı:

— Rıza ve Fazıl efendileri şimdi vali istiyor!

Bu emre zaten muntazır olan arkadaşlar hazırdı.

Dışarda ise hapishane müdürü ile iki arkadaşı, bu üç gece yolcusunu gizli, loş, tenha yerlerde bekleyen sandala götürecek bir rehber hazır bekliyordu.

Yolcular yola revan oldular.

Komita ve işi bilen arkadaşlar heyecan ve merak içinde

— Aman gene bir talihsizlik olmasa.. Diye düşünüyorlar; İttihat ve terakki yedinci şube reisi Şevket bey bu mübarek insan yerinde duramıyor. icap eden bütün tedbirleri almış, fakat gene müsterih değil. Ve son bir tedbir daha var. Hükümet firarı duyunca, etrafa telgraf yağdırır da karadan tevkif meselesi ortaya çıkarsa?-

Bunun önüne geçmek için derhal telgraf tellerini kesmek lâzım.

Yusuf Akçora ve Cami beyler, esbak dahiliye vekili - daha bir çok arkadaşlar gibi o sırada zabittiler.

Şevket bey onları çağırttı. Bu işi onlara havale etti. Burasını bizzat Yusuf Akçora bey şöyle anlatmıştı:

— O gece beni ve camiyi Şevket bey çağırttı.

«— Haydi bakalım, bu iş te size düştü. - ve tatlı bir latife ile gülerek; -askersiniz, emrediyorum! Mısribaba civarında şimdi gidip telgraf tellerini keseceksiniz. Onları karadan tevkif için telgraf çektikleri, vakit hattı kesilmiş, işlemez bulsunlar!.

Biz askerce birer temenna ederek yanından çıktık.

Ben bu gibi işlerin pek acemisi idim. Fakat Cami askerlik hayatında çok yuvarlanmış olduğu için hiç telâş göstermedi, ev

velâ onun evine ikametgahı askerisine uğradık, bir ince törpü, bir keski, bir de kimyevi bir mayi aldık.

Bu üç şeyin her birile ayrı ayrı telgraf teli kesilebilirmiş.

Kapkara sessiz bir gece, yürüyoruz..

Hiç konuşmadan, belki nefes de almadan ayağımızın altındaki kumları ve etrafımızı saran karanlığı ürkütmekten sakınarak mütemadiyen yürüyoruz. Kâinat sanki bizi dinlemek için susmuştu.

Çok yürüdük, şehri bitirdik ve nihayet bir yerde birdenbire durduk. Telgraf teli önümüzde idi.

Burada telgraf direğinin dibinde, Cami, benim üzerime basarak yükselerek, teli kesecekti.

Bir parça durduk etrafı dinledik.

Hiç ses seda yoktu, direği tutarak eğildim. Cami omuzuma bastı, ben yavaş yavaş kalktım, o da tele yetişti. Evvelâ törpü ile kesmeği tecrübe etti. Törpü ince ve keskin. Fakat tel de ne kadar kuvvetli, bir türlü kesilmiyor ve törpünün temasından, gecenin derin sessizliği içinde titreyerek ve korkunç sedalar çıkarıyor. Uzaktan köpek sedaları ve hava içinde insan sesine benzer şeyler işittik.

Birden köpek sadalarının ve insan seslerinin bize doğru geldiğini, gittikçe bize yaklaştığını zannettik.

— Duyulduk.. dedik.

Cami derhal törpüyü bıraktı. Mayii bir ameliyei mahsusa ile tele bağladı, aşağı atladı. Şimdi sessiz köpek ve insan seslerinin geldiği tarafın aksi cihetine kaçıyoruz.

Bir an oldu kendimizi bu seslerle hemen karşılaşacak bir mevkide bulunduğumuzu zannettik ve galiba tutulmamız için beş on adım daha kâfi idi.

Bu anda ayaklarımızın dibinde necatkâr bir çukur, genişçe bir mezar kadar bir şey bulduk. Hemen onun aguşuna atıldık. Boylu boyuna yüzü koyun yattık, etrafı dinliyoruz.

Öyle zannettik ki: Beş on adım önümüzden hadit adımlarla ve homurtularla birkaç arap geçiyor. Ve ilerideki telgraf direğine doğru köpekler havlıyarak koşuşuyorlar. Orada yarım saatten fazla kumlara yapışarak sessiz, hareketsiz bekledik.

Bütün sadalar sükut etti, gecenin eski uykusuna daldığını gördük ve kalktık. Artık sendeliyerek, arada koşarak evlerimize geldik. Bilmem telgraf teli kesilmiş mi idi? Fakat her halde şunu biliyorum: O gece bir asır heyecan yaşadık..

DÖRDÜNCÜ FİRAR

Firarlar artık birbirini takip ediyor. İstibdadın zulmü istibdadın kuvveti hiç bir şeye mani olamıyor, her firarın arkasından şiddetli takipler, koşuşmalar, telaşlar, muhabereler, takdirler, aziller, tecziyeler, inkisar ve korkular.. İşte istibdadın nasibi bu.

Bu defa üç arkadaş kaçıyor. Bunlar Ferit, Yusuf Akçora, ve Fazlı beylerdi.

Trablusta eczacı Lanson isminde bir zat vardı. Sağ ise Allah selâmet versin, iyi bir adamdı, Jön Türkleri sever, takdir eder, ve onlara hizmet etmesini candan isterdi.

Bir gece Hacı Raşit beyin evinde toplanıyorlar. Lanson arkadaşları kaçırmağı deruhte ediyor. Mes'elenin teferruatını müzakere ve halletmeyi bir başka güne bırakıyorlar da dağılıyorlar.

Bir başka gün Lansonun eczahanesinde topanıyorlar. Eczanenin iç tarafında böyle gizli konuşmalar için müsait bir yer var. Oraya giriyor ve konuşuyorlar. Lanson anlatıyor:

Kat'i ve emin bir vasıta. Adam başına onar lira verilecek ve sandal onları Trablustan alıp Tunus sahiline bırakacak.

Alâ!

Gün de tekarüz ediyor.

Akçora, Ferit ve Fazlı beyler buluşuyorlar. Karar veçhile şehir kenarında ve sahildeki millet bahçesine gidiyorlar. Bahçeyi geçiyorlar ve arkadaki sahilde biraz bekliyorlar. Aralarındaki parola mucibine alaturka saat bir buçukta bir kibrit çakıyorlar. Bekleyen sandaldan da bir kibrit çakılıyor ve biraz sonra denizde hafif hafif kürek sadaları işitiliyor.

Ferit ve Yusuf Akçora beyer resmî formalarile kılıçlarile.. Her ihtimale karşı o kıyafettedirler. Sandal geliyor, fakat sahil sığ olduğu için yanaşamıyor.

Fakat fazla bekliyecek, duracak, düşünecek sıra değil.

Suda biraz yürümek lâzım. Yürüyorlar. Karanlık, helecan, ve heyecan, yakalanmak duyulmak korkusu, denizde yürüyüş.. Yusuf Akçora beyin sandala atlarken kılıcı bir yere takılıyor ve kılıç geceyi uyandıran bir şakırtı ile kopuyor.

— Eyvah duyacaklar!

Bereket versin duyan yok.

Nihayet hep kotradalar.

Kürekler tekrar harekete geliyor, ve kotra ilerliyor.

Fakat tehlike bitmedi. Şimdi (Muzaffer) kurvetinin önünden geçiyorlar.

— Ya oradan seslenirler ve sandalı durdururlarsa?

Hayır hiç bir ses yok, ortalık ölü sükutu içinde.

Bu son badireyi de atlatıyorlar.

Biraz sonra rüzgâr başlıyor ve kotra yelkenlerini açıyor.

Fakat bir korku daha var:

Trablusta Muzaffer kurvetinden başka bir de sahil muhafızı stimbot var. Bu stimbot ekseriya devirdedir. O gün devirden avdet etmiştir.

— Ya sabahleyin firarı duyunca stimbotu takibe çıkarırlarsa?

Sabahleyin Trablusgarp ufukta bir düman gibi görünürken bu korku sandaldakileri düşündürüyor. Rüzgâr da durmuştur. Yelkenler indirilmiş, kuvvet küreklere verilmiştir.

Gidiyorlar, gidiyorlar gidiyorlar. Peşlerinde kimse yok.

Üçüncü gün Zuvvare açıkları ve nihayet Cebri adası ve Tunus.

BİR KÜÇÜK FİRAR HADİSESİ

Bir gün Hüseyin Tosunu yakalamışlar tekrar hapse tıkmışlardı. Artık bu gibi hallerde tahammül edemiyorduk.

Arkadaşlardan birinin de olsa fena bir muamele görmesi, hele acısını uzun zaman çektiğimiz mahpese atılması hem gücümüze gidiyor, hem tahammülümüzü tüketiyordu. Kendi kendimizde istibdatla mücadele edecek kuvvet buluyorduk.

Komitenin Tarablusgarp şubesi de kuvvetli idi. Hüseyin Tosunu nasıl mahpesten kaçırmalı?

Nihayet kara verildi ki Hüseyin Tosunu kaçırabilmek için Merkezi askerinin önünde bir arbede çıkarmak lâzımdır. Böyle şeyler çabuçak telâşa düşen vilâyet şaşırınca Hüseyin Tosun da o kargaşalıkta tebdili kıyafetle mahpesten kaçar. Fakat bu işi kim yapabilirdi?

Arkadaşlardan Hayri bey küçük bir zulme karşı ateşler püs kürerek isyan eden ve isyan ettiği zaman dağları yıkmak, en müthiş istibdatları ayaklarının altında çiğnemek istiyen, buna muvffak olmayınca dişlerini gıcırdatan bir gençti. Bu iş ona havale edildi. Kimi döğecekti? O da bulundu: Son günlerde Jön-Türklere karşı fazla ileri giden, pek aşırı hareket eden bir hafiye vardı, bu adam aynı zamanda liman kılavuzu idi. Onu döğmekle hem bu mülevves hafiyeye iyi bir ders verilmiş, hem de Hüseyin Tosunun firarı temin edilmiş olacaktı. Hayri bey, muay-

yen olan zamanda, kılavuz merkezin önünde geçerken bir şahin savletiyle ona hucum etti. Ve matlûk kargaşalığı ziyadesile vücude getirerek Hüseyin Tosunun tebdili kıyafetle kaçabilmesini temin etti.

(Bu zavallı arkadaş Trablustan Tunusa kaçmış oradan Mısıra ve Cenevreye gitmiş. orada kaçırdığı Hüseyin Tosunla buluşmuş, ve son zamanların yesile hürriyeti göremeden orada vefat etmişti.)

Trablusgarp adate bir menfi şehri olmuştu. Menfiler uzun bir zaman buralarda kalacaklarına kanaat getirerek yerleşmişlerdi, yerleşiyorlardı.

Hemen hep İstanbuldan, yahut Anadoludan analarını, babalarını, akraba ve taallukatlarını getirtiyorlardı.

Evlâdının hasretine dayanamıyarak İstanbulda işini gücünü terkeden, dükkânını, senelerce uğraşıp kurduğu tezgâhını bırakan ve hicret eder gibi, İstanbulu unutarak Trablusa gelen babalar, analar, aileler vardı.

Böylece Trablusta menfi mahalleri kurulmuştu.

(Mızran) ve (Rikardo) de, Trablusun bu en belli başlı iki büyük caddesinde sağda solda da büyük evlerde menfiler oturuyorlardı.

Menfiler aralarında iane toplayarak şehrin göbeğinde güzel bir kütüphane açtılar. Buraya yüzlerle kıymetli eser topladılar, muntazam bir idare kurdular, ve böylece içlerini yakan okuma ihtiyacını kısmen de olsun gidermiş oldular. Bu kütüphaneden sonra menfiler bir de mektep açtılar. (Mektebi irfan) o zaman İstanbul'da bile eşi olmıyan, hakikaten mükemmel bir irfan yuvası idi.

Hocalar hep menfilerdendi. Her çareye baş vurularak mektebe en iyilerinden tedris âlât ve adevatı tedarik edilmişti. Hatta o devirde belki hiç bir mektebimizde olmıyan bir şey, mektebin sineması bile vardı.

Bir örnek zarif ve temiz elbiselerile bu çocuklar istibdadın kör gözlerine sokulmak istenen bir varlık gibiydi.

Hele hocalar, bu hususta fazla söze hacet var mı? Her biri zulmün, kahrın, mutlakiyetin bin eza ve cefasını görmüş, içi hürriyet ateşile yanan bu hocaların önündeki talebe. Ana yurdun bu uzak göşesindeki irfan yuvasının halini kolayca tasavvur edebilirsiniz.

Bu mektepte elifbeyi Cevat Bey (Muhit mecmuası sahibi,

dil encümeni azasından Ahmet Cevat bey) okuturdu ve bu mektep Trablusgarpta menfilerin dimdik duran bir âbidesi idi.

Yalnız menfilerin vaziyeti, bütün yerleşişe rağmen kat'i bir şekil alamamıştı. Hâlâ başka taraflara nakledilenler, kaçanlar vardı. Bir kısmı da Trablusgarp vilâyetinin Bingazi, Humus Derne gibi kasabalarına gitmişlerdi. Oralarda memuren çalışıyorlardı.

Menfiler bir koloni teşkil etmişlerdi. İçlerinde her sanattan her meslekten insan vardı.

Meselâ doktorları, doktor Reşit ve Süleyman Emin beylerdi. (Doktor Reşit bey, Diyarbekir valisi idi. Mütarekede nemrut Mustafa divan harbi tarafından takip edilirken intihar etmişti. Süleyman Emin bey, şimdi paşa ve Devlet Şurası azasındandır.) Tacirleri vardı. kimi sabun imalathanesi açmış kimi marangozluk yapar, kimi ders verirdi, zabitleri, kaptanları da vardı. eczacı mühendisleri de vardı, Elhasıl her şey vardı.

Ve ta 10 temmuz 1324'e hürriyetin ilan edildiği güne kadar Trablus menfilerle, noksanını telafi etmiş, tekamül etmiş, bir şehir ve kıta olarak, samimi, sıcak bir hayat yaşadı.

Trablustan Ciddeye sürülmüş olanlar vardı. Fakat orada, oranın cehennemi andıran iklimine dayanamıyarak başka bir taraf a kaldırılmaları için teşebbüsata bulundukları halde kimse aldırış etmiyorlardı.

Ciddeye çoluk çocuk getirtmekte zordu. Hava berbat, su yok, fena çok fena bir muhit. O halde bir çare vardı: Kaçmak. Kaçtılar, Mısıra, oradan Avrupaya kaçtılar.

Bunlardan biri, kendisi Trablustan Ciddeye sürülürken İstanbuldan Trablusa gelen ailesini alıp beraber götürmek üzere tekrar Trablusa geldi. Fakat bu (firari Jön) istibdat nazarında artık büyük bir mücrimdir. Bir yakalanırsa hali haraptır. Binaenaleyh Trablusa öyle gitmeli, çoluk çocuğunu öyle almalı ki, kimse farkına varamasın.

BİR BABA OĞUL HİKAYESİ

Şimdi bu babanın ağzından dinleyiniz:

«İskenderiyeden Trablusgarba gidiyorum, oradan benimkileri alacak tekrar Mısır'a Kahireye döneceğim. Fakat Trablusgarba gidiyorum derken ne dediğimi biliyormuyum acaba. Trablusgarp, isyan ederek kaçtığım istibdadın bir parçası idi. Orada

yüzlerle benim gibi bulunmakla beraber orada gene bizden olan Recep paşa ve Şevket bey bulunmakla beraber, resmen istibdat idaresi yok mu idi?

O halde Tarablusgarbe nasıl gidebilirdim?

Tanınmamak, bilinmemek için alınacak tedbirler vardı. Onları düşündüm ve hızarlandım. Trablusgarbe vasıl olunca vapurdan çıkmayacak yavrularımı alıp aynı varupla dönecektim. O halde karaya çıkmadık demektir, diyeceksiniz. O zaman kapitülasyonlarına göre bu doğru. Fakat beni vapurda tanırlarsa yavrularımı vapurda bırakmazlar ve bıraksalar bile bu işi hazırlamış olmakla ittiham ederek Trablusta kalacak olan menfi arkadaşlarımı berbat ederlerdi.

Ne taraftan bakılsa mutlaka tedbir almak zarureti hissediliyordu.

— Pekidiyebilirsiniz , mademki bu kadar tehlikeli bir iş, neye gidiyorsunuz, istedikleriniz vapura binip size gelemezler mi? Bu doğru bir sual fakat, onları daha emin ve daha rahat seyahat ettirmek düşüncesinden ziyade, galibe içimde Trablusu tekrar, uzaktan da olsa görmek, oradaki can kardeşlerimi kucaklamak ve nihayet bu hareketimle istibdada küçük bir oyun oynamak arzuları.

Vapurumuz (Mesina)dan aktarma yaptı ve artık terennüm eden cıvıldayan hayat değişti. Şimdi sakin mütevekkil bir hayat başladı.

Kamarada benden başka yalnız bir genç vardı. Zaten böyle tenha yolculukta - iki tarafta konuşacak bir arkadaş aradığı için ilk merhaba ile dostluk ısınır. O anlatıyordu.:

— Pederim Trablusgarpta eczacıdır. Türk çarşısında bilirmisiniz. Trablusa, hiç gittiniz mi?

— Hayır bilmiyorum.

— Trablus günden güne kalabalıklaşıyor, büyüyor, çok terakki ediyor. İşte pederim oradadır. Ben Napolide tahsilde idim, tahsilim bitti. Şimdi Trablusa dönüyorum, yerleşmek için.,

Düşünüyorum Napolide tahsilden sonra Trablusa yerleşmek. Koca İtalya, ne güzel hazırlanıyor. (Katanya) da durduk. Çıktık, şehri gezdik. Vapura dönünce bizim genç İtalyanın etrafında başka gençler buldum. Harareti hararetli konuşuyorlardı, beni görünce onları bana taktim etti:

Bu, (Luici), bununda babası Trablusta manifatura ticareti yapar.

— Bu, (Bernardo), babası Trablusta İtalyan bankasındadır.

— Bu, (Alferdo) bütün ailesi Trablustadır, ihracat ticareti yapar..

Ve hep (bunlar) ın babaları, aileleri Trablustadırlar.

İçimden (zavallı Trablus ve zavallı..) diyorum.

(Katanya) İstanbuldan gelen postanın aktarma limanıdır.

İstanbuldan kalkan vapurlar burada Trablus için yolcularını ve yüklerini başka vapura verirler.

Şimdi içimde tuhaf hisler var. İstanbulu düşünüyorum, artık, bir daha belki hiç göremiyeceğimiz, hiç kavuşamıyacağımız İstanbul!...

Biraz sonra belki onun kokusu, onun havasını getirecek yolcular gelecek. (Bu (biraz sonra) çok sürmedi. İşte vapura yaklaşan sandallarda fesliler var, fesliler ve çarşaflılar..

İçimde bir heyecan ve bir korku var. ...

Ya, diyorum içlerinde beni tanıyan bulunursa, tanırlarda Trablusa telgraf çekerler veya vasıl olur olmaz (vapurda, filân vardı) diye haber verirlerse..

Başımdaki kasketi biraz daha gözlerime indiriyorum ve duman rengi gözlüğü iyice yerleştiriyorum, elimdeki İtalyanca kitabı da İtalyanca bir kitap olduğunu gösterecek şekilde tutuyorum. Fakat bu kadarcık tedbir yeter mi? Her halde gizlenmek lâzım. O suretle gizlenmek ki onlar beni görmesinler, fakat ben onları göreyim, seslerini işideyim..

Üç genç zabit, belki bu sene mektepten çıkmışlar simalarında, nazarlarında öyle müptedilik var. Yalnız birisi biraz daha tecrübeli görünüyor.

Bir kolağası doktor.. Bu doktorun gözleri.. ilk nazarda bu gözlerden ürktüm.. Öyle bakıyor ki sanki karşısındakinin ta içini, kalbini okumak istiyor.

Ben ikide bir kamaraya kaçıyorum, fakat orada da duramıyorum, yine güverteye fırlıyor, onları görmek istiyorum. Ve kâh içimden gelen bir arzu ile onlara doğru gitmek, onları kucaklamak bu vatan çocuklarını, İstanbuldan gelen bu vatan çocuklarını öpmek öpmek istiyorum. Sonra yine duruyorum.

O gün öyle geçti.

Akşam grupla beraber (Siragüze) ye geldik. Gece yarısına kadar burada kalacağız. Şehirde bilmem hangi azizenin günü imiş, bayram varmış, herkes gezmeğe çıkıyor.

(Malta) ya geldik, Maltada genç zabitler ve doktor vapur de-

ğiştiriyorlar, çünkü Trablusa değil, Bingaziye gideceklermiş.

Vapurdan çıkarlarken, bir nezaket eseri olarak bana doğru yürüdüler, ve

— Allaha ısmarladık mösyö, biz aktarma ediyoruz, Bingazi için..

Bana doğru yürürlerken hissettiğim korku, bu ilk sözlerle hele, (Mösyö) hitabı ile birdenbire durdu, şimdi uzatılan bu kerdeş ellerini bilemezsiniz, nasıl bir sevgi ve hörmetle sıkıyorum.

Genç bir zabit sordu:

— Siz buraya çıkmıyor musunuz, Tarablusa mı gideceksiniz?

Derhal cevap verdim:

— Evet bende şimdi çıkacağım..

Ayrıldık..

Artık gemide onlardan kimse kalmayınca ben de (Cerbe için bilet aldım.

(Malta) İngiltere idi, (Cerbe) Fransa..

Trablus için bilet almış olsam, oraya çıkmam lâzımdı, vapur Trablustan sonra Cerbeye uğrıyacağı için bu suretle hareket en salim ve emin tarzdı.

İste Trablusgarp!

Benim ve arkadaşlarımın hürriyet mezarımız..

İşte şehir, hurmalıklar, tanıdık binalar, bahçeler.

Kasır ve kale.. Hele bu kasır ve kale..

Bekliyorum, vapura yanaşan sandallara dikkatle bakıyorum bizimkilerden eser yok.

Onlar, vapura herhangi bir gezici gibi geleceklerdi. Buralarda aileler, vapur gelince sırf gezmek ve biraz hava almak, vapuru görmek ve vapurdan öteberi almak içine vapura giderler. İşte bizimkilerde böyle geleceklerdi. Fakat hani meydanda kimseler yok. Artık kayıklar seyrekleşti, ve endişem artmağa başladı.

Kendi kendime

— Acaba diyordum..

Düşünüyorum.

— Sakın Maltaya çıkan doktor beni tanımış olmasın, ve (mösyö) diye hitabı bir nevi istihza olmasın, Maltadan Trablus valisine bir telgraf çekerek beni haber vermiş ise, bana mensup olanların hepsini Trablusta tutturmuştur.

İçimde fena düşünceler ve endişeler..

Çünkü, hareketimi, emin, çok emin vasıtalarla İskenderiyeden, Mesinadan telgrafla haber verdim.

Bekledikleri bu telgrafları alınca mesele kalmaz. Ohalde ne oldu. Artık düşünemiyorum, yalnız bir facianın huzurunda olmak, hem de facianın faili bulunmak acısile çıldırıyorum.

Vapur kalkıyor, gelenler, gidenler, gülenler ağlayanlar, bağıranlar, çağıranlar, vinçlerin gürültüsü kayıkçıların patırtısı.. Her şey var yalnız benimkiler yok.

Bir an oldu, mavnalar, sandallar azaldı, teşyie gelenler gitti, kalkıyoruz.. Eyvah.. Şimdi makinenin gümbürtüsünden acı bir feryat çıkıyor, guruba inen güneş sanki ağlıyor..

— Ah yarabbi diyorum, ne oldu acaba?

(Cerbe) de iki cehennemi gün yaşadım.

Tekrar Trablusa dönüyoruz. Eğer bu seferde kimse görünmezse..

Trablus önünde demir attık.

— Efendi Trablusa çıkmaz mısınız?

— Hayır çıkmayacağım.

— Trablusu evvelden bilir misiniz?

— Hayır ilk defa geliyorum.

— O halde çıkıp görmelisiniz, şehir haricinde işte bakınız, şu tarafta güzel portakal bahçeleri vardır. Bir arabaya binince sizi götürürler. Biliyor musunuz, öğleden sonra dörde kadar buradayız, demek ki yedi sekiz saatiniz var.. İstifade ediniz, Trablus görülecek bir yerdir. Yazık değil mi?

— Hayır çıkmak istemiyorum, böyle uzaktan seyretmek daha hoş, daha şairane, belki hakikatı bu kadar güzel değildir. Hayalimi nakısedar eder.

Bu, Danonçiyoyu çok seven vapurun kaptanı ile (Cerbe) den beri dost olmuştuk. Şimdi benim Trablusa çıkmamaktaki ısrarıma karşı adeta hayretle ve istihkar ile bakarak dudağını büktü.

— Beki.. dedi ve kamarasına girdi. Bu hareketi görmemiş, analamamış bulunmak lâzımdı. İhtiyat..

Ya kaptan geveze bir adamsa, ya zayıf iradeli bir adamsa. Ve ona

— Trablusa çıkmıyorum, çünkü..

Diye anlatır da, o da ağzından başka birisine kaçırırsa..

Her halde buradan ayrılıncaya kadar sükut lâzım.

Beylik dört çifte bir filika, hadit ve muntazam kürek darbelerile denize köpükler saçarak, ılık, ve mahmur Afrika saba-

hım ihtizaza getirerek akıyor, uçuyor gibi vapura yaklaşıyordu:

— Oh işte geliyorlar, dedim.

Gözüm şişiyor, boğazım tıkanıyor, gözlerim bulanıyordu. Artık tahammülüm kalmamıştı.

Onların vapura yaklaştıklarını, birer birer merdivenleri çıktıklarını görmek irademi altüst etmişti. Onlara doğru koşmak, bağırmak istiyordum.

O anda kayın biraderimin metin, ihtiyatperver bir nazarı ricatim için kafi geldi, döndüm kamaraya indim, birer ikişer onlar da geldiler.

Şimdi bu ufacık kamara sürur, heyecan, deraguş ve göz yaşı ile doldu.

Sarılışıyor, öpüşüyor, öpüşüyorduk ve muannit bazı hıçkırıklarla tıkandığım vakit artık dayanamıyor ağlıyordum.

Kendimizi kaybetmiştik, tehlikeyi unutmuştuk.

Gene kayın biraderim bağırdı :

— Çocuklar biz ne yapıyoruz, haydi bakalım, hepimiz dışarı sonra birer ikişer geliriz, haydi bakayim düşün önüme.

Onlar bu gün gidecek bir başka yolcuyu teşyi bahanesile hem de resmi filika ile gelmişler, binaenaleyh vaziyeti kurtarmak lâzımdı.

Ben kamarada kapanmıştım, onlar ikişer üçer geliyorlar. çılgın gibi dertleşiyorduk.

Senelerin biriktirdiği hasret duyguları, böyle bir kaç saat içinde avutulabilir mi?

Biraz sonra refikam ve oğlum bir de kaynımın oğlu İstanbula gitmek üzere) vapura geleceklerdi ve ondan sonra Maltadan Mısıra giden bir vapura aktarma edecektik.

Yalnız çocukların Maltaya kadar beni tanımamaları lâzımdı. Çünkü vapurdaki yolculardan korkuyorduk.

Maltadan Trablus valisine verecekleri bir telgrafla Trablustaki arkadaşları mahvedebilirlerdi.

Refikam, çocuklar da gelmişlerdi. Çocuklar koşuyorlar, oynuyorlardı. Vapur kalabalıktı teşyie gelenlerde çoktu. Hazin göz yaşlarile dolu, bir veda. Tarabulus uzakta, gittikçe gaip oluyor.

Yarın Malta'dayız, fakat Maltaya kadar nasıl sabretmeli.

Salonda kimse yoktu. Kamarot bir kenarda uyukluyor. Ben bir mecmuanın başında sözde okuyorum. En kavi silahım dumanlı gözlüğüm gözümde.

Bilmem ne oldu, başımı kaldırdım, karşımdaki kamaranın kapısı açılmış, kapının önünde ancak on iki yaşlarında bir çocuk - tamamen açık bırakmamak için sağ elile kapıyı tutuyor, sol omuzunda methal direğine dayamış, güzel başını ileri uzatmış, hazin kim bilir nasıl bir elemle yanar görünen nemli gözlerini açmış, bana bakıyor. Evet bana bakıyor, ve asla hareket etmiyordu.

O, benim oğlumdu:.

Ve ben karşısında onu bağrıma basamamakla deli oluyordum harap oluyordum.

Kitabı bıraktım, gözlüğüm düştü, titriyordum, ayağa kalktım o hâlâ haraketsizdi. Ne için kalktığımdan, ne yapacağımdan bihaberdi:

— Gel sevgili evlâdım. gel bana sarıl, bütün can acılarını dökmek için onun sinesinde ağla.

Senin o har ve saf göz yaşlarına pek.. pek muhtacım evlâdım. İşte ben babanım, gel sarıl. Sarıl ve ağla.. diye bağırmak için sızlıyorum.

Hayır. Demek burada da (Sofloryo e Battino) nun salonunda da, deniz ortasında da, istipdat tepemize dikilmiş, en mukaddes en samimi arzuma, gaddar bir mani kesilmişti, ve bu, şüphesiz böyle idi.

Hasta gibi idim. Orada fazla duramadım. Yukarıda mehtap vardı. Vapurun, makinenin sesi, ve başka hiç bir ses yok. Uzun bir sandalyeye uzandım, ve perişan kafamı dayadım, bir müddet öyle kaldım, sonra kalktım, küpeşteye dayandım, Denize bakıyorum.

— Bonasera sinyora, nasılsınız bakalım.

— İyiyim sinyor kaptan, teşekkür ederim, ya siz?

Vapur kaptanın gözlerinde hâlâ o istihzalı tebessüm vardı. Artık bu tebessümü parçalamak vakti gelmişti:

— Kaptan dedim, size rica ederim, bir parça dinleyiniz. Size söylenecek dertlerim var. Trablusa çıkmadığım için hakkımda iki hükümden birini, yahut ikisini birden verdiniz: İşte hayvan gibi bir adam ki gördüğü güzel bir memleketi biraz gezip öğrenmekten. Yahut murdar bir hasis, sandal ve araba parasını sakınıyor.

Müdafa etmek istiyordu, bırakmadım:

— Hayır, birşey değil. Emin olunuz, sizin yerinizde ben de olsaydım, bunları düşünmekte ve söylemekte tereddüt etmezdim. Fakat, şimdi anlıyacaksınız ki bu hüküm doğru değildir.

Ben Jöntürküm sinyor, kumandan. Trablustaki sürgünlerin hepsi benim arkadaşlarımdır, kardeşlerimdir. Orada iki sene menfi idim.

Kumandan kanaatları bir anda yıkılarak büht ve hayretle düçar olanlara mahsus bir telâşla gözlerini açmış dinliyor, ben devam ediyordum

— Şu sık sık tesadüf ettiğiniz çocuklarla aşağıdaki Türk hanımı, benim ailemdir. Bu seferi onları alıp götürmek için yapıyorum ve hâlâ görüyorsunuz ki evlâtlarıma sarılıp öpemiyorum. Birisi o esmer, mahzun simalı çocuk benim oğlum, o daha Bir günlük dünyada iken ben mahpusa girmiştim öteki sarışın güzel çocuk kaynımın oğlu. Onlar beni tanımıyorlar, bilmiyorlar. Tabi zevcemle onlardan gizli, onlar uykuda iken görüşebiliyorum.

Ee, fakat, artık burada. Elile bir şeyler göstererek artık İtalyadasınız.

Evet hakkınız var, yalnız birinci kamaradaki misafirlerinizin Trablustan bindikleri, İstanbulun ihsanlarına ve rütbelerine yabancı olmadıklarını bilmelisiniz.

— Fakat size burada ne yapabilirler?

— Evet ne demek istediğinizi anlıyorum, elbette bir şey yapamazlar, çünkü artık Malta yolundayız. Fakat onlar bu hanım ve çocukların Trablusta kimlere mensup olduklarını pek iyi bilirler ve...

— Beni hem memnun, hem mütehayyir ediyorsunuz, ben bu dediklerinizi bir romanda okusa idim, emin olunuz inanmazdım. Nihayet şairane bir hayal der geçerdim, halbuki siz.

— Vallahi büyük tanıyor, dikkat ediniz. (Çocuklardan büyüğü kaynımın oğlu idi).

— Nasıl?

— Daha biraz evvel diyordu ki, ah eniştemin bir fotoğrafı olsa da iyice baksam. Şu İtalyana o kadar benziyor ki..

— E, bizimki?

— O, hiç.. Şimdi babanı görsen ne yaparsın? Diyorum da mahzun mahzun gülüyor.

Maltada onlar bir tercüman refakatinde otele gittiler, biraz sonrada ben vapuru terkettim. Otele girdim. Merdivenleri koşarak çıktım, kapıyı açtım. Pencereden dışarıyı seyrediyorlardı. Kapının açılmasile hepsi başlarını bu tarafa çevirdiler. Kasketi-

mi masanın üzerine fırlattım.

— Gelin bakayım sevgili yavrularım, gelin babaya sarılın. Sarılın babaya canlarım, diye bütün bir hasreti ruhla bağırarak kollarımı açtım.

Turhan — Ben demedim mi? diye tepiniyor, çırpınıyor.

Oğlum, te öbür köşeden bu umulmıyan hakikate inanamıyarak, mahzun ve müctenip bakıyordu. Bu telaş ve ictinap ancak bir an devam edebildi, koştular, boynuma sarıldılar, hasret ve felaketle yanmış harap yüzümü öpüyorlar. hareketten harekete sözden söze atlıyarak fıkırdak, telâşengiz, mesrur öpüyorlar, öpüyorlar, öpüyorlardı.

Ben bu eaadetid sinir heyecanile bitap. Bütün ömürü felâketimi, süzan göz yaşlarile tamamen yaşamış, o zavallı refikai hayatım, pencereden bakmak için başına aldığı tülbent bir örtü içinde, ince bir şiiri mefhur perişanlığile hiç hareket edemiyerek, karşımızda öyle duruyor, o ne kadar çok ağlamış zavallı gözlerin, samimi canındaki müteessir ve mahzun tebessümler, mes'ut göz yaşlarile karıştıkça güneşe tesadüf etmiş şebnemler gibi parlıyarak bu levha harı mülakatı tesit ediyordu.

Ben buraya kadar Abdülhamidin istipdadile, zülmile pençeleşenlerden bir kısmını, yalnız Trablus menfasını kaydettim. Halbuki memleketin her tarafı, bilhassa her uzak köşesi adeta bir menfa idi. Cürmün günahın (!) derecesine göre menfalar vardı. Mesela daha Şeref yolcuları Trablusa gönderilmezden evvel, Trablustan haftalarla içeride Fizan da İttihat ve Tarakkinin ilk kurbanları, başta tıbbiyeli Nazmi bey -elyevm Eskişehir sıhhiye müdürü- olmak üzere birçok gençler inliyorlardı. Orası da; yer yüzünde cehennemi andıran bir başka menfa idi.

Bütün bunları birer birer yazmak ciltler doldurur. Zannediyorum ki (Trablus) tablosu bugün diğer sahneleri gözlerde canlandırabilecek bir mahiyeti haizdir.

Gerek Trablustan, ve diğer menfalardan, gerek doğrudan doğruya İstanbuldan ve sair yerlerden kaçanlar Avrupada toplanıyorlardı. Böylece Osmanlı saltanatına karşı kuvvetli bir cephe teşekkül ediyordu.

Esasen zindanlarla Avrupa merkezi arasında muhabere ve muvasala temin edilmiş gibi idi. Uzun uzadiye anlattığım gibi zindanlar boşaldıktan sonra artık hariç ve dahil tamamen elele vermişti.

Mücadele ve neşriyat arttıkça, kuvvetlendikçe Abdülhami-

din endişeleri, iztiraplarıda büyüyordu. Ta 908 inkilabına kadar devam eden bu mücadelenin ikinci safhası Avrupadaki harekât ve faaliyetidir. Sultan Hamit elinde tuttuğu menfilerle dahilde bir dereceye kadar başa çıkabiliyor idiyse de hariçtekilerle uğraşmak onları susturmak çok müşküldü. Sırf onlardan ikisini İsak Sükuti ile Abdullah Cevdet Beyi susturabilmek için Trablus zindanındaki yetmiş küsur Jontürkü mahpesten çıkarmağa muvafakat etmesi de gösterir ki, Sultan, bilhassa hariçtekilerden yılmıştı. Bu yılgınlıkta haklı olduğu ise o bahis mütalaa edilince daha iyi anlaşılacaktır.

Yusuf Akçura beyin dediği gibi : Bir birinden çok farklı bu iki kuvvetin müsademesi, Osmanlı tarihinin son safhasında ulvî ve hailevî bir levhadır.

Jöntürklerin 908 inkilâbına kadar Avrupadaki mücadelelerini ve meşrutiyetin ne suretle istihsâl edildiğinin şimdiye kadar tamamile meçhul kalmuş bütün safahatını anlatan (ZİNDAN HATIRALARI) nın ikinci cildi, birçok ilâveler, vesikalar ve yeni resimlerle basılmaktadır.

JÖN TÜRKLERİN ZİNDAN HATIRALARI

YAZAN :
FERİDUN KANDEMİR

«TARİH SERİSİ'nin 2. eserini meydana getiren bu kitap, II. Abdülhamid'i hedef tutan Jöntürk ihtilâlini hazırlayanların sürgün ve gurbet hatıralarıdır. Kitaba bir önsöz yazan profesör Yusuf Akçura'nın da belirttiği gibi, Jöntürk ihtilâlini hazırlayanların ne kadar tecrübesiz, yeteneksiz ve devlet idaresine hazırlıksız insanlar olduğunu bütün gerçekleriyle görüyoruz. Abdülhamid'i ve O'nun şahsında devleti yıkmakla yeryüzündeki son Türk İmparatorluğunu nasıl kaybettiğimizi hüzünle, ibretle ve büyük bir dehşetle okuduğumuz bu eserde; yarınımızın aydınlanması ve bugünümüze ışık tutması bakımından büyük yararlar vardır. Günümüzde devlet adamı, politikacı, ilim adamı ve her Türk aydınının çok iyi okumaları, tekrar tekrar okumaları gereken eserlerin başında şüphesiz bu eser gelir.

Serinin bunu takib edecek ve tamamlayacak eserleri şunlardır :

RAUF ORBAY'IN HATIRALARI
RIZA TEVFİK'İN HATIRALARI
ŞEHİD ENVER PAŞA TÜRKİSTANDA
İZMİR SUİKASTİ KOMPLOSU
İKİ DEVRİN PERDE ARKASI

MUHİT YAYINLARI
UĞUR KİTABEVİ, Ankara Cad. No: 64/6
Posta Kutusu 20 İ S T A N B U L